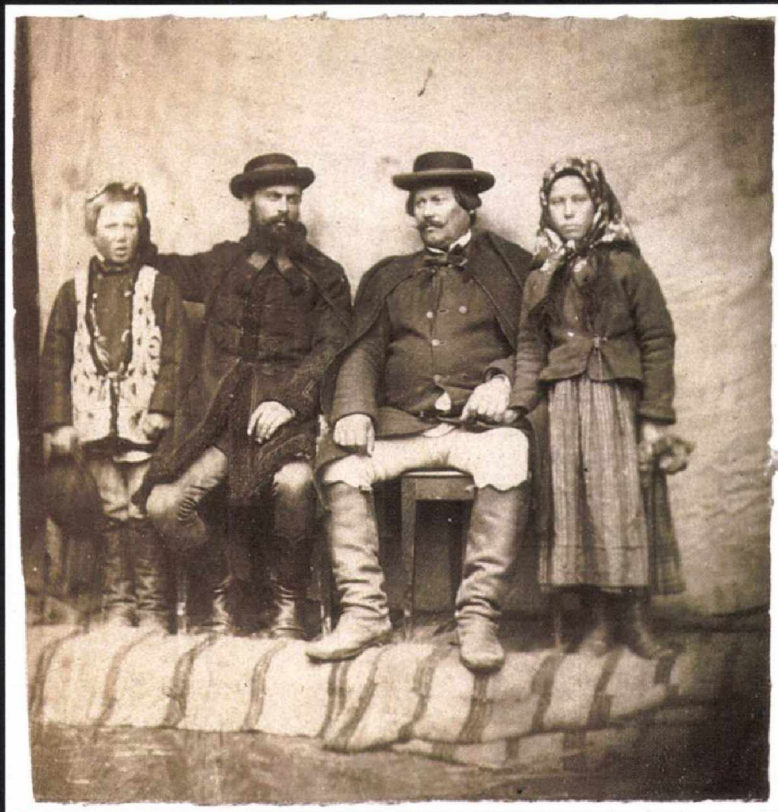

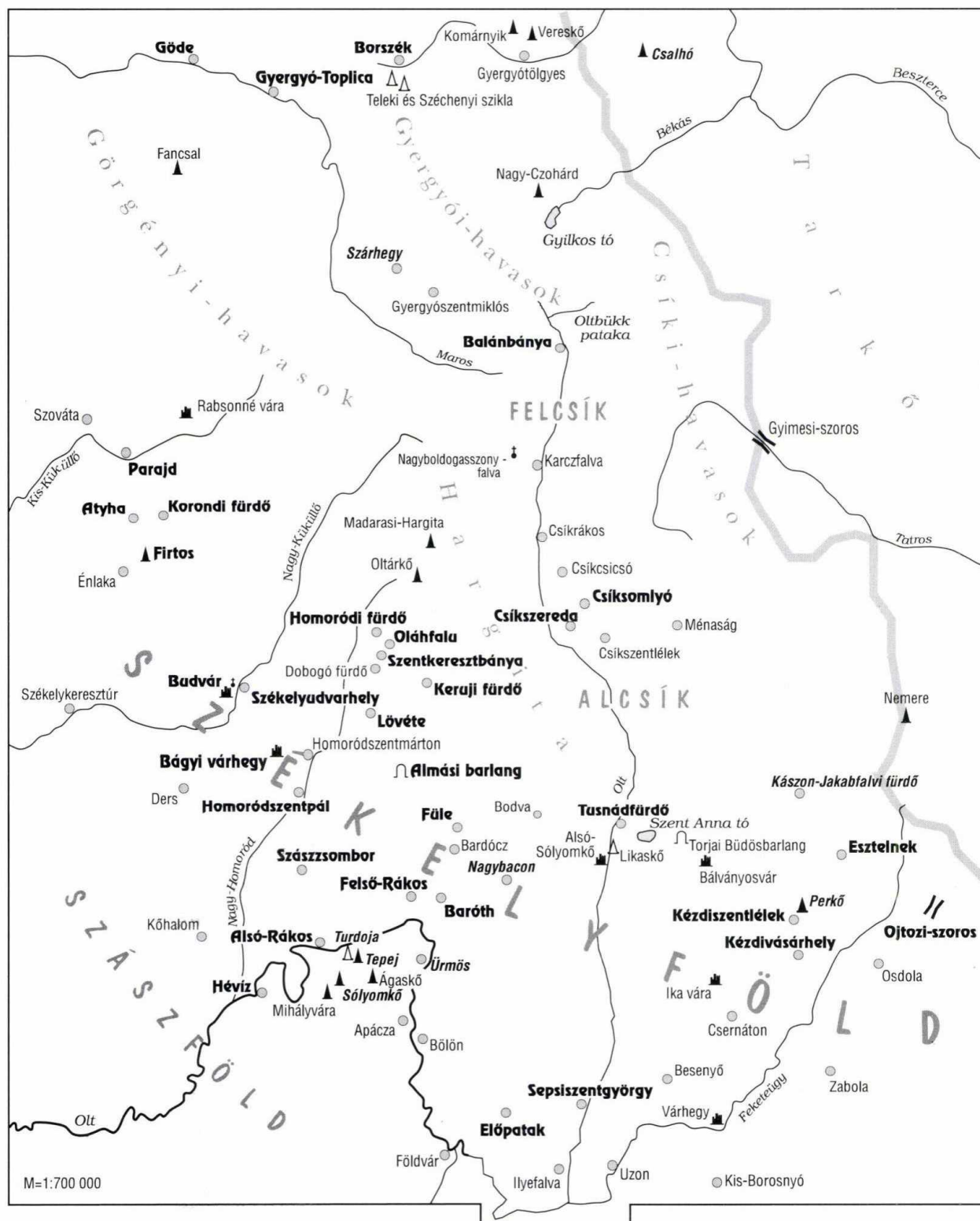
50.

Orbán Balázs

összes fényképe a Székelyföldről

Balassi Kiadó–Magyar Fotográfiai Múzeum

A magyar fotográfia történetéből 3.

Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről

Orbán Balázs
összes fényképe
a
Székelyföldről

Magyar Fotográfiai Múzeum–Balassi Kiadó

Budapest, 1993

A könyv az OKTK Kulturális Hagyományaink Feltárása, Nyilvántartása és Kiadása program támogatásával jelent meg.

A bevezető tanulmányt írta: Erdélyi Lajos
Lektorálta: Kincses Károly
Szerkesztette és a bibliográfiát összeállította: Kolta Magdolna
A térképmellékletet rajzolta: Fodor Andrea
Címlap és tipográfiai terv: Ruttkay Helga és Dömény Csaba

ISBN 963 7873 46 5

ISSN 1217-1549

Printed in Hungary

Kiadja a Balassi Kiadó és a Magyar Fotográfiai Múzeum
Felelős kiadó: a Balassi Kiadó és a Magyar Fotográfiai Múzeum igazgatója
Nyomdai előkészítés: Colortechnik Kft.
Nyomta: Zrínyi Offsetnyomó GM
Felelős vezető: Langó János

Tartalom

Orbán Balázs élete	7
Erdélyi Lajos: Az ördög kelepcéje	11
<i>A Székelyföld leírása</i> hat kötetében felhasznált fényképek	33
<i>A Székelyföld leírása</i> hat kötetében fel nem használt fényképek	115
Bibliográfia	151
Summary	159
Zusammenfassung	160

Veress Ferenc (Koloszvár) felvétele
Koloszvár, Egyetemi Könyvtár, Cion-kollekció

Orbán Balázs élete

1829. február 3-án – születik Lengyelfalván (Udvarhelyszék). Édesapja báró Orbán János huszárszázados és az apai ágon magyar, anyai ágon görög Knechtel Eugénia. Testvérei: Bódog, Ottó, Celeszta és Borbála. Orbán Balázs nem viselte a család Mária Teréziától kapott bárói címét, az tréfásan „eladta”. A nép „szegény bárónak”, „csontbárónak” hívta.
- 1837–1844 – a székelyudvarhelyi római katolikus gimnáziumban tanul.
- 1844–1846 – a székelyudvarhelyi református kollégiumban tanul.
1846. április – a család elindul Sztambulba Orbán gazdag görög nagyanyjának (Knechtel Jánosné, Foresti Mária) hívására. Mire azonban odaérnek Knechtelné halott, s vagyonára rátette kezét a mohamedán egyház. A család azonban Konstantinápolyban marad, s perbe kezd a jogos örökség megszerzéséért. A per tizenhét évig tart. Orbán Balázs órasmesterséget tanul.
- 1847 – beutazza Görögországot, Palesztínát, Szíriát, Egyiptomot, Kis-Ázsiát. Később erről az utazásáról írja az *Utazás Keleten* című művét.
- 1849 – a szabadságharc alatt szabadcsapatot szervez az Olaszországból érkezőkből és haza akar szökni velük, de mire a román határra érnek, orosz csapatokkal találkoznak. Andrássy Gyula konstantinápolyi követ segítségével Szerbián át próbálnak Magyarországra jutni, de ekkor értesülnek a világhíri fegyverletételről.
- 1850 – visszatér Konstantinápolyba, ahol megismerkedik Kossuthal és követi Kiutahiába. Szoros kapcsolatukat mutatja, hogy a mérgezés veszélye miatt Orbán Balázs tiszte ellenőrizni a Kossuthnak szánt ételeket.
- 1851 – jegyzőként írja alá a konstantinápolyi Magyar Egyesület névsorát.
- 1851 – a konstantinápolyi osztrák konzul katonakötelezettségére hivatkozva kikéri Orbánt Törökországtól, ezért Londonba hajózik.
1852. január – Londonban részt vesz báró Kemény Farkas volt honvédezredes temetésén.
- 1852 – nem bírja a londoni klímát, ezért orvosi javaslatra Jersey szigetére, a nemzetközi forradalmi emigráció egyik gyülekezőhelyére költözik. Kossuth ajánlásával érkezik a szigetre, ahol Teleki Sándor gróffal lakik egy házban. Gyakori vendég Victor Hugo-nál.
- 1852 – Reményi Edét kíséri angliai hangversenykörútján.
- 1853–1855 – Londonban, a British Museum könyvtárában az általa bejárt keleti országok történelmét tanulmányozza. Megismerkedik Garibaldival, Herzennel, Louis Blanc-kal.
- 1854 – fel akarja venni az angol állampolgárságot, de kérvényét elutasítják.
- 1855 – visszaköltözik Jersey szigetére. Victor Hugo egy politikai nyilatkozata miatt az emigránsok kénytelenek elhagyni a szigetet, Guernesey szigetére költöznek át.
- 1857 – Teleki Sándorral visszautaznak Sztambulba.
- 1857–59 – Konstantinápolyban él szüleivel, akik hozzájutnak az örökség egy részéhez. Bakalum álnéven cikkeket küld a *Kolozsvári Közlöny*be. Részt vesz egy magyar egyesület szervezésében.
- 1859 – részt vesz Vasile Alecsandri román külügyminiszter és Klapka György tárgyalásain Erdély felszabadításáról.

- 1859 – a család hazautazik Magyarországra, mivel az örökségből megkapott galaci házak leégnek és így jövedelem nélkül maradnak. Novemberben érkeznek Lengyelfalvára.
- 1860 – száz forintot adományoz a kolozsvári Nemzeti Színház drámapályázatára, keletről hozott állat- és növényritkaságait pedig az Erdélyi Múzeum Egyesületnek ajándékozza.
- 1861 – Kolozsvárott megjelenik az *Utazás Keleten* hat kötetben.
- 1861 – a székelyudvarhelyi törvényhatósági közgyűlés jegyzője, majd mind az öt székely szék tiszteletbeli főjegyzője.
- 1861–1863 – szülőfalujában és a szomszédos szejkefürdői birtokán él. Ez az egyetlen, ami megmaradt az apai birtokból. Jövedelme a tövisi birtok hozadéka, évi 120 forint. Nagybátyja, gróf Mikes Benedek zabolai kastélyának könyvtárában és más erdélyi levéltárakban kutató.
- 1864 – Kolozsvárott, Stein János (Veress Ferenc fényképész apósa) kiadásában megjelenik a *Kelet tündérvilága* című arab regelfordítása.
- 1864 – Halmágyi Sándor társaságában elindul székelyföldi kutatóútjára.
- 1865 – áttér az unitárius vallásra.
- 1864–1868 – rendszeres székelyföldi gyűjtő- és kutatóutakon vesz részt.
- 1867 – Kolozs megye főjegyzőjévé választják, de *A Székelyföld leírásának* kiadási munkái miatt nem vállalja a megbízatást.
- 1868 – Pesten megjelenik *A Székelyföld leírása* első kötete (Udvarhelyszék).
- 1869 – megjelenik *A Székelyföld leírása* második (Csíkszék) és harmadik (Háromszék) kötete.
- 1870 – megjelenik *A Székelyföld leírása* negyedik (Marosszék) kötete.
- 1870 – Marosvásárhelyen országgyűlési képviselőnek választják függetlenségi párti programmal. Pestre költözik, élete végéig egy kis bérelt szobában lakik a Váci utcában.
- 1871 – Bíró Mihály sajtópert indít ellene rágalmazás vádjával, mivel műve Marosvásárhely történetét tárgyaló részében leírta az 1854-es marosvásárhelyi Török János-féle összeesküvés történetét és Bíró Mihályt vádolta az összeesküvők elárulásával.
- 1871 – megjelenik *A Székelyföld leírása* ötödik (Aranyosszék) kötete.
- 1872 – Udvarhelyszék és Marosvásárhely országgyűlési képviselője.
- 1872 – megjelenik országgyűlési beszédeinek első kötete.
- 1873 – megjelenik *A Székelyföld leírása* hatodik (Barcaság) kötete.
- 1875 – a székelyudvarhelyi *Baloldal* munkatársa, a Székelyföld ipari felvirágoztatására alakult Székely Egylet alapító tagja.
- 1875 – Udvarhelyszék alsó kerülete országgyűlési képviselője. A Ház függetlenségi párti jegyzője.
- 1876 – 500 forintos alapítványt tesz a székelykeresztúri Unitárius Kollégium diákjai számára.
- 1877 – részt vesz a pesti Unitárius Közgyűlésen.
- 1879 – részt vesz a székelykeresztúri unitárius zsinaton.
- 1881 – megbukik a választásokon Székelykeresztúron, ezután haláláig a berettyóújfalusi kerület képviselője.
- 1884 – a Függetlenségi és 48-as Párt egyik vezérszónoka.
- 1885 – megnyitja a szejkei fürdőt a nagyközönség előtt
- 1887 – a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának, a Magyar Néprajzi Társaság székely szakosztálya elnökének választja.

1888 – megtartja székfoglalóját az Akadémián *A székelők származásáról és intézményeiről*.

1889. június – nyolcszázötven tagú küldöttséggel Turinba utazik Kossuthhoz. Párizsban beszédet mond Victor Hugo sírjánál.

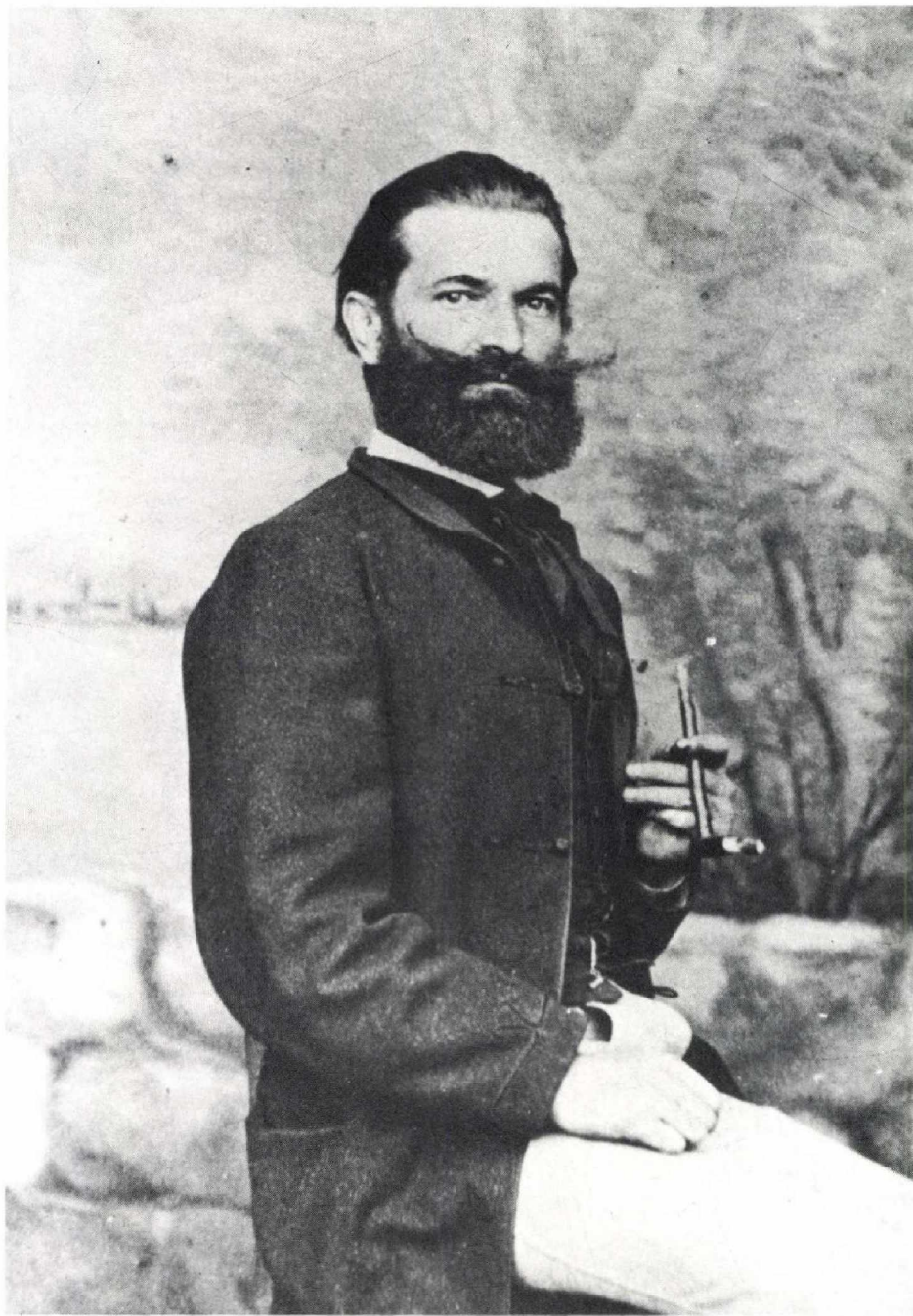
1889 – megjelenik a *Torda város és környéke*.

1890. április 19. – meghal Budapesten, minden bizonnyal gyomorrákban.

1890. április 21. – Szejkefürdőn temetik el.

Veress Ferenc (Kolozsvár) felvétele

Ismeretlen fényképész felvétele
vizitkártya, albumin
Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

Az ördög kelepcéje

A romantikus regényhősre emlékeztető Orbán Balázs a reneszánsz embertípus székelyföldi megtestesítője. Szabadsághős, utazó, évszázados távlatokban gondolkodik, ugyanakkor gyakorló politikus, a romantika stílus-eszményein nevelkedett író, történész, archeológus, néprajzkutató, szoknyavadász agglegény, bárói rangját sutba dobó demokrata. Érthetetlen, hogy Jókai Mór miért nem kerekített székelyföldi regényt a „szegény báró” alakja köré.¹

Mi ezúttal e színpompás egyéniség egy kevésbé ismert arcát igyekszünk bemutatni: a fotografáló utazóét. „A romantikus utazóban a műszaki elmét, a tárgyiasságra törekvő fotóriportert”, ahogyan Sütő András fogalmazta.²

Ha akarjuk, tarthatjuk pusztá véletlennek, hogy egy év (1829–30) leforgása alatt született a három, talán legnevesebb utazó, fényképező, világleltározó magyar: Rosti Pál, Divald Károly és Orbán Balázs. Pályafutásuk teljesen eltérően alakult, de ránk hagyott örökségük egyként előkelő helyet szab ki számukra a magyar fotó- és művelődéstörténetben.

A családi örökséget követve Keletre sodródott, majd a 48-as forradalmárok társaságában Angliába emigráló fiatal Orbán Balázst az 1852-es év Jersey szigetén éri. Több magyar emigráns, köztük Teleki Sándor, Perczel Mór, Szemere Bertalan él a szigeten, ahol 1852–1855 között Victor Hugo is eszi az emigráció kenyerét. A kis magyar kolónia gyakran érintkezik az Hugo családdal. Itt indul el a fotóamatőr Orbán Balázs pályája.

A megnyerő fiatalember tekintélyt parancsoló „vizitkártyával” kopogtat az emigráns francia írónál. Kossuth, Louis Blanc, Mazzini barátságával büszkélkedhet. Orbán az emigráció Benjáminja: mindössze huszonhárom éves. Az 1793 szerzője nem is álmodhat szeretetreméltóbb tanítványt, mint azt az ifjút, aki később így fogalmazza meg hitvallását: „az én vallásom, amelyet Plato, Sokrates, Krisztus hirdettek, s amelynek apostolai Dante, Petrarca, Thököly, Rákóczi, Robespierre, Petőfi és mások. Az én szentjeim azok, akik elhaltak a szabadság hirdetésében, a nép jogainak védelmében.”³

A szabadság pápája ekkor Victor Hugo. A fiatal lengyelfalvi székely fenntartás nélküli híve az írónak. Családjában nemcsak a Mária Teréziának hűséget esküvő, báróságot nyerő II. Eleket tartják számon, de egy Amerikában a demokráciáért küzdő szabadsághőst és a vallásújítót, „zsidózó” Pécsi

¹ Jókai nagyra becsülte Orbán Balázst; amikor egy szépirodalmi folyóirat körkérdest intézett a magyar közélet jeleseihez: ha minden szellemi alkotástól meg kellene válniok, s csak hét könyvet menthetnének meg maguknak, Jókai ezek között jelölte meg *A Székelyföld leírását*. *Báldnyosvár* című regényének alapja pedig az Orbán Balázs által leírt monda.

² Sütő András: *Előszó*. In: Orbán Balázs: *Székelyföld képekben*. A bevezető tanulmányt írta, a fényképeket másolta Erdélyi Lajos. Bukarest, Kriterion, 1971.

³ Orbán Balázs: *Utazás Keleten*, 1–6. Kolozsvár, 1861. 4. köt. 59. o.

Simont is. Félig tréfásan, félig komolyan mondja Victor Hugo: „kétszáz francia Orbán Balázssal meg tudnám buktatni a császárságot”.⁴

Jersey szigetén fényképezni tanul a fiatal utazó. Victor Hugo az első – de távolról sem az utolsó – író, aki aktív fényképezésként írta be nevét a fotográfia történetébe. Akárcsak később Zola, Bernard Shaw, ő is közlésre szánt albumot állít össze a szigeten készített felvételekből. Hugo, de különösen két fia, s a társaságukban tartózkodó költő, Auguste Vacquerie, szorgalmasan fényképeznek. Azt nehéz megállapítani: dagerrotípiával kezdte-e Jersey szigetén Orbán Balázs a fényképezésinaskodást, vagy talbotípiákat, netán az akkor divatba jött Le Gray-féle viaszpapír-negatív eljárást tanulta-e meg. Kizártnak tarthatjuk, hogy az erdélyi útjain alkalmazott kollódiumos nedves eljárást sajátította volna el a Hugo-fiúktól, hiszen akkor nem írta volna 1862-ben egy levelében, hogy „éppen a napokban kapván Lázár Kálmántól egy levelet, amelybe szívesen meghív, hogy látogatnám meg, én elhatározám, hogy lerándulok hozzája, hol *Győrffy Károlytól a photographiát is megtanulhatom* és Kálmán jeles könyvtárában és a közel levő fehérvári könyvtárban tervelt munkánk kidolgozásához szükségelt adatokat is egybegyűjthetem.”⁵ A Jersey szigeti fényképezésről szólnak Teleki Sándor szüleinek írott levelei is. „Küldem újra egy portrémat. Hogy tetszett a group, melyet édesapám névnapjára küldtem, az még a legszebb, amit csináltunk. Különösen az öreg Victor képe igen jó, a házomat – azaz szállásomat inkább – is elküldtem, remélem eddig kapta édesanyám.”⁶ Egy hónappal később kelt levelében így folytatja: „ha a küldött képek összeroncsolódnának, egy tányérba tiszta vizet kell tenni és abba belemártani, kivenni, megszároztatni itatóspapír közt és két vagy három könyvvel lenyomtatni.”⁷

⁴ Feljegyeztek ebből az időből egy epizódot, amely pontosan érzékelteti, milyen mértéken felüli tisztelettel tekintett Orbán a nagy íróra. Amikor Hugo bonyolult szerkezetű zsebórája elromlott, Teleki Sándor javaslatára a fiatal ezermester székelynek adták javításra, hiszen Londonban órásmesterséget is tanult. A szétszedés ment is, az összerakás kevésbé: Orbán úgy érezte, ezt a szégyent nem tudja elviselni, az öngyilkosság az egyetlen kivezető út. Szerencsére ott volt mellette a higgadtabb Teleki Sándor és az úgy kedves anekdotává símulhatott. Teleki Sándor: *Orbán Balázs*. Budapesti Hírlap, 1890. június 1. (149.)

⁵ Orbán Balázs levele Torma Károlyhoz. Kolozsvár, 1862. december 28. MTA Kézirattár. Báró Győrffy Károly Erdély legnevesebb fényképészétől, Veress Ferencről tanult fotografálni. Műkedvelő fényképezésként afrikai vadásztúján is fényképezett. (*Fényképeseti Lapok*, 1882. 11. 198. o.)

⁶ Teleki Sándor levele Teleki Jánosnéhoz, 1853. július 18. In: Teleki Sándor: *Emlékezünk régiekről*. Emlékezések és levelezés. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Csetri Elek. Bukarest, 1973. 424. o.

⁷ Teleki Sándor levele Teleki Jánosnéhoz, 1853. augusztus 26. In: *uo.* 430. o. A Jersey szigetén, Victor Hugo-ék közelében töltött majd két esztendőnek érdekes dokumentumára bukkantam 1973-ban Párizsban, a Maison Victor Hugo-ban, az író emlékházában. Az Hugo és fiai által összeállított, több kötetes fényképgyűjtemény a szigetekeken töltött évek fotóemlékeit tartalmazza. A barnás csomagolópapírból házilag összefűzött kötetek egyike az *Album des proscrits* címet viseli. Benne az Hugo családhoz látogató emigránsok, a szigeten élő forradalmárok arcképcsarnoka. Az egyik lapon magyarok maroknyi csoportjának arcását pillantottam meg – közöttük a koltói grófét, Teleki Sándorét, a virtuóz hegedűművészt, Reményi Edéét, a hadügyminiszter Mészáros Lázárét. Ott láttam egy fiatal húszas éveinek közepén járó férfi portréját is, név nélkül. Tudván, mennyire kedvelte Victor Hugo Orbán Balázst, és összehasonlítva e felvételt a tíz, tizenöt évvel később, Kolozsvárott, Veress Ferenc által készített portrékkal, arról faggattam a múzeum munkatársait, lehetséges-e szerintük, hogy ez a kép őt ábrázolja? Bizonytalanul válaszoltak, hiszen egy borotvált arcú ifjút kellett összevetni a későbbi, dús szakállt, bajuszt viselő férfivel, de valamennyien úgy vélték, ugyanarról a személyről van szó. Színes reprodukciót készítettem a magyar emigránsokat megörökítő oldalról. A zürichi fotó- laboratóriumban, ahová beadtam a filmet előhívatni, három nappal később sajnálkozva közölték: a film elveszett. Soha többé nem jutottam el Párizsba.

Orbán Balázs már harminc éves, amikor hazatér. Azt hihetnénk, pihenni szeretne az ősi birtokon, a bukott forradalom után alig ébredő Székelyföldön. De ő Kossuth, Louis Blanc, Victor Hugo szellemét hozza magával „csempészárúként”. Az ilyen ember nem pihen. Két esztendő leforgása alatt kiadja az *Utazás Keleten* című munkáját hat kötetben, majd lefordítja Szaif Züliázán szultán regéjét. 1862-ben a székely vándorlegény – aki tizennyolc évesen egy év alatt beutazta a Közel-Kelet legvonzóbb történelmi és kulturális zárandokhelyeit – elindult több, mint fél évtizedes körútjára. 1862 nyarán Halmágyi Sándorral, Kolozs megye főjegyzőjével járták a Székelyföldet. Ekkor vált véglegessé Orbán Balázsban a könyv terve. „Kormányi támogatás, consortiumra kevés kilátás, s így nem marad más, mint a képeknek előleges kiadásával egybekötött hosszadalmas mód. Már készítem is a képek szövegét s nemsokára megkezdem azoknak kiadását. Az előfizetési felhívással is készen kell lennem, hogy azt nemsokára szétküldjem.”⁸

Bejárta a székely székeket, hangyaszorgalommal, egy megszállott kitartásával gyűjtötte a történelmi, néprajzi, művészettörténeti, geológiai, gazdaságtudományi anyagot tervezett főművéhez, *A Székelyföld leírásához*. És közben fényképezett. 1868-ban látott napvilágot az első kötet, 1873-ban a hatodik. Amikor ezek a képek készültek, nem voltak közvetlenül reprodukálhatók nyomdatechnikai úton. Csak nyersanyagul szolgáltak a fa- és acélmetszők számára. Ez is hozzájárulhatott, hogy Orbán Balázs fotográfusi működése a kortársak és az utókor számára egyaránt háttérben maradt. Nevét hiába keressük Hevesy Iván alapvető művében, *A magyar fotóművészet történetében*, mellőzi őt Kreilisheim György *Régi magyar fényképezés* című, igen alaposan dokumentált kötete is. A budapesti Akadémiai Kiadó 1963-ban szerkesztett *Fotólexikonában* Orbán Balázs címszó nincs, ezzel szemben Mezei Józsefről megtudjuk, hogy festő volt, aki Orbán Béla (!) hat kötetes művéhez készített tájfotókat. Ugyanakkor *A Székelyföld leírásáról* jó néhány ismertetés jelent meg a korabeli sajtóban, Orbán Balázs is többször említi *A Székelyföld leírásában* a fényképezés során átélt, többnyire kellemetlen élményeit. A róla szóló megemlékezésekben is találunk utalásokat, illetve anekdotákat a fényképező, sőt a fényképeket kereseti forrásként hasznosító „szegény báróról”.⁹

Erdély múlt századbeli fotótörténetének tudományos feldolgozása még mindig várat magára, holott fontos lenne megtudnunk például, milyen módon hatottak egymásra az erdélyi városokban működő fényíró mesterek. Orbán Balázst is így tudnánk hitelesen elhelyezni kora többi fotográfusa között. Ismert, hogy az erdélyi arisztokraták, gróf Mikó Imre, báró Apor Károly, gróf Kornis Zsigmond, id. Zeyk Miklós milyen jelentős támogatásban részesítették az új mesterséget-művészetet professzionális szinten elsajátító fiatalokat. Alig tudunk valamit a céhiparban élenjáró szász városok, az ottani mesterek és amatőrök, illetve a kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyföldi

⁸Orbán Balázs levele Halmágyi Sándorhoz, 1868. április 10. In: Kelemen Lajos: *Orbán Balázs levele A Székelyföld leírása ügyében*. Erdélyi Múzeum, 1943. 320–323. o.

⁹Nem feladatunk pótolni Erdély mindmáig igen hiányos fotótörténetének hézagait. Amikor – 1968 és 1971 között – Orbán Balázs fotóhagyatékát kiadásra készítettem elő, kénytelen voltam dióhéjban összefoglalni a különböző folyóiratokban, kézikönyvekben megjelent töredékeket. Hályogkovács módjára, illetéktelenségem határait föl nem ismerve nyúltam a témához – szerencsére. Ugyanis a szerény, nyomdatechnikai szempontból alig értékelhető album reflektorfénybe állította a fotográfiát, mint történelmi dokumentumot, forrásanyagot. A levéltári kutatásban járatosabb szakemberek, muzeológusok kezdték felmérni a 19. század megmentett fotókéincseit. Külön ki kell emelnünk a Sepsiszentgyörgyi Múzeum munkatársa, Fóris Pál kutatásait, valamint a Veress Ferenc életművét számbavevő Miklósi Sikes Csaba munkásságát.

1871
Péterffy László tulajdona

fényképészek kapcsolatáról. Tudjuk, hogy a százszok már a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben elvégezték váraik, templomerdítményeik, műemlékeik, néprajzuk, sőt iparuk és kereskedelmük azon fotográfiai felmérését, amit Veress Ferenc programként hirdetett meg a hatvanas évek elején. „Nagy szolgálatot tehetné a hazai fényképészet a hazai történelemnek, úgy, ha minden olyan régiségeket, várakat, ó-kastélyokat, templom-romokat, barlangokat stb. amik még fenn vannak, de csak egy tized múlva is eltűnhetnek, fényképészetileg levenne és a jövő kornak hátrahagyna.”¹⁰ Megkerülhetetlen kérdés: vajon az éppen 1862-ben székelyföldi vándorútra kelt Orbán Balázs e program jegyében (is) készíti-e fényképeit. Eddigi ismereteink szerint féltucatnyi olyan életmű születik a múlt században Erdélyben, amely Veress Ferenc programját szolgálhatná. Az ötletgazda által összeállított számos album¹¹ és Orbán Balázs fényképei a legkiemelkedőbbek, de a besztercei Koller Károly népviseleti albumai, Theodor Glatz fotói is jelentősek. Mindennek dacára meggyőződésem, hogy Orbán Balázs nem Veress tervének megvalósítását akarja szolgálni. Ha ez a szándék vezérelte volna, gondosabban készíti el a felvételeket, több másolattal, nagyítással dolgozik, s az ezekből összeállított, egy-egy térséget bemutató albumot – a kor divatja szerint – múzeumoknak, egyházaknak, művelődési intézményeknek adja. Semmi ilyesmiről nem tudunk.

Így, noha Orbán és Veress ismeri egymást, Orbán Balázs általam ismert hét portréja közül kettőt – a legjobbakat – Veress Ferenc készíti¹², szinte bizonyos, hogy Erdély fényképészeti felmérését egymástól függetlenül, egymástól eltérő célkitűzésekkel végzik.

Végül még egy megjegyzés kettejük lehetséges kapcsolatáról. Veress Ferenc a hatvanas évek végén jól szituált műtermes fényképész, neve mégsem szerepel *A Székelyföld leírása* hat kötetének pártoló előfizetői között.

* * *

Évszázados kallódás után bukkant elő a marosvásárhelyi megyei könyvtár poros iratkötegei közül az európai mércével mérve is ritka fotókinccs: Orbán Balázs eredeti fényképfelvételei.

Kezdjük a legelején: *A Székelyföld leírása* hat kötetének címlapján a következő áll: „A képeket szerző és Mezei József fényképei és rajzai után fára rajzolták Keleti Gusztáv, Greguss János...”. Pontosabban: csak az első három kötet anyagának fényképezésében segédkezett Mezei, a másik háromhoz már kizárólag Orbán fényképezett.¹³ Az eredeti felvételek következtetni engednek az egyes képek szerzőire is – hisz a fényképek beállításából, kidolgozásából ugyanúgy azonosítani lehet valakit, akár egy íráspróbából. Mezei József valószínűleg nem készített tájfotókat. Inkább néprajzi,

¹⁰Veress Ferenc: *A fényképészet múltja, jelene, jövője hazánkban*. Ország Tükre, 1862. május 1. (9.) 132–133. o.; május 15. (10.) 150–151. o.

¹¹Lásd bővebben Kincses Károly: „*Levétel Veressnél Kolozsvárt*”. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum–VIPress, 1993.

¹²Orbán Balázs székely ruhában. 10,5x6 cm, albumin, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (volt Erdélyi Múzeum), I.O/11-2117/59; Orbán Balázs keleti utazóként. 17x9 cm, albumin, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár (volt Erdélyi Múzeum), III.O/2-2054/59

¹³Mezei József (1823–1882) főként egyházi témájú képeket készített illetve a reformkor és a szabadságharc kiemelkedő személyiségeiről készített portrékat. Az 1850-es évek közepétől kapcsolatban van a fényképezéssel, Sikó Miklós kolozsvári festőművésszel műtúráson vesz részt 1856-ban, amikor a festmények mellett fényképeket is készítenek. (Miklósi Sikes Csaba)

népviseletet bemutató felvételekkel támogatta Orbán Balázst. A nagyjából vizitkártya méretű, konvencionális beállítású, jellegzetesen műtermi díszletek előterében megörökített férfiakat és nőket ábrázoló Mezei-fotók egy hivatásos fényképész technikai szempontból jó, művészileg közepszerű alkotásai. Ezeket nem is készíthette az amatőr fényképész, a primitív felszereléssel vándorló Orbán; hiányoztak hozzá a hátterek, műtermi bútorok. Másrészt azokat a csoportképeket is ismerjük, amelyeket minden bizonnyal Orbán készített. Technikailag gyengébbek, viszont a szerző kivétel nélkül természetes környezetben vette fel őket, udvaron, kapu előtt, vásáron stb. A *Fotólexikon* továbbörökítette tévedés helyreigazításának érdekében foglalkoztunk aprólékosan Mezei József hozzájárulásával. A prioritás kérdésének eldöntéséről van itt szó. Orbán Balázs úttörő szerepet töltött be Erdélyben a tudományos és művészettörténeti célokat szolgáló fotódokumentáció készítésében.

Milyen források segítenek, ha magunk elé akarjuk képzelni Orbán Balázst, a darócruhás vándort, aki nehéz hátizsákjával gyalogszerrel vagy lóháton (híresen rossz lovas volt), illetve döcögő szekéren járta „egy kodakkal és egy váltó fehéreneművel”¹⁴ a Hargitát, az Olt völgyét, átgázolt a megáradt folyókon, adatok ezreit jegyezte be kemény fedelű kis jegyzetfüzeteibe.¹⁵ Hogyan rajzolódik elénk a vándorfényképész jellegzetes alakja? Ő maga csak töredékesen ír fényképész-kalandjairól, akkor is inkább bosszúságairól. De mert ismerjük a fényképek keletkezésének idejét (kivétel nélkül 1862–1872 között készültek), s tudjuk, a kollódiumos nedves eljárás technikájával dolgozott; más leírások alapján fel tudjuk idézni a hatvanas évek fotográfusának figuráját. Kreilisheim György *Régi magyar fényképezés* című munkájának¹⁶ Divald Károly¹⁷ tátrai fényképezését leíró részéből tudjuk, hogy a tájkép-készítés ez időben legkevésbé sem amatőr foglalatosság volt; sok ember, terjedelmes és súlyos felszerelés, komoly szakértelem, jókora rutin kellett hozzá. Orbán Balázs fényképész munkája tele lehetett kudarcokkal. Orbán Balázs, hátán a fotófelszerelését tartalmazó hatalmas zsákkal, kezében az állvánnyal, miután megmászta Borszéken a Medvebarlang szikláit vagy Tusnádon a Sólomkőt, majd felállította sátrát, előkészítette a lemezeket, bizonyára többször ébredt arra, hogy őt is utolérte a mindent befogó köd; máshol cserbenhagyták népviseletbe öltözött modelljei. De hányszor követhetett el ő maga is helyrehozhatatlan hibát a lemezek öntésénél, az előhívásnál?

Felszerelése: fényképezőgépe, másolókeretei elvesztek. Viszont a hat kötetben itt-ott elszórt utalásokból s a kollódiumos nedves eljárás technikájának ismeretében fel tudjuk mérni ténykedését. Fennmaradtak a szemtanúk emlékezései, bírálatok a fényképek minőségéről. És mindenek felett: kezünkben vannak maguk a fotográfiák.

Aligha véletlen, hogy a Boros György szerkesztésében kiadott *Orbán Balázs emléke* című füzet írói, a barátok, az ismerősök, alig utalnak a fényképező Orbán Balázusra. Többségük az országgyűlési

¹⁴ Debreczeni László: *Elfelejtettük*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 1–2.

¹⁵ Ezek közül egy megmaradt, s a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzik, M.S. 687. jelzet alatt.

¹⁶ Kreilisheim György: *Régi magyar fényképezés*. Budapest, Officina, 1941. 18–20. o.

¹⁷ Divald Károly sokszorosította egyébként az Ellinger Ede műtermében készült, ismert Orbán Balázs-képet, az országgyűlési képviselő marcona, kardos-mentés portréját, amelynek vajmi kevés köze volt a Székelyföldet gyalogszerrel bebarangoló „szegény báró” igazi arcához.

képviselő alakját látja maga előtt. Különben is, 1890-ben – ez már a kodakizált világ – semmi érdekeset nem találnak abban, ha valaki fényképezőgéppel járja a világot. A székely városokban és falvakban a fényképész akkoriban már gyakori vendég. Ez időben a városi polgár, ha látogatóba készül, „vizitkártyát” visz magával, azaz névjegynyi portrét, amelyet otthagy a meglátogatott albumában. Teheti, mert a fénykép olcsó. És a földműves is: ha ad magára valamit, elkészítteti esküvői vagy családi fényképét – ez a legkevesebb. A fényképezőmester műhelye ugyanolyan látogatott hely, mint a borbélyé, s a forgalmas országutak mentén fekvő falvak lakói már nem az ördögös alkimistát látják a fekete lepelbe burkolózó vándor-fényképészben. 1890-ben, Orbán Balázs halála után ezért nem tartják fontosnak, hogy bővebben emlékezzenek meg ez irányú tevékenységéről. (Azt viszont harminc év múltán sem feledték, mennyire szerette a kackiás bajszerű, jó vérű báró az asszonynepet. Soha el nem mulasztotta megölelgetni őket, s mikor megszólták ezért, azzal hárította el a vádat, rossz néven vennék, ha nem tenné.)

Vagy mégis akadtak emlékezetes fotókalandok? A monográfiájában leírt közel félezer településből nyilván volt jó néhány, ahol a babonásabb parasztok megijedtek az ágyúcsőre emlékeztető masinától, a fekete lepel alatt érthetetlen hókuszpókuszú izzó idegentől. És nem csak a parasztok. Veress Ferenc 1862-ben arról ír, hogy „van néhány... legkitűnőbb emberünk, akiknek az a sajátságos nézetük van, hogy magukat semmiképpen ne hagyják levéttetni. Megmagyarázhatatlan különtség”.¹⁸

Lássuk, miket őrzött meg *A Székelyföld leírása* szerzője fényképészeti viszontagságairól. Úttalan utakon közelíti meg a mesésen szép Tölgyesi szorost, és nagy lelkesedéssel fog hozzá a fotográfáláshoz.¹⁹ A tölgyesi román népviseletet fényképezi, melyhez „meseszerűleg jutánk, mert elmondók már az oláhok azon előítéletes félelmét, mellyel ők mint ördögtől félnek a lefestéstől; ezen előítélet itt is megvan, de a bekapott bírót s néhány ott levő más egyént rábeszélünk, illetőleg ráíratunk arra, hogy engedjék magukat levéttetni, s tudva, hogy mennyire félnek, sietve készítem el collodizált üveglapomat, s míg társam rendezgette, biztatgatta, hirtelen észrevétlenül lelopám őket, s jó, hogy így tevék, mert midőn egy második nagyobb felvételt akarván tenni, a gépet közelökhöz helyezém, annak reájok irányuló csövétől úgy megijedtek, hogy mind szétfutottak”.²⁰

¹⁸Veress Ferenc: *A fényképezés múltja, jelen és jövője hazánkban*. Id. hely. május 15. (10.) 150. o. Ami 1862-ben, Kolozsvárott „megmagyarázhatatlan különtségnek” tűnik, arról a későbbiekben kiderül: a fotográfálással párhuzamosan világszerte terjedő babona. Balzac attól retteg, hogy Daguerre készüléke „elvon valamit lényéből, materializálódott szellemiségéből, individualitásából”. A Kárpátok lejtőin, félig analfabéta pásztorok világában némileg egyszerűbben magyarázzák az ismeretlenről való félelmüket. Kovászna környékén „léleklopónak” nézik a fényképészt, „ördögösnek, pokollal szövetkezettnek”. Catherine Evans-Inbusch fotótörténésznő, a New York-i Museum of Modern Art tudományos munkatársa a fotográfiai fetiszmust kutatja. Meglepetéssel fedezte fel, hogy az 1860-as évek Amerikájában nagyjából azonos hiedelmek tapadnak a fényképezéshez, mint Kelet-Európában. Úgy vélekedett, Orbán Balázs leírásai tudománytörténeti értékű leletek.

¹⁹Megörökíti a Csalhót – hadd jegyezzük meg némi kollegiális együttérzéssel: nem ő tehet róla, ha a csúcsok olyan haloványan jelentkeznek a fényképen, hogy azt ceruzával kell utánahúznia. Magunk is többször jártunk ott – csaknem állandóan „felhőkoronás” a halántéka, „melyen napsugarakból font arany fátyol simul le”. Adassék tisztelet fényképész-elődünknek, mi kevésbé költőien fejeztük ki véleményünket a felvételezésre alkalmatlan idő láttán.

²⁰Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, 1–6. Pest, 1868–1873. 2. köt. 132. o.

„Vajnafalva keleti részében oláhok laknak, akik csak az utóbbi időkben telepedtek ide. E század elején csak néhány család lakott ott, ma már a százat meghaladja számuk... E népség termes és erőteljes, a nők között sok szép van, csakhogy nagyrészt mind pirosítják magukat. Öltöztük igen festői; széles szegélyzetű, csípőn alól érő, s fenn a mellnél négyszögűleg kivágott mellényt viselnek. Én mindent elkövettem, hogy e népviseletet lefényképezhessem; nagy bajjal, ajándékígérettek mellett össze is hoztam egy csoportot, de midőn a gépet nekik irányoztam, mind szétfutottak. Eleget édesgettem vissza, de ők azt felelték, hogy meg vannak keresztelkedve, s lelküket nem adják az ördögnek. Tehát ördögi mesterségnek nézték ők az ártatlan fényképészetet. Megkísér tettem lopva lerajzolni, de ahogy észrevettek jajveszékelve futottak szét. Különben a leképezéstől félelem általános oláhjainknál, s ez azon elterjedt előítéletes hiten alapszik, hogy az, kinek a képét leveszik, hamar meg fog halni. A kovásznai népviselet képét nem mellékelhetvén legalább leírását adom egy érdekes népünnepüknek.”²¹

A közeli, „elszékelyesedett oláhok” benépesítette településen megismétlődik a fenti jelenet. „Kis-Borosnyón fölül, mint mondók, a völgy folytatódik; ott a Ladócz lábánál, hol a bodzai út kihág, s hol a vasútnak is át kell szállni, fekszik Nagy-patak nevű elszékelyesedett oláhoktól lakott falucska. De ha nyelvileg elmagyarosodtak is, nemzeti öltözetöket megtartták, s az a legfestőibb népviselet közé sorolható; népe igen szép, főként a nők között igazán festő ecsetére méltó alakokat lehet látni; a férfiak arasnyi széles és bőrrel cifrán kivarrt düszüt (deréköv) viselnek... A nők öltözete valójában gyönyörű, némileg hasonlít a kovásznaihoz, csak hogy itt még egész eredetiségében megvan, amennyiben a kovásznaiak székelyektől kölcsönzött divatos rokolyája helyett is fotát viselnek... Azért írtam pedig e viseletet így részletezve le, mert itt is, mint Kovásznán, léleklopóknak néztek, s nem tudtam csak egyet is minden utánjárás után rávenni, hogy lefényképeztesse magát, s így kép helyett csak leírást nyújthatok.”²²

Azt persze nem lehet kizárni, hogy az ortodoxiához kötődő román falusi közösségekben az ördöggel összefüggő babonák mélyebben félemlítették meg az egyszeű lelkeket, mint a református vagy katolikus magyarokat.

Nemcsak a babonák, a tudatlanság, az idegenektől való félelem, de az elzárkózás vagy épp a kapzsiság is megnehezítette a nyugodt, biztonságos fotográfusi munkát. A háromszéki Esztelneken földmérő inszellérekkel téveszti össze Orbánt a gyanakvó, minden szokatlan látványban veszedelmet sejtő nép – az eredmény újabb fotós kaland. „Megpillantván a kolostornak szegzett gépemet és baljóslatú fekete sátramát, egy velem volt birtokosra távoztamkor komolyan rátámadtak, hogy a kolostort eladta, s fenyegető megtámadásaikkal szemben csakis a tiszteletre méltó guardian közbejöttével sikerült magát igazolnia; de a nép ily féltékenységein nem kell csodálkoznunk, s azt nem lehet értelmi korlátoltságuk rovására feltudnunk, mert a mérnöki háromlábú asztalt, mely

²¹ *Uo.* 3. köt. 149. o. Ez az epizód kimaradt a Kriterion-kiadványhoz írott tanulmányomból. Az akkoriban sajtóigazgatóságnak nevezett cenzúrahivatal a román nemzeti érzést sértő provokációnak vélte egyrészt az Orbán Balázs által használt „oláh” megnevezést; másrészt, hogy ilyesfajta primitív babonaságot feltételezett róluk. Pedig a szerző külön hangsúlyozta: a legcsekélyebb mértékben sem óhajtja bántani ezzel a hagyományosan bevett elnevezéssel a velünk együtt élő testvérnépet. Ezért voltam kénytelen egyébként a fentebb idézett tölgyesi leírásból is kipontozni a következő néhány szót: „mert elmondók már az oláhok azon előítéletes félelmét”.

²² *Uo.* 3. köt. 164. o.

mindig csak adószaporítást vont utóbbi időkben maga után, a nép mint veszélyes eszközt ismeri, s így a szintén háromlábú asztalon lévő fényképészeti gépet sem nézi jó szemmel.”²³

A Nyárád menti Teremiben már szabadjára engedi mérgét. „Egy szép reggelen kikeresvén Tereminek festői pontját, kipakoltam gépemet, de a fényképészekkel igen gyakran ingerkedő idő ez alkalommal is akadályozólag veté közbe magát, mert hirtelen elborult. Én, hogy ne kelljen újból felpakolni a gépet és kellékeket, beraktam egy közeli román földészhez, de midőn másnap megjelenek, hát ottan találok a falusi bírót hűteseivel (mind oláhok) és a falunak ácsorgó népességét. Az előjáróság a gépet és hozzátartozókat mind kihordatta az udvarra, mint valami veszélyes corpus delictiket, s talán máglyára rakják, mint valami ördögös dolgot, ha szerencsére a gépcső nem imponál nekik ágyúszerű öblével.”²⁴ Ezek után hasábnyi zsörtölődés következik, tulajdonképpen nem lehet tudni, babona vagy zsarolás-e a mozgóterő, a cécót valószínűleg néhány liter pálinka érdekében rögtönözték. „Hanem ahogy én odaértem, hagyva a félelmes gépet, bíró és hűtősség nekem esett, hogy ki és mi vagyok? Hiába adtam elő útlevelemet, hiába a főtisztól nyert nyílt rendeletet, melyben utazásom célja tudattatik a falusi előjáróságoknak adott azon rendelettel, hogy mindenütt szabadon bocsássanak, s senki által gátolni ne engedjenek. Mindez nem ért semmit, úgy felvilágosító magyarázataimat is (bár jól tud magyarul az idevaló oláhság) érteni nem akarták. Útlevelemet, nyílt rendeletemet lefoglalta a bíró, sőt engem is letartóztatott mint valami veszélyes kémeket vagy ördögöket, s így vittek aztán a kíváncsi néptömegetől kísértetve Pontiusztól Pilátushoz, jegyzőtől a pópához... már bebörtönözni s szolgabíróhoz kísértetni akartak, midőn szerencsémre egy éppen ottan levő főhivatalnokkal találkozáskor, ez megmagyarázta nekik, hogy vigyázzanak, mert ezért még baj érhet stb. s így szabadultam meg... a bíró és hűtősség jól tudta, hogy ki vagyok, úgy azt is, hogy hol vagyok szállva, de éppen esetlegesen rossz idő lévén, mikor a falusi nép munkátlanul hever, ők egy kis borra szomjuhoztak, ezt pedig úgy hitték megszerezhetni, ha engem elfogva, addig hurcolnak ide-oda, míg én megunva a tréfát, néhány forinttal megváltom magam ez alkalmatlanságtól, azért a conto előre megittak zsebemre néhány kupa bort.”²⁵

Kelet-Európában egy fényképész néhány kalandja is elegendő, hogy a sok évszázados etnikai konfrontáció lerakódott iszapja felkavarodjon. És nem csak a románsággal kapcsolatban.

„E korban még Várhegy helyén is keletkezhettek egy középponti város; míg ez létesülhetne, addig kedves olvasóinknak a mostani Várhegy képével kedveskedünk. Furcsa egy esetünk volt ennek levételénél, mert képünket fényképileg állítván elő, sötét kamaránkat egy sátor helyettesíté. Megérkezve a Várhegy alatti rétre, kieresztők lovainkat legelni, s sátrunkat felhúzá, kedvező pont keresésére indultunk; egyszer azonban csak látjuk, hogy a szomszéd Czófalváról néhány egyén közeleg arrafelé, hozzánk érve, látom, hogy nagy zavarban vannak, én szóba állok velök, s kívül, hogy biz a czófalvi bíró uram és esküdtjei, kik sátrunk által tévhitre vezetettve azt hívék, hogy sátoros cigányok vagyunk s mivel a falu rendszabályai szerint az ily kóbor cigányoknak nem szabad a falu határán tanyát ütni, hát biz ők azért jöttek, hogy elkergessenek. Kárörvendve fog kapni bizonynyal valamely szász tudós vagy valamely római új öntetű Cicero, hogy minket székelveket

²³ *Uo.* 3. kötet. 115. o.

²⁴ *Uo.* 4. kötet. 45. o.

barbároknak, tudatlanoknak elnevezzenek, de gondolják meg jó uraim, hogy az állítólagos hős római ivadék és a szász civilizátorok közt még furcsább esetek történtek velünk, s ott minket ártatlan fényképészeti eszközök miatt ördögöseknek, pokollal szövetkezetteknek, léleklopóknak néztek, s ha tehették volna, mint valami istenteleneket meg is égetnek vala.”²⁶

Orbán Balázs ízig-vérig riporteralkat volt. A kollódiumos nedves eljárás viszonylag alacsony érzékenysége akadályozta ugyan a pillanatfelvételek készítését, a mozgás megörökítését, a spontaneitás rögzítését, mégis minden lehetőséget megragadott, hogy kárpótolja a nézőt. „Sietve” készíti elő lemezét, „ráitatja” modelljeit a közvetlen viselkedésre, „észrevétlen lelopja” őket, hogy életesebb legyen a kép. Persze a fotóriporter fogalma ennél többet takar. Bizonyosra vehetjük, ő az első hazai riporter, akinek szakmai tevékenységéért meggyűlt a baja a hatóságokkal. Kalandját a mai fotóriporter is irigyelhetné, személyes szabadságát kockáztatta két tájképért. „Örömet mellékeltem volna néhány leírásom hiányait pótló képet e megragadóan szép havas tájról; ebben azonban a hatalom durva szava meggátolt; mert igen nagy volt kellemetlen meglepettetésem és bámulatom, midőn a [felső-tömösi] vám irodájában útlevelem bemutatása alkalmával azon figyelmeztetést kaptam, hogy nehogy megkísértem a Tömös környékén valahol fényképészeti fölvételeket tenni, mivel eziránt felső helyről szigorú tilalom érkezett. E felett csodálkozásomat fejeztem ki, felhozván, hogy más határszéli szorosban ily szépművészeti foglalkozásban egyáltalában gátolva nem voltam, s a tilalmat annál kevésbé érthetem, mivel a tömösi szorosban egyáltalában semminemű erődtívényi művek nincsenek; de még ha lennének is, egy fényképileg levett tájkép nem olyan, hogy abból valamely haditervet lehetne készíteni stb. Ezen okoskodásom ellen a harmincados úr mit sem tudott mást felhozni, minthogy felmutatá a szebeni főfinánc directionak, úgy látszik, egyenesen személyemre vonatkozó rendeletét, melyben nagyon laconice az mondatik (persze németül), hogy a fő-fináncdirectio arról értesült, hogy a határszéleken fényképészek járnak s ott fölvételeket tesznek, mivel pedig az ilyenek rosszra felhasználhatók, ezennel komolyan rendeltetik, hogy ha ilyen megjelenék, azonnal a csendőrségnek adják át. Ehhez aztán nem kívántam több magyarázatot, s még megköszöntem, hogy a rendelethez szorosan nem ragaszkodó hivatalnok engem ártatlant azért, mert csak ide jöttem, el nem fogatott, s bilincsbe nem veretett. *Ez az első eset, hogy a fényképészeti gépet veszélyes egy szerszámnak, annak csövét birodalmak biztonságát fenyegető ágyúnak nézték...* Az emberi ész és felfogás ily korlátoltsága nevetségesnek tetszhetnék, ha a közérdekkel egybeütközésbe nem jönne; de így sajnálom kell az ily szűkkeblűséget, mely honismertető munkámat a legszebb képektől fosztá meg, mely hegyszorosaink legszebbikét zárta el tájismertető céloom elől. Ez az oka, hogy a tömösi szoros egy egész album megtöltésére elégséges szép tájaiból csak kettőt mellékelhetek, a fennebb már bemutatott Magyarvárt, melyet csak úgy lopva fényképeztem le mindkét oldalról és a Felső-tömösi vámot, melyet Kammer brassai rajztanár szíves-ségéből szereztem meg.”²⁷ A kiemelés tőlünk való: a camera obscura ilyen irányú karrierjét Daguerre bejelentésének idején senki sem jósolta volna meg. Harminc év alatt a fényképezőgép – kezdetben a művészetek és a tudomány szolgáloja – a katonák, felderítők kezében is otthonos lett.

²⁵ *Uo.* 3. köt. 45. o.

²⁶ *Uo.* 3. köt. 162. o.

²⁷ *Uo.* 6. köt. 199. o.

Amikor az ojtozi vám felé tart, tudomására jut annak a három diáknak a sorsa, akiket a vámigazgató, egy almási barlangot bemutató térkép ürügyén letartóztatott. A művészkedő topográfus a négy világtájat keresztbe fektetett ágyúcsövekkel jelképezte. „Nem diák az, ki ágyújelvényes iratot hordoz... Önök Türr küldöttei, kik e vidéket kémlelik, hogy törjenek be azok a rebellisek” – mennydörög „a hivatali pontosságáért érdemjelt kapott Herr von Director”. Orbán, aki Klapka oldalán részt vett a Vasile Alexandri román külügyminiszterrel folytatott tárgyalásokon, bölcsőbbnek tartja engedélyt kérni a Herr von Directortól. Kérését jóváhagyják, de azt is közlik: letartóztatás terhe mellett tilos jegyzeteket készíteni, rajzolni. Orbán ezúttal nem kockáztat: meglátogatja a szorost, a Rákóczi-vár romjait, de nem fényképez. Jól teszi, két pénzügyőr leskelődik utána. Később, amikor új finánc-direktort neveznek ki az ojtozi vámhoz, Orbán visszatér és megkapja az engedélyt, hogy lefényképezze a Rákóczi vár romjait és a vámot. Egyik legszebb képét készíti róla.²⁸

Ezekhez a bilincs-csörgéssel aláfestett tilalmakhoz képest valóban elhanyagolható akadály, hogy „az oláh köznép előítélete azt az ártatlan phisicai gépezetet még sötétebb szempontból ítéli meg, azt az ördög kelepcéjének híván, mellyel a keresztyén lelkeket elorozza e földről”.²⁹ Orbán Balázst sem a német tilalom, sem az előítélet nem tudja megakadályozni, hogy teljesítse fotóriporteri kötelességét. Ahogy olvashattuk: „Magyarvárt... csak úgy lopva fényképeztem le mindkét oldalról”.

Egyfelől a fényképezőgép elől menekülők, másfelől a kérelmezők serege, akik mindenáron fényképet akarnak a vándortól; ez Orbán Balázs „fotós-végzete”. Id. Daniel Gábor írja a már idézett *Orbán Balázs emléke* című füzetben, hogy „huzamosabb ideig tartózkodott Balázs Erdővidéken, adatgyűjtéssel és fényképezéssel foglalkozván. Egy baróti hetivásár után csodálkozással beszélte el nekem egy székely nő, hogy egy nagy bajuszú úr potom áron veszi le mindazokat, akik kívánják. Nagy volt a csődület a nők részéről, s pillanatok alatt le voltak véve. Azt hiszem, ezek a fényképek nemigen sikerültek, de mégis valami jóvedelmet adtak az ő útiköltsége fedezésére.”³⁰ Utólag persze nehéz eldönteni, jóvedelemforrás volt-e Orbán számára a fényképezés. Bár „szegény báróként” emlegették, annyira azért nem volt szegény, hogy ez gátolhatta volna alkotómunkájában. Különben is igénytelen; „én napi harminc krajcárból is megélek” – mondogatta. Az emlékezéseket át- meg átszövik legendás szerénységről szóló tudósítások. Valami keveset (évi 120 forintot) jóvedelmezett tövisi kis birtoka; támogatta háromszéki rokona, Mikes Benedek gróf is. A fény- képezés is hozott a konyhára, néha készpénzben, néha közvetett formában. Közismerten rátarti volt, semmit el nem fogadott ingyen; de ahol alkalom adódott, kedves közvetlenséggel bizonyára fényképpel fizetett. Így magyarázhatjuk az Ugron Gáspár bikafalvi birtokos két kislányát ábrázoló Orbán Balázs fénykép keletkezésének körülményeit. Szakács Tibor, az egyik Ugron-lány fia (született 1884-ben) így számolt be a kép történetéről 1969-ben, Székelyudvarhelyen: „Nagyapám, Ugron Gáspár bikafalvi házában többször is megfordult Orbán Balázs; napokig tartózkodott ott, s egy ilyen alkalommal

²⁸ *Uo.* 3. köt. 126–127. o.

²⁹ *Uo.* 6. köt. 200. o.

³⁰ Id. Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki életéből*. In: *Orbán Balázs emléke*. Írták barátai és ismerősei. Szerk.: Boros György. Kolozsvár, 1890. 9. o.

készítette el a két kislányt ábrázoló fényképet. Ezek közül az egyik az édesanyám, négyéves korában, tehát a képet 1865-ben készítették.”³¹ Kétszeresen hasznosak voltak ezek a „rendelésre” készült képek: a jövedelmezőségen túl a népviseletet bemutató tékát is gyarapították.

* * *

Vegyük most szemügyre az idézett Orbán-szövegeket tisztán a fotográfia szempontjából. A felvételek elkészítésének nehézségeiről már beszéltünk. (A teremi kastélyról, a Nyárad alsó völgyéről készített szép felvétel megmaradt. Úgy látszik, másnap, amikor végül sikerült megfékeznie az okvetetlenkedő bírót, a nap is megkegyelmezett Orbánnak.) Van itt egyéb is, amire érdemes felfigyelnünk. Például: „kikeresvén Teremi festői pontját”. Orbán Balázs – amint a felvételek bizonyítják – a legmesszebbmenő fizikai, időbeli áldozatra is hajlandó volt, gépét fáradhatatlanul cipelte a nehezen megközelíthető sziklás kilátópontokhoz, csak azért, hogy egy különlegesen szép szögből örökítse meg a tájat. Ilyen értelemben egyetérthetünk vele, amikor saját fotós aktivitását „szépművészeti foglalkozásnak” minősíti.³² Valóban művész volt, az első egyike, aki amatőrként űzte ezt az akkoriban még elég bonyolult mesterséget. Képzőművészi hajlamait tusrajzai is bizonyítják. A képek technikai kivitelezésében nem volt valami nagy mester, de ne feledjük el, a hatvanas években a fényképészek másodmagukkal jártak – egy „fényíró festőművész” és egy vegyészeten jártas laboráns; sőt valóságos karavánok indultak a nem műtermi fényképezésre.

Ismerte a tájfelvétel korlátait is. Jól tudta, hogy a grandiózus panoráma önmaga ellentétébe fordulhat, semmitmondó lehet. „E táj oly nagymérvű, hogy azt egy képlap szűk keretébe beilleszteni nem lehet”, írja a Bucegi sziklaormait csodálva.³³ Az Örvénykőről pedig így ír: „a szorosról adott négy képben nagyon fősvényen van feltüntetve annak festőisége, de viszonyaim e gazdálkodásra szorítottak, mert ha e szorosnak minden szép pontját képben akarnám bemutatni, akkor annak egy külön albumot kellene szentelnem”.³⁴

Műszaki kérdések egész sora vetődik fel. Milyen volt a fényképezőgépe? Képeit másolta vagy nagyította? Hasonló kérdések tucatját sorolhatnánk fel, sajnos nem mindegyikre adhatunk választ. Figyeljük meg hogyan kapcsolódnak össze a látszólag összefüggéstelen, hiányos adatok. Az Ugron kislányokról készített kép mérete hozzávetőleg 7x7 cm volt. Ebből az adatból következtethetünk Orbán Balázs fényképezőgépének méretére. Tájfelvételekhez a részletgazdagság fokozása érdekében lehetőleg nagy méretű gépeket választottak. Rosti Pál közel félméteres negatívokkal dolgozott³⁵, de Veress Ferenc sem adta sokkal alább: amikor húséges kísérőjével, Hajós Jánossal 156 tájfelvételt készített, 25x30 cm-es negatívokat használt.

³¹ A kép néhány évvel ezelőtt elveszett.

³² Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Id. kiad. 6. köt. 199. o.

³³ *Uo.* 6. köt. 201. o.

³⁴ *Uo.* 5. köt. 196. o.

³⁵ Vö. Kincses Károly: *Rosti Pál 1830–1874. Kísérő tanulmány Rosti Pál Úti emlékezetek Amerikából* című műve hasonló kiadásához. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum–Balassi Kiadó, 1992.

Az Orbán Balázs fotóhagyatékot vizsgálva több képméretet figyelhetünk meg. A méretekre csak következtethetünk, mivel a kartonpapírra ragasztáskor Orbán levagdosta a fölöslegesnek tűnő széleket. Valemennyi megmaradt képet lemérve, csoportosítva, jó okunk van feltételezni, hogy Orbán Balázs fényképezőgépe az e korban használt egyik elterjedt méret, a 26x21 cm-es üvegnegatívra dolgozó volt. Valószínűleg a kazettát felezve exponálta a megmaradt képek közül 59 felvételét, mely az egész mennyiség egyharmada. Az üveglemezre négy felvételt készítő osztóval készülhetett a képek másik fele (82 darab), melyeknek egy része feltehetőleg Mezei József munkája. A többi kép (23 darab) pedig a teljes lemezről készült kontaktmásolat igény szerint vágott mérete. A méretbeli különbségek abból is adódtak, hogy más objektívet használt a tájképek felvételéhez és megint másikat a portré (személy) fényképekhez. Azon túl, hogy az 1860-as évek fényképészei így dolgoztak, írásos bizonyítékunk is maradt erre. Orbán Balázs egyik, Torma Károlyhoz írt levelében a következőket említi 1864 nyarán: „elmenék tehát sietve Győrffy Károlyhoz Hunyad megyébe, s onnan idehozám a tőle megvett photographiai képletet, de nagy szerencsétlenség ért, mert az arckép lencse az úton kistrófolódván helyéről, összetört. 40 forint haszon, mert ennyibe megcsináltatása belekerül, s amellet hátramaradás a csoportok és népviseletek felvételénél. Szerencsére a tájkép lencse megmaradt épen, s holnap kezdem meg körutamat, melyből csak július 1-re fogok ide (Lengyelfalva) visszatérni... Terveim következők, most megfutom Erdővidékét és Háromszéket, hogy néhány ott elmaradott és nem sikerült képet újr fényképezzek. Július 1-re visszaérve itt vagy tíz napot a homoródi fürdőn töltekezünk míg képeinket levonjuk s míg a nagy melegek eltelnek. Onnan osztán Marosszékre és Aranyos vidékére megyek és ha idő marad, még a Bányavárosokat is megjárom ezidén.”³⁶

Az egyik fel nem ragasztott, tehát Orbán által selejtnek minősített, mégis megőrzött kép hátlapján felleltük az albuminpapír parányi, pizsokfoltra emlékeztető gyári védjegyét: „Albumin, extra-hart”. Valószínűleg Bécsből hozatta a nagy méretű másolópapírost, amit aztán felvagdossott. Az albuminpapír ebben az időben már gyárilag előállított, félkész napfény-másolópapír. Használat előtt ezüstnitrát fürdőben érzékenyítették. Néhány napon belül fel kellett használni. Vékony volt, ezért még nedvesen kartonpapírra ragasztották.

Orbán Balázs sátorral járt, amit szekéren, lovon vagy hátizsákjában cipelt. Csíkszentimréen „cigány csapattal találkoztunk, s mivel enek az egész Székelyföldön elterjedt, eredeti néptöredéknek egy képét már régóta le akarám venni, a vajdával alkudozásba ereszkedtem, hogy engedjék magukat lefényképezni, az alku egy kis borraivalban csakhamar megtörtént, s én is közelökben sátrat vonva, levettem sátruk körül települve”.³⁷ Sátrat vonva, lemezt öntve, alkudozva. Nem lehetett könnyű mesterség.

Mindezt figyelembe véve némileg naivnak tűnik id. Daniel Gábor emlékezése az almási barlangban készített fényképekről. „Midőn a Székelyföldről írt nagy munkája előkészítésével foglalkozott, pár napot nálam töltött Vargyason... Nálunk több ismerőseink voltak, nők és férfiak, kik azon szándékkal jöttek, hogy együtt az almási barlanghoz kirándulást tegyünk. Másnap korán reggel... több löcsös szekéren felmenénk az almási barlanghoz. Meglepő szép tájképek merültek fel

³⁶ Orbán Balázs levele Torma Károlyhoz. 1864. június 10. MTA Kézirattár

³⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Id. kiad. 2. köt. 47. o.

Szabó Viola tulajdona

előttünk. Ezek között a barlang környéke... Alig falt valamit Balázs, elővette fényképezőgépét, tett zsebébe kenyeret meg szalámit, útnak indult keresni a felvételre kedvező pontokat. Végan ebédeltünk, mégpedig Balázs nélkül. Nem volt annyi rábeszélő tehetségünk, hogy a résztvevésre ösztönözhesünk. Mi hazatértünk Balázs nélkül, ki későn estve kifáradva érkezett haza, diadal-érzettel áthatva, mert – mint mondá – sikerült tájképet szerzett munkájához.”³⁸ Az almási barlang bejárá- táról készült fényképnagyítás szerencsére megmaradt. Amikor ezt exponálta, legkevesebb húsz kilónyi felszerelést cipelhetett magával (gép, sátor, állvány, vegyszerek, víz, üveglemezek stb.).

„Kodakkal” rőtta a hegyeket – idézzük újra a hatvan év múltán emlékező Debreczeni Lászlót. Ha lett volna akkoriban „Kodak”! A híres szlogen: „Nyomja meg a gombot, a többi mi elinté- zük”, 1888-ból származik. Ekkor Orbán már aligha amatőrködött; Incze Józsefhez 1888 decemberé- ben írt levelében mintha búcsúzna: „életerőmet rohamosan hanyatlani érzem, s azért lázas sietség- gel iparkodom – alkalmasint utolsó művemet – Torda város monographiáját kiadni”.³⁹

A tudósnak ez az önsanyargató többletfeladat-vállalása (hiszen az illusztráció kérdését megoldhatta volna pusztán rajzaival is), nem volt elég ahhoz, hogy a kötet recenzensei meghajtsák a fényképész előtt az elismerés zászlaját. Az *Archeológiai Értesítő*ben Rómer Flóris méltatja *A Székelyföld leírását*, s „hogy ne látszódjék fogadott prókátornak”, szidja a fényképészt. „Rét van előttünk vagy víz, sziklák-e vagy hullámzó földterületek? Azt hiszem, hogy a kissé sötét, határozatlan eredetű fényképek ennek az okai, és ha Greguss, Keleti vagy más valaki ezen tájképeket természet után rajzolta volna, bizonyosan másképpen néznének ki.”⁴⁰ Az elhamarkodott bírálat közel száz évig tévesen befolyásolta az Orbán művét értékelőket. Most, a fotók birtokában, a képek többségéről megállapíthatjuk, az évszázados rongálódás ellenére is jók, ma is alkalmasak lennének arra, hogy egy jó grafikus ezek alapján készítsen metszetet. Rómer Flóris elmarasztaló ítélete mögött minden bizonnyal a tradicionális grafikus–fényképész vita húzódik.

A nyomdatechnika követelte grafikai átírásban rejlő lehetőségekkel kárpótolta magát azért, hogy a technika nem tette lehetővé a mozgás rögzítését. Fotóhagyatékában jó néhány olyan felvétel látható, amely fényt derít a fényképész és a grafikus kapcsolatára. A képtáblák margójára részletes utasításokat ír, sőt belerajzol a képbe: arra kéri például a fametszőt, hogy a radnóti Maros-kanyart ábrázoló képen némi életet lopjon a lomha folyó hátára – tutajokat kormányossal, alatta, a kastéllyal átellenben kompot. Másik képen kőberes szekeret, ismét másikon a malom felé tartó, örölni valót vivő embereket kér. Orbán Balázs munkamódszerét jellemzi, hogy ha gyengének ítélte a fényképet, kiegészítésül külön rajzot is mellékel, s utasította a fametszőt, hogy a fénykép és a rajz együttes tanulmányozása nyomán készítse el az illusztrációt. Jó példa erre a korondi fürdőt bemutató fényképe és rajza, amelyre ezt írta: „van egy fénykép is, a kettőből kell rajzoltatni”.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy a képek minősége kötetről kötetre javul. Az Udvarhely- és Csík-széki útjain még bizonytalankodó fotográfus, mire Aranyos-székre ér, mikor Marosújvárt,

³⁸ Id. Daniel Gábor: *i. m.* 9. o.

³⁹ Incze József emlékezése. In: *Orbán Balázs emléke*. Id. kiad. 28. o.

⁴⁰ Rómer Flóris: *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása*. Archeológiai Értesítő, 1869. 54. o.

az Aranyos völgyét fényképezi – remekműveket alkot. Fényképeit akár Veress Ferenc is szignálhatná.

„A székely kereszturi unitarium collegium könyvtárának emlékül s kegyelete jeléül Orbán Balázs” – dedikálja a több mappában összegyűjtött, sajátkezűleg írt címkékkel ellátott képeket.⁴¹ Erdély egyik legjelentősebb fotográfiai életművét egy kisváros kollégiumában helyezi – mondhatnánk úgy is –, temeti el. Pedig ekkoriban Veress Ferenc erdélyi tájkép-albumait Erzsébet királynénak ajánlja, világkiállításra küldi.⁴² Orbán Balázs történész, néprajzos, régész, pontosan kellene tehát tudnia, hogy képei pótolhatatlan dokumentumok, mégis csak egy másolatot készít. (Csak akkor születik két kópia, ha elégedetlen az elsővel; például a Szentkeresztbányát mutató felvétel esetében.) Persze azt azért tudja, hogy anyaga értékes, különben miért helyezné el egy kollégiumi könyvtárban.

Mire azonban ebből a gyűjteményből hagyaték lett, a köztudatban elértéktelenedtek a fényképek. A századfordulót megelőző években már nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a fotóknak. Főleg a családi albumokban kaptak helyet, vagy a különféle újságokban, könyvekben. A dedikált hat kötetes mű, a hozzá felhasznált fotográfiák, a jegyzetfüzetek mellett a kollégium – a későbbi iskolakronikák tanúsága szerint – jóval nagyobb figyelmet szentelt Orbán 500 forintos alapítványának. Mára már megválaszolhatatlan lett az akkor senki által fel nem tett kérdés, mi történt üveglemezeivel, fotós felszerelésével.

A székelykeresztúri kollégium könyv- és levéltárát a többi iskolához hasonlóan elkobozták, s beszállították a megyei könyv- és levéltárba. Marosvásárhelyen a Megyei Könyvtárban, illetve a Teleki Tékában helyezték el az anyagot. Az ottani könyvtárosok érdeme, hogy az így „ömlesztett” kincseket végül is érdemüknek, értéküknek megfelelően kezelték.

* * *

Vizsgáljuk meg most adatszerűen Orbán Balázs fénykép- és rajzhagyatékát. Nagyobb részük az 1862–1868 közötti évekből származik, a nagy vándorlás időszakából. Mivel a hat kötetet öt év alatt adták ki, feltételezhető, hogy néhány fénykép vagy rajz, melyeket pótlólag kellett elkészítenie, az 1868–1872 közötti publikációs periódusból maradt ránk.

A fennmaradt fényképek száma 164, ezek közül 24 panoramikus látképet két-három darabból illesztett össze. Montázsai rendkívül pontosak, egyetlen hibájuk, hogy a kapcsolt képek tónusai nem minden esetben egyformák, illetve az eltelt idő alatt nem egyformán színtelenedtek el. Tizenhárom kartonon 2–10 fotó szerepel felragasztva. Ezek bemutatásánál tiszteletben tartottuk

⁴¹Nagy Lajos székelykeresztúri tanár emlékezete szerint – ő még személyesen ismerte Orbán Balázst – a képanyag, a jegyzetfüzetek a nyolcvanas években kerül a kollégiumba. A marosvásárhelyi Református Kollégiumot bemutató felvétele az egyetlen ma ismert képe, ami kimaradt a székelykeresztúri donációból, s amelyet a marosvásárhelyi kollégium könyvtára őrzött meg. Ezt a hatvanas évek derekán, de talán még később ajándékozta a neves tanodának. Meglepő, hogy a többi nagy hagyományú iskolában, amit lefényképezett, s ahová a felvételezés alkalmával mindig összeterelt egy sereg kisdíákot, nem található egy-egy ajándékba adott kópia.

⁴²Kincses Károly: „*Levéltett Veressnél Kolozsvárt*”. Id. kiad.

Orbán Balázs eredeti csoportosítását. Orbán minden bizonnyal jóval több felvételt készített; ezt közvetlenül tanúsítja, hogy olyan képek is hiányoznak a hagyatékból, amelyekről ő maga tudósít bennünket. A hat kötet 356 illusztrációja, valamint a Torda-kötet 45 képe döntő részben Orbán Balázs fotói nyomán készült, még akkor is, ha jól látható, hogy a rajzok (fametszetek) egy része biztosan nem fotó alapján, némelyik nem a szerző képe után készült. (A brassói fellegvárat például Greguss János Kammer metszete nyomán rajzolta meg [6. köt. 330. o.]. Az is bizonyított, hogy a szövegközi ábrákat helyszíni skiccek, vázlatok és bőséges leírás alapján metszették fába az illusztrátorok.) Van néhány olyan táj- és épületfotója is, amelynek kivitelezése, mérete arra utal, hogy ezeket készen kapta, talán vendéglátó házigazdái albumából kölcsönözte (ilyennek tekintjük például a Felvinc-Aranyosszéken készült, ovális alakban körbevágott képet).

A 356 illusztráció fénykép-anyagának alig harmada maradt meg, ezek közül a rajzoló-k-metszők nyolecvanat használtak fel ténylegesen (egynek számítva a két vagy több részből összeállított panorámaképeket), többi fotója publikálatlanul maradt.

Tájképeket, városi és falusi épületeket, templomokat, kastélyokat, bányákat, ipari létesítményeket, fürdőket, műtárgyakat, vásári sokadalmakat fotografált. Nincs viszont egyetlen olyan képe sem, amelyen például esküvői jelenetet, vagy népszokásokat rögzítene, holott ezekről mindig rendkívüli részletességgel számol be. A műkincsek, régi feliratok reprodukálásánál szívesebben használta a ceruzáját. A városokban, vásárokon, falvakban készített képek nagyjából egyformán oszlanak meg. A fennmaradt fotók kétharmada az első két kötet illusztrációs anyaga – a maradék a további négy köteté. Pontosabban az első kötet illusztrációihoz felhasználta – és fennmaradt – hetven fotó több, mint az összes többi köteté együttvéve. (2. kötet: 22; 3. kötet: 18; 4. kötet: 5; 5. kötet: 15; 6. kötet: 2; a Torda-kötet: 1 darab.) A képek közül sok egy-egy önálló fametszet alapjául szolgált. A néprajzi illusztrációkat viszont a fametszők a szerző utasításainak megfelelően, öt-hat fénykép alapján komponálják össze. Néhány kép alatt olvashatjuk Orbán Balázs feljegyzését: „Ezt mindenestre, feltétlenül”. A csoportképek összeállításánál tehát Orbán némi szabadságot biztosított a rajzolóknak.

Itt kell megemlékeznünk azokról a rajzolókról, metszőkről, akik közreműködtek a hat kötet illusztrációinak elkészítésében. Vannak közöttük ismeretlenek és később nagy nevet szerzett művészek is. Igazat kell adnunk Lászlóffy Aladárnak, aki ezt írja a *Torda város és környéke* új kiadásának utószavában: „méltatói korán észrevették, hogy műveinek illusztrációs gazdagsága felülmúlta a magyar tudományos irodalomban akkor szokásos arányokat”.⁴³ A több, mint háromszáz fametszetet hét rajzoló tette át fényképekről, vázlatrajzokról fára. Közülük csak Greguss János működött közre mind a hat kötetben. Rajta kívül Keleti Gusztáv és Bicsérdy János rajzolta a legtöbb ábrát, ők négy-négy kötethez készítettek illusztrációkat. Orbán felkért más neves személyeket is, mint például Jankó Jánost, a Borsszem Jankó híres karikaturistáját, vagy Ország Antal festő és fényképészt.⁴⁴ A fára rajzolt képeket négy metsző faragta fába, köztük Morelli Gusztáv és Russ Károly négy-négy kötet dűcait készítette.

⁴³ Lászlóffy Aladár: *Utószó*. In: Orbán Balázs: *Torda város és környéke*. Budapest, 1986. 476–477. o.

⁴⁴ Ország Antal Párizsban tartott fenn műtermet, majd hazatérve megpróbált meggazdagodni találmányából, az ún. porcelánfényképekből.

A hagyatékban a fényképfelvételek vannak többségben, de ki kell térnünk a harminc tus- és ceruzarajzra is.⁴⁵ Felírtos kövek, címertöredékek, művészettörténeti jelentőségű kőfaragványok, tájképek, épületrajzok kerültek elő. Pontos, jól használható rajzait szemlélve ismét csak fejet kell hajtunk fényképészeti erő- feszítései előtt, hiszen ezek mutatják leginkább, hogy a húsz kilós felszerelést könnyen helyettesíthette volna egy ceruzával, néhány rajzlappal is.

* * *

Végezetül hadd elevenítsem fel néhány szóban a fotóhagyaték 1971-es közzétételével kapcsolatos emlékeimet. Akkoriban kevésbé értékelték a régi fotókat, olyannyira, hogy szerkesztőségbeli kollégám, aki Orbán Balázs születésének századik évfordulójára készített riportsorozatot, s hallotta, hogy valamiféle régi képek porosodnak a megyei könyvtárban, képtelen volt rávenni a szerkesztőség fényképészét, cipelje fel felszerelését a harmadik emeletre. Így engedte át nekem a

⁴⁵Harminc ceruza- és tusrajza maradt fenn. Ezek a következők (a képek címénél Orbán Balázs eredeti írásmódját követjük):

1. Templomkapu béléte (Marosvásárhely, Vártemplom), színes, 10x8 cm
2. Marosvásárhely, a Vártemplom főkapujának gyámkövei, ceruza, 7,3x11,5 cm
3. A m.-vásárhelyi várbeli szentegyház főkapuzata, ceruza, tus, 12x11,5 cm
4. Marosvásárhelyi Vártemplom fő kapuzata, ceruza, tus, 17,3x21 cm
5. Oroszhegyi régi kehely Udvarhely Széken, ceruza, 7x16 cm
6. Nyárád Karácsonfalvi Szt. Edények, ceruza, tus, 11,2x10,8 cm
7. Kilenc képpajzs másolat, Sz. Keresztúr, Tarcsafalva, ceruza
8. Kis Solymosi Szt. Edények (az Unitárius Egyházé), ceruza, tus, 12,5x12,1 cm
9. M. Zsákodi rom. kath. templom és iskola-ház, ceruza, 19,4x12 cm
10. Énlaka, Udvarhely Széken, a Firtossal, ceruza, 17,3x10,7 cm
11. Szt. Demeteri templom kapuja, ceruza, 11,7x8,7 cm
12. Dobó Kápolnája a fülei erdőben, ceruza, 19,2x13,5 cm
13. Sz. Mihály hegy Szentegyháza Lemhény és K. Almás közt Háromszéken, ceruza, 19x10,5 cm
14. Rapsoné vára Parajd közelébe, ceruza, 16,2x11,3 cm
15. Várrom a Székelykő tetején, ceruza, tus, 16,7x13,5 cm
16. Bodvaji vashámor Bardócz széken, ceruza, tus, 18x10 cm
17. Benkő József születés háza Bardóczon, ceruza, tus, 19,3x12 cm
18. Székelylak Nagy Baczonban, ceruza, tus, 18,3x10,5 cm
19. Fejed. Kemény János lakháza Bükkösön, ceruza, tus, 24x17 cm
20. Kemény János háza Bükkösön, ceruza, 12x8,4 cm
21. A csik csicsói vár szikla hegye, délről, ceruza, tus, 18,4x13,5 cm
22. A Csik csicsói vár szikla hegye keletről, ceruza, tus, 24,8x15,3 cm
23. A Korondi ferdő a Firtossal (balról) és az Atyhával (jobbról) a háttérbe, ceruza, 30,5x18 cm
24. Dersi templom keleti oldala, ceruza, 17,9x11,3 cm
25. Ders, ceruza, 22,5x14,5 cm
26. Ágaskő az Alsó Rákosi szorosba, ceruza, 29x19,3 cm
27. Mihály vára az Alsó Rákosi szorosba, ceruza, 19,5x19,5 cm
28. Augustinovics síremléke Nagy Solymoson, ceruza, 17x28 cm
29. A' Kőcsűr az Almási barlangnál, ceruza, 19,4x23 cm
30. Címke A Székelyföld leírása 3. kötetéhez tartozó mappához.

Fénynyomat, Divald K. és Sa Eperjes

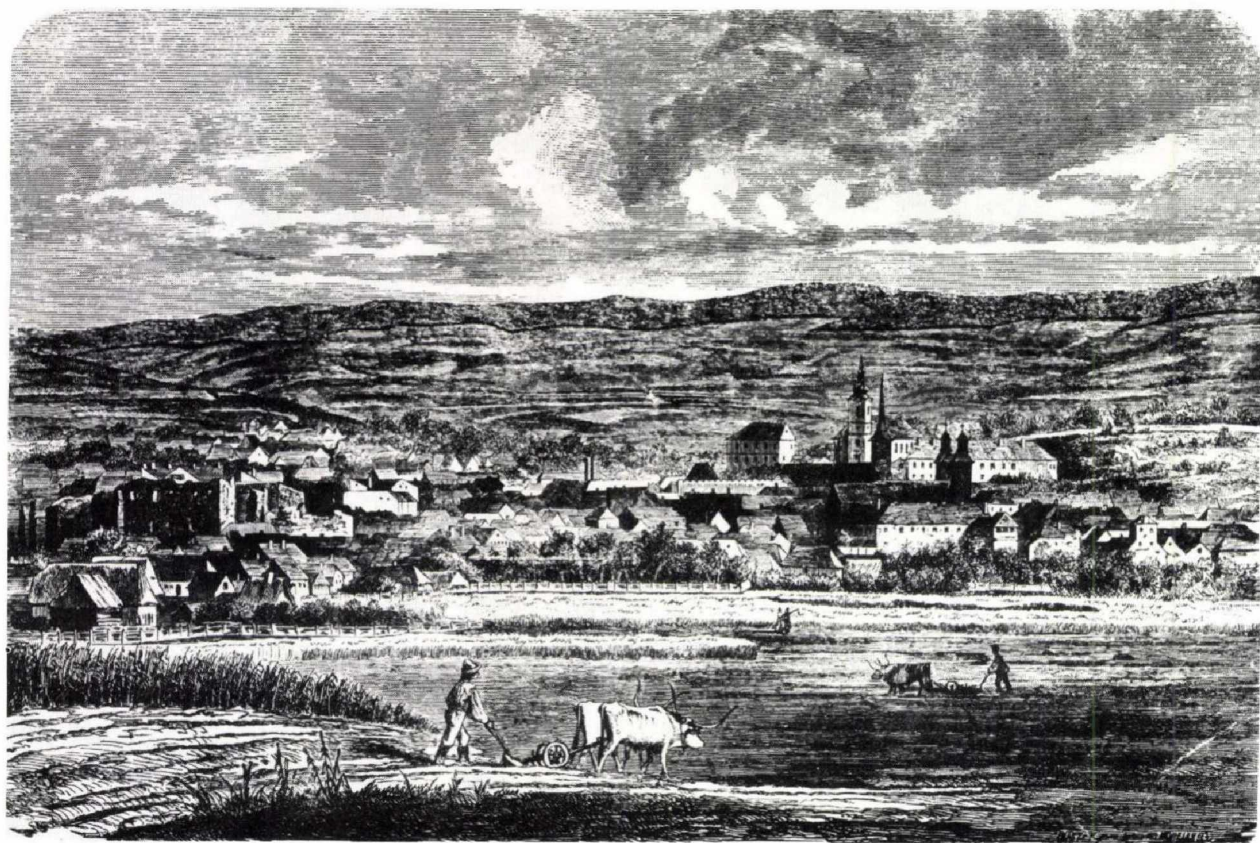
Orbán Balázs
országgyűlési képviselő

fotókinccsel való közelebbi ismerkedést. Azt már Bodor Pálnak, majd a Kriterionnál őt felváltó Domokos Gézának köszönhetem, hogy azonnal szerződést kötöttek a könyv kiadására. Ez a hatvanas évek végén történt, amikor terjedt a remény, hogy Romániában is holmi „prágai tavasz” készül (ekkor alakult a Kriterion, ekkor indult a magyar televíziózás stb.) Ebben a viharszünetben a Kriterion kitűnő, a nemzetiségi önismeretet építő könyvek egész sorát jelentette meg. Ezek közé tartozott a *Székelyföld képekben* is. Évszázados csönd után ez volt az első újabb kiadású Orbán Balázs kötet. Én is, a Kriterion szerkesztősége is, a Székelyföld leírója poszthumusz művének tartottuk. Rekordpéldányban jelent meg, de a 19 200 kötet hetek alatt elfogyott. Az olvasóközönség érdeklődésén túl másfajta kíváncsisággal is találkoztam. A Securitate értelmiségiekre szakosított tisztjei is felfigyeltek a könyvecskére, s nyomban érdeklődtek, miért épp Orbán fényképeit kutatjuk és nem olyanokat, amelyek jobban beleillenek a hivatalos történelemképbe.

Ma is számtalan Orbán Balázs fénykép rejtőzhet jelzetlenül (csak szakemberek számára felismerhetően) erdélyi családi fényképalbumok mélyén. Amikor a bukaresti televízió magyar adásának segítségével felhívtam az erdélyi nézőket: küldjenek múlt századbeli fotókat, tucattjával kaptam történelmi értékű dokumentumokat. Mindez azonban csak az érdeklődést keltette fel, a székelyföldi fotómúzeum létrejöttét sajnos nemcsak az államsovinizmus és az anyagi források szűkössége gátolta. Máig egyetlen olyan munka született Erdélyben, amely a korabeli fotográfiákat hozzáférhetővé teszi a kutatóknak.⁴⁶

⁴⁶Fóris Pál: *Adatok az erdélyi fényképezés történetéhez*. A fényképezés elterjedése Kovászna megyében. Aluta (Kluny.) Muzeul Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgy), 1972.; *A sepsiszentgyörgyi múzeum fényképtára* (katalógus). é.n. Constantin Savulescu: *Cronologie Ilustrata a fotografiile din Romania* (Bucuresti, Asociatia Artistilor Fotografi, 1985.) című munkája is megjelent, ez azonban jellegzetesen sovén-román termék, a korszakra jellemzően a mai Románia területén élt valamennyi egykor volt magyar, szász, osztrák alkotót román szerzőként jegyezték.

A Székelyföld leírása
hat kötetében
felhasznált fényképek

SZÉKELY-UDVARHELY LÁTKÉPE, ÉSZAKRÓL NÉZVE
(I. kötet, műmelléklet a belső címdallal szemben)

„A Székelyföld középpontjához, legérdekesebb, legklasszikusabb helyéhez értünk, az anyaszéknek anyavárosához; háromszorosan anya nékem, mint kedves szülőföldem... én egy oly embertől, ki szülőföldjének látásánál öröme nem gerjed, fel nem lelkesül, félni tudnék; mert abból kihalt minden gyöngéd érzélem, minden hazaszeretet, minek hiányával az egyén lelépett az emberi hivatás pályaköréről s ördöggé változott át.” (I. köt. 41. o.)

I^ok

Sükely Udvarhely

23x18 cm

5x8,5 cm

5,5x9 cm

5x8 cm

5x8 cm

UDVARHELYSZÉKI NÉPVISELET

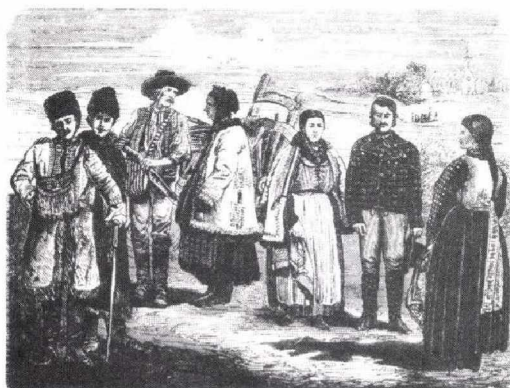

Udvarhelyszéki téli öltöngye
nyős székely.

5 kép, 5,5x9 cm; 5 kép, 5,5x9 cm

„Oláhfaluban 20 évvel ezelőtt még a gyermekek is mind üstököt viseltek, de a lelkes és iskolamester ezt vadság jelvényének nézvén, iszonyú irtóháborút kezdtettek az üstökök ellen, az ekként üldözött üstök már most annyira kiment a divatból, hogy csak néhány öreg ember viseli. A férfiak nagy karimájú kalapot, magyaros szabású kocsókat, vagy huszárosan zsinórozott bőrbundát (mellény) hordanak, melyre esőkíasan flanelujjat varrnak. A nők mives nap és havasi munkáiknál boeskort kötnek, de vasárnap a piros eszma el nem maradhat... régen fejökre turbánszerűleg faesart, hátul lecsüngő fehér kendőt illesztettek, mi igen festőileg nézett ki, most minden eredetiségüket kiölte az ide is elharapódzó divat és az egyszerűségen erőt vevő fényűzés, azért míg az egészen átalakulna, bírjuk legalább képét az oláhfalvi népviseletnek.” (I. köt. 75. o.)

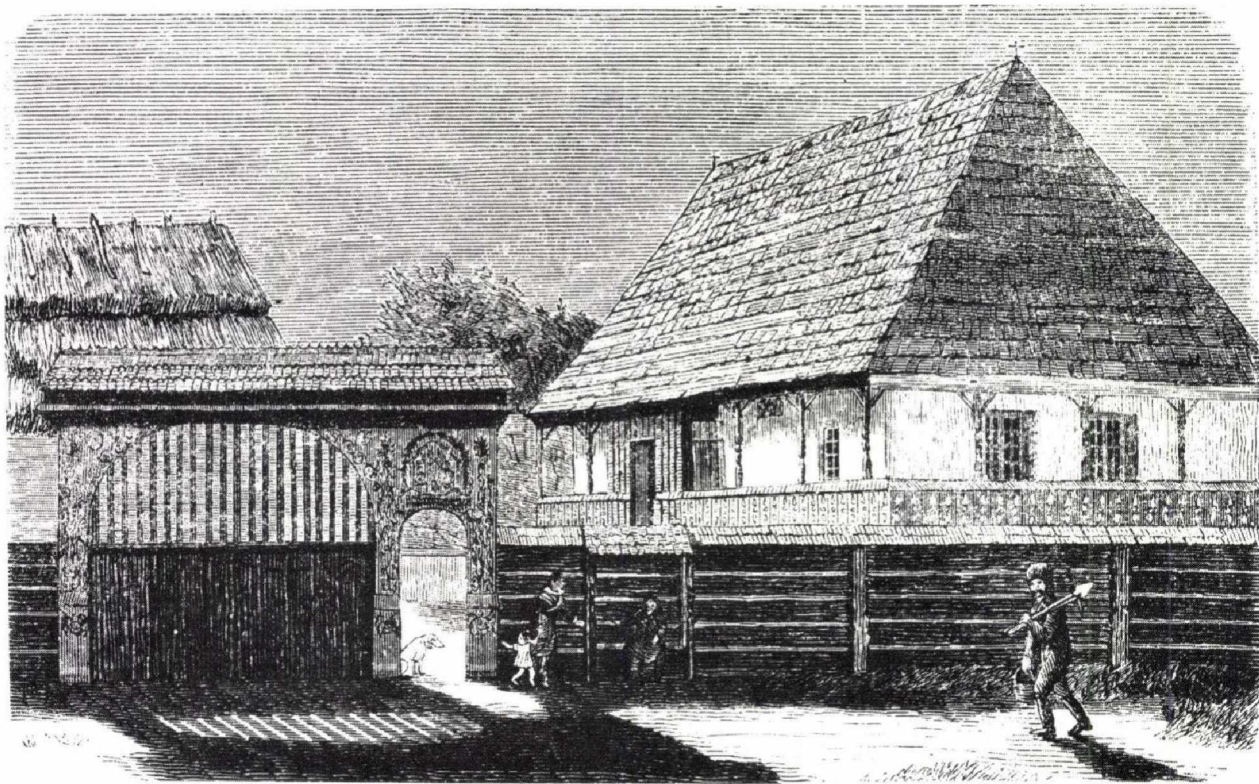
OLÁHFALVI NÉPVISELET

BARCSAI ÁKOSNAK A SÁRDI UNIT. EGHÁZM.
BIRTOKÁBAN LÉVŐ TÁNYÉRA

„A házak előtt ott pompálkodnak a hagyományos galambbugos cserfakapuk, melyek rendszerint igen szép domborművű faragványokkal, metszvényekkel, dús arabeszkekkel és növénydíszlettel vannak ékítve, élénk, kirívó színekkel kiemelve. Az ily kapuknak rendszerint két köríves nyílata van: a nagy kapu, melyen szekérrel járnak, és a gyalog vagy kis kapu. Amaz magas, e törpe lévén, fölötte betöltetlen tér marad, mely hogy nehézkessé ne tegye a különben könnyűded kapuzatot, dús alakítású díszművezetettel, vagy áttörve alkalmazott mérművel van betöltve; de egyik esetben sem marad el a felirat, mely a csináltatók nevét s az évszámot tudatja... E kapuk inkább ékítményül, mint szükségből állanak ott, mert a székelynék hagyományos vendégszeretete nem igen engedi meg a kapu bezárását.” I. köt. 18. o.)

EGY FALUSI SZÉKELYLAK
UDVARHELYSZÉKEN

„Sárd unitárius ecclesiájának birtokában egy nyolcszögű aranyozott tányér van, párkányát domborművű virágok ékítik; fenekén szintén bevéssett művű címer, melyet királyi korona főd, a címerpajzsban, dombon levő koronára támaszkodó átnyilalt kar, mellett nap és hold... E tányér 17 lat nehéz, egészen ezüst, gazdagon aranyozva, s mint egy Baresai Ákostól fennmaradt becses műemléknek, rajzát idecsatolom.”
(I. köt 155. o.)

*A Sárdi Unit. Ecclesia aldozo
Tányéra 74K*

11,5x11,5 cm

16x10,3 cm

*[K] Ezer van egy nagy galambbugos ház az ideptendő
Egy székely lakó (udvar hely székely)*

A M-VÁSÁRHELYI COLLEGIUM
RÉGISÉGTÁRÁBAN LEVŐ
RÁKÓCZI-POHÁR
(Rajz Bicsérdy J.)

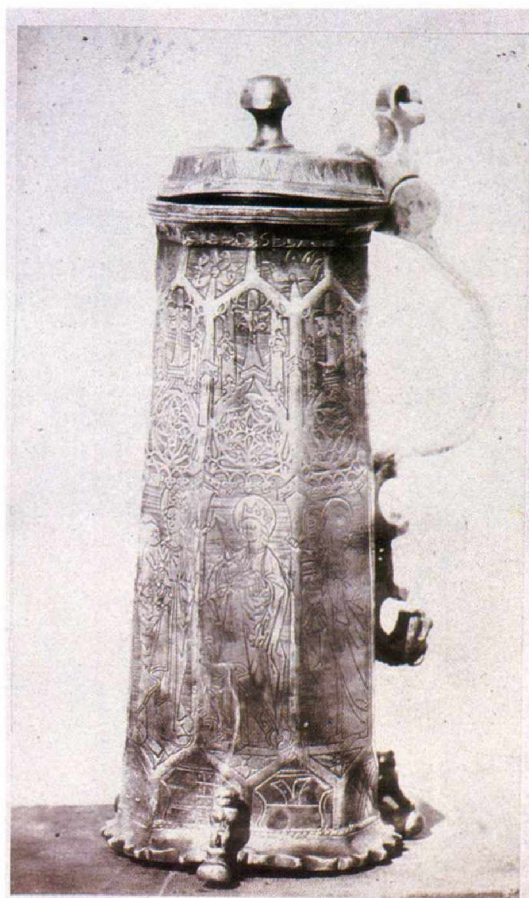
A HODGYAI RÉGI ÓNKANNA

„A könyvtár egyik mellékszobájában egy szekrényben az iskola szerény régiségtára van elhelyezve. Az ott levő lovag-sarkantyúk, néhány bronz és vaskorból való fegyver s Basta kori (ember húzta) ekevas mellett találunk egy valódi műremeket, egy több darabokra szétszedhető zománcos ezüst serleget, mely hagyományok szerint I. Rákóczi György utazóserlege volt.” (IV. köt. 140. o.)

Nátovxi pohara a M. Vátsághegyi Collegium régiség tárába

8,5x14,5 cm

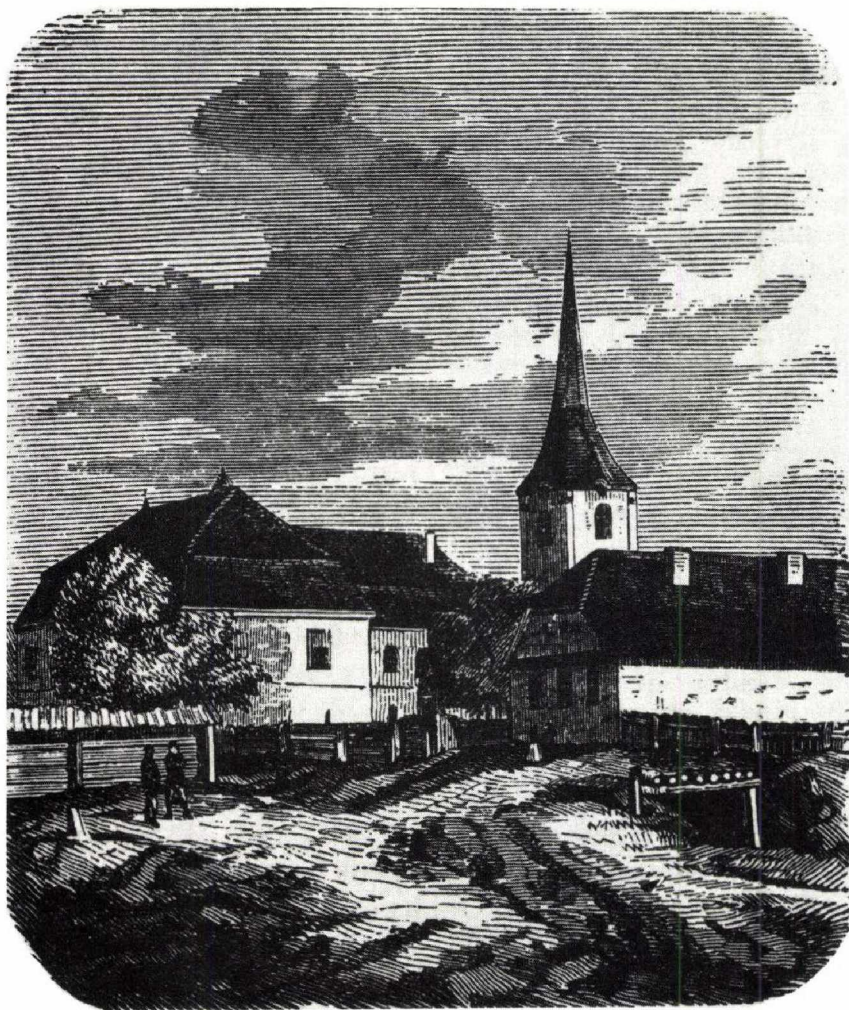

Hogyai áldozó kanna 1300^{bol}

8x13,5 cm

„Templomában... egy régi ónkannát, mely egyike a Székelyföld legrégebb és legékeesebb szent edényeinek.

Ennek alakja nyolcszögű, mindegyik lapon gót ornamentika alkotta díszfödélzet (baldachin) alatt egy-egy szent alakja van bevésve, mélyített és nem kidomborított vonalakkal; alól sárkányok és más gót ornamentikába felvett szörnyek. Kár, hogy ezen becses műemléket az ajándékozó neve és az ajándékozás évszámainak bevésése által megsemmisítették. Adták e kannát hogyai Tamási Károly és neje Mauchs Jozefa 1801-ben, mi fölül körírva van. Oldalán később 1835-et is bevészték.” (I. köt. 39. o.)

AZ UNITARIUSOK TEMPLOMA ÉS COLLEGIUMA SZ.-KERESZTURON

„Az unitáriusok e templomkája szerény; nincs ott semmi, mi régészeti vagy építészeti tekintetből figyelmet érdemelne, s mért van, hogy... mellékeljük a képét? Azért, mert a templom mellett van az unitárius gymnasium, a tudományoknak azon tisztelt, nagyra becsült szentélye, hol Udvarhelyszék 23.000 unitáriusának értelmi bányája van, hol egy nagyratörő nemzedék szellemi kincseket gyűjt.” (I. köt. 25-26. o.)

*A Szent Keresztúri Unit.
Collegium és Templom.
7K*

1864. december 7.
(A képből egy
másolatot készített,
s az őt vendégül látó
fiátfalvi lelkésznek
ajándékozta.
Ő írta rá a képre
készítésének
időpontját.
– Erdélyi Lajos)

8,5x7,5 cm

A SZT. MIHÁLY HEGYEN FEKVŐ KATH. EGYHÁZ, ESPERESTI LAK és GYMNASIUM SZ.-UDVARHELYT

„A város felett délre felemelkedő Szt. Mihály hegyét a katolikusok igen díszes temploma, a kastélyszerű esperesti lak, növelde (Seminarium) és Fő Gymnasium fejeire meszelt vidor küllemű épületei koronázzák, melyek miként 2-ik képünk mutatja igen festői csoportozatot alkotnak.” (I. köt. 50. o.)

*Székely Udvarkhely felsőpiacról a kath Templom, es pürosti lak. seminariium és
Gymnasium. mal.*

29x10,5 cm

[A piac] északi részében van a Ferenczrendiek kolostora nagy, két tornyú templomával, melyet képből mutatunk be. Ezen kolostor közhiedelem és a szerzet házi története szerint előbb az udvarhelyi várban volt, honnan a szerzetesek János Zsigmond által kiűzetvén, kolostor nélkül voltak 1705-ig, midőn többektől, de főként Lakatos István kozmási lelkésztől nyert helyre építék 1772-ben a mostani díszes templomot és nagy terjedelmű kolostort, hol a megfogyatkozott számú szerzetesek az elemi iskolákat vezetik.” (I. köt. 52. o.)

A FERENCZRENDIEK EGYHÁZA
ÉS KOLOSTORA SZ.-UDVARHELYT

A REFORMATUSOK
EGYHÁZA
ÉS COLLEGIUMA
SZ.-UDVARHELYEN

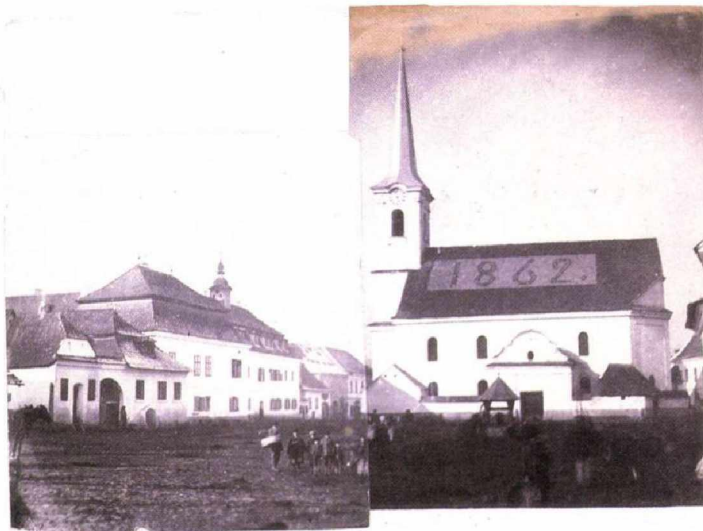
A felső piacon pedig a reformátusok díszes temploma mellett...
 a ref. Collegium díszes épülete vonja magára a figyelmet, mit
 szintén képben mutatunk be... 1674-ben a ritka műveltségű
 Bethlen János... az ország rendeitől engedélyt eszközölt arra, hogy
 itt a Székelyföld anyavárosában egy református iskola alapíttassék,
 ki azt, hogy a tanulók még ha jobbágyfiak lennének is, ne
 háborgattassanak, és hogy az iskola kőhalomszékből 25 köből búza
 évi járandóságot kapjon, ő maga 4000 rft alapítványt tett a Rector
 és preceptorok fizetésére, 1530 rftot a Collegium más
 szükségégeinek fedezésére, e mellett Berkenyesről búzát rendelt
 a tanári testület számára. Így alapult meg ezen iskola.”
 (I. köt. 52. o.)

6,5x7,7 cm

*A Jerezenzesek Temp-
 loma Sz. Udvarhely.*

IK

*A Sz. Udvarhelyi Ref. Templom és
 Collegium*

IK

2 képből összeállítva,
 7x8 cm; 7x9,8 cm

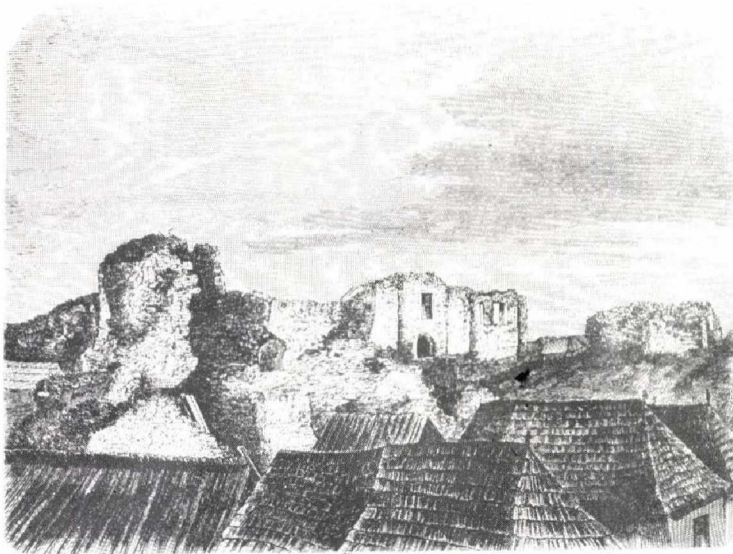
KIS GERGELY EMLÉKE AZ UDVARHELYI COLLEGIUMBAN

„A kegyelet és hála emlékköve az, mely a Collegium udvarán Kis Gergely emlékére emeltetett, egy almási veres márványból készült díszgúla, melynek felső részén égő szövétneket tartva, a tudományok nemtője van kivésve... Nem nagyszerű ugyan ez az emlék s műbecsre sok kívánnivalót hagy fenn, de ha meggondoljuk, hogy az akkor még pangott honi szobrászatunknak egy első kísérlete, hogy azt a fiatalság magától elvont s hosszú évek során át egybegyűjtött filléreiből emelé, elnézőknek kell lennünk.... Hódolat jeléül álljon itt ez emléeknek is képe.” (I. köt. 54–55. o.)

Kis Gergely emléke
a' Sz. Udvarhelyi Ref.
Collegium udvarán.
IK

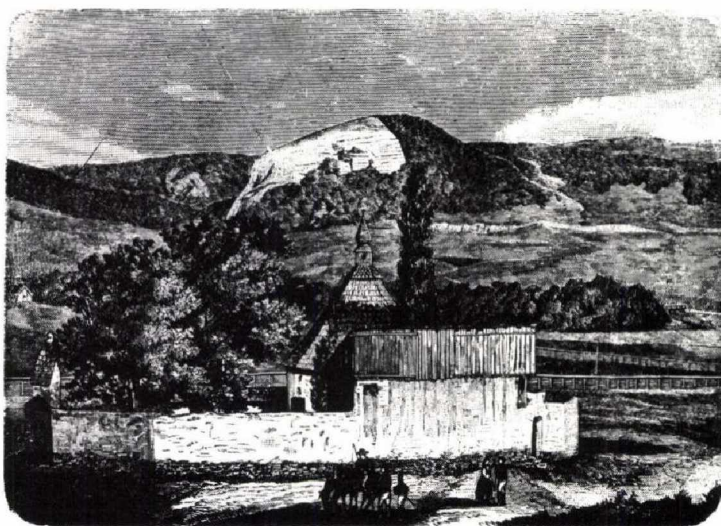
6,5x9,5 cm

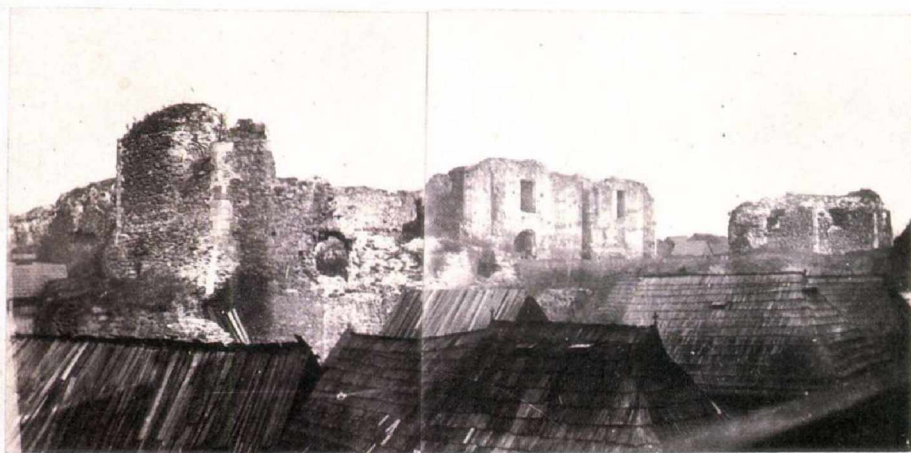
AZ UDVARHELYI CSONKAVÁR
DÉLNYUGATRÓL FELVETT LÁTKÉPE

„A város északkeleti végében házaktól sűrűn beépítve egy érdekes és festői várrom van, melyet a lakosok egyszerűen Csonka várnak neveznek; Csonka is az valóban; századok viharával dacolt, idő barnította tömör bástyái s megdöbbenően nagyszerű romtöredékei egyaránt vonzzák magukhoz a régészt és hazafit... E várrom bizonyára honunk legérdekesebb... romjai közé sorozható... de így elrejtve, körülépítve alig tűnik fel... pedig az, mint a múlt erőteljes hadi építészetének egy bámulatos példánya, méltán kiérdemelné a figyelmesebb megtekintést.”
(I. köt. 55., 58. o.)

BUDVÁR HEGYE ÉS JÉZUS KÁPOLNÁJA
SZÉKELY-UDVARHELYEN ALÓL

„A néphagyomány azt tartja, hogy Buda vezér ott arany, ezüst, vas hármast koporsóban van roppant kincshalmazával eltemetve... itt állott Budvára, melyet Buda vezér még Attila birodalmának fölbomlása előtt épített volt, s melyhez történelmünk mítoszi korából oly sok titokszerűt köt a néphit. E vár volt az Attila hunjaitól elszakadt és ide a havasok közé vonult székelyek főrabonbájainak is székhelye, politikai életük és vallási kegyeletük központja: itt a vár alatt gyűlt egybe a székely nép áldozni, törvényt hozni, a hon dolgai felett tanácskozni, jutalmazni és büntetni. Itten e várban székeltek Zandirhám, itten tartattak a székelyeknek ősi törvényei s az Árpáddal kötött szövetségnek kő-vértekre vésett szabályai.”
(I. köt. 60–61. o.)

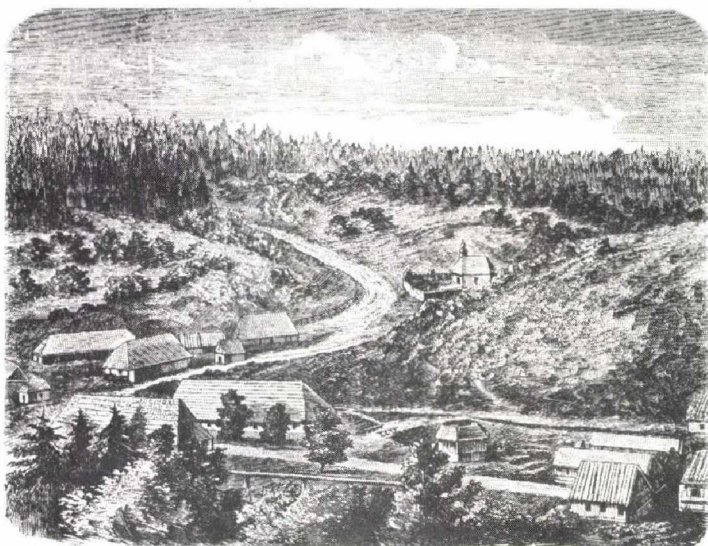
*A Csönka vár délnyugoti
oldalról Sz. Udvarhelyről
IK*

15,5x7 cm

Szent Kázmér-templom és Sz. Udvarhely mellette.

21x15 cm

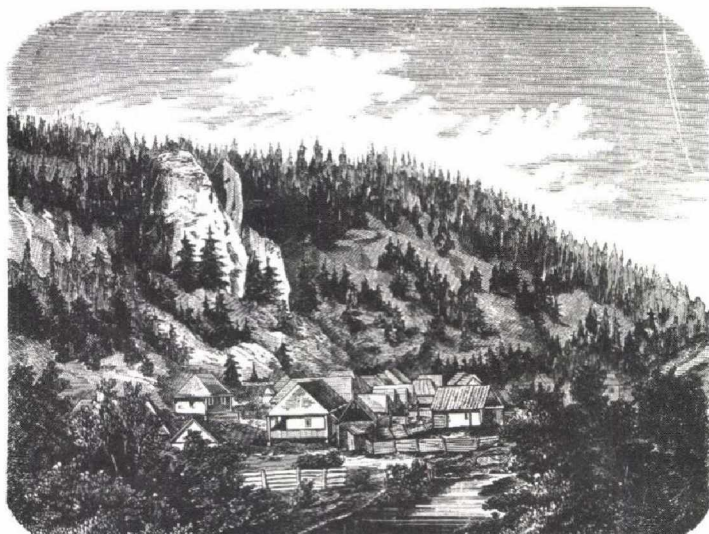

A HOMORÓDI FÜRDŐ

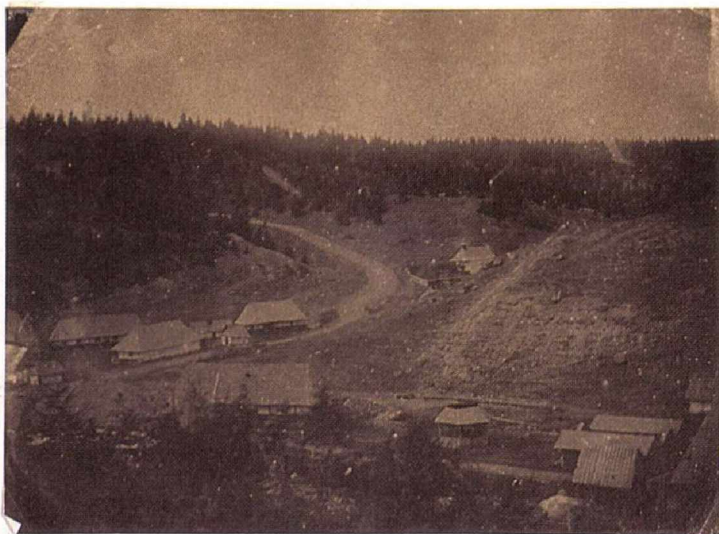
„Homoród gyógyforrásai mind a keleti irányból lefolyó Kis-Homoród bal partján fakadnak fel; van két ivó kútja, mind a kettő kristálytisztá, igen vízdzús, s helyben oly erős, hogy nagy pohárral alig lehet egy huzamba kiinni...

Van két Lobogója is, melynek mindenike csinos verkező szobákkal ellátott svájci modorban épült keritvénnnyel van ellátva. A felső két fokkal melegebb az alsónál, rendszerént itt kezdik a fürdést és az alsóban végzik... Homoród a múlt század közepe táján Erdély leglátogatottabb fürdője volt... hol nyári idény alatt mindég kedves társaság szokott egybejönni, melynek köréből a nagyobb fürdőhelyeken szokásos feszingés számúzve van.” (I. köt. 71. o.)

KERUJI FÜRDŐ UDVARHELYSZÉKEN

„E fürdő szűk völgyben fekszik... mindenütt gyönyörű idomú sziklaszálak... nyúlnak fel a fenyvesek zöldjéből; ezek legnagyobbikja az ezer lábnál magasabb Somkő vagy Sólyomkő, mely közvetlen a fürdő felett, mint csudás sziklagúla tornyosodik fel, tetején magas fenyvesek hajlonganak, megközelíthetetlen oldalában sívító sólymok tanyáznak. Itt tartották Lövéte solymárai a fejedelmi korban a portának adóba küldeni szokott sólymokat... Idecsatolt képünk e völgy szépségéről csak árnyfogalmat adhat... Vagy 15 festői rendetlenségben szétszórt faház nyújt a vendégeknek lakást, kik nagyrészt (az újabb időkben) kőhalmi és segesvári szászok. De régen a székely föld egyik kedvencebb fürdője volt... magam is (fiatalabb éveimben) gyakran időztem a fürdön.” (I. köt. 86–87. o.)

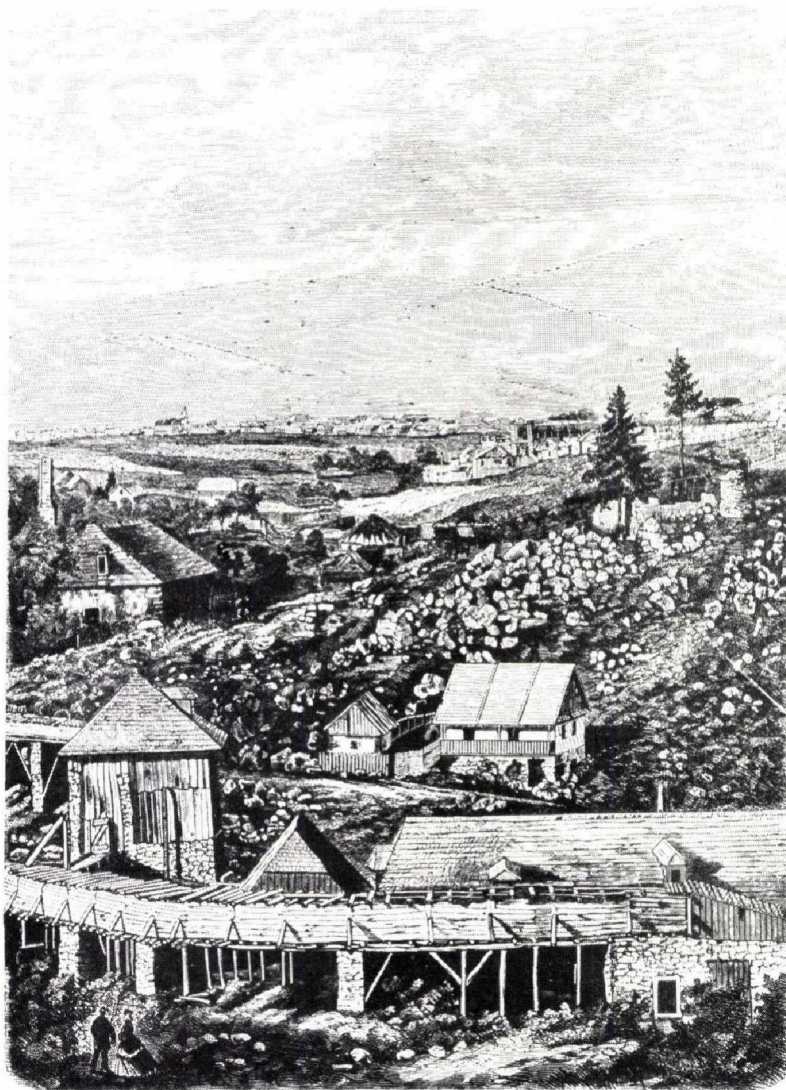
egyikén van késett alatta is kőzetek
Homoradi földő (urvas hely szék)

16,3x11,8 cm

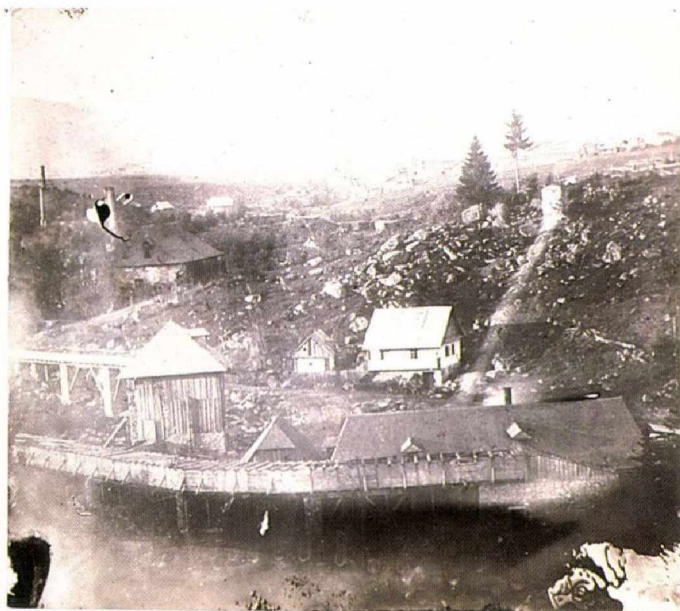
IK.
Kirúji földő (urvas hely szék)

15,9x11 cm

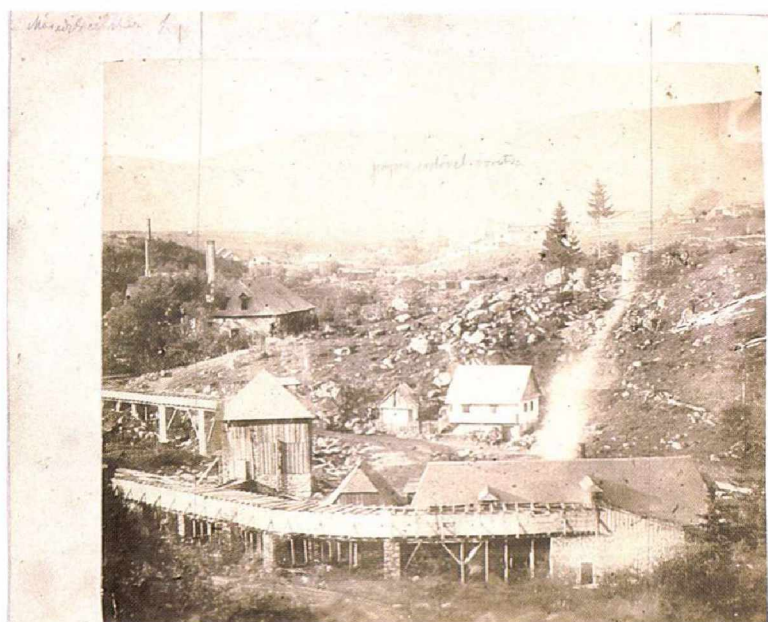
SZENTKERESZTBÁNYA A HENGERMŰ- ÉS VERŐKKEL AZ ELŐ-, OLÁHFALU ÉS HARGITÁVAL A HÁTTÉRBE

„E hely, hol most nagyszerű vasöntödék, füstölő kohók zajos működése visszhangoztatja a vidéket, hol terjedelmes bányavidék munkás népe sűrű, hol száz meg száz szekér jön-megy érckövet, szenet, vasat és öntvényeket hordva, még 1830-ban Ugron István kaszálója volt. Bár a monda szerint ott még a dákoknak is volt bányájuk... 1838-ban a Selmecen végzett Gyertyánffy József kezdte rendszeresen művelni, s egész 1848-ig nagy sikerrel folytatta; azonban forradalom után, mert ottan a nemzeti kormány ágyúkat öntetett, üldözöbe vétetvén 1850-ben brassai pénzváltó Demeter Miklós vette át... Jelenleg van egy olvasztója (Hochofen), egy kúpoló kemencéje, 2 veretője, egy négy tüztű hegerműve, készülőkben egy tengely és szeggyár.” (I. köt. 82. o.)

Szent Keresztbánya a henger-malomtól Háljfalvát a háttérben.

22,5x19,2 cm

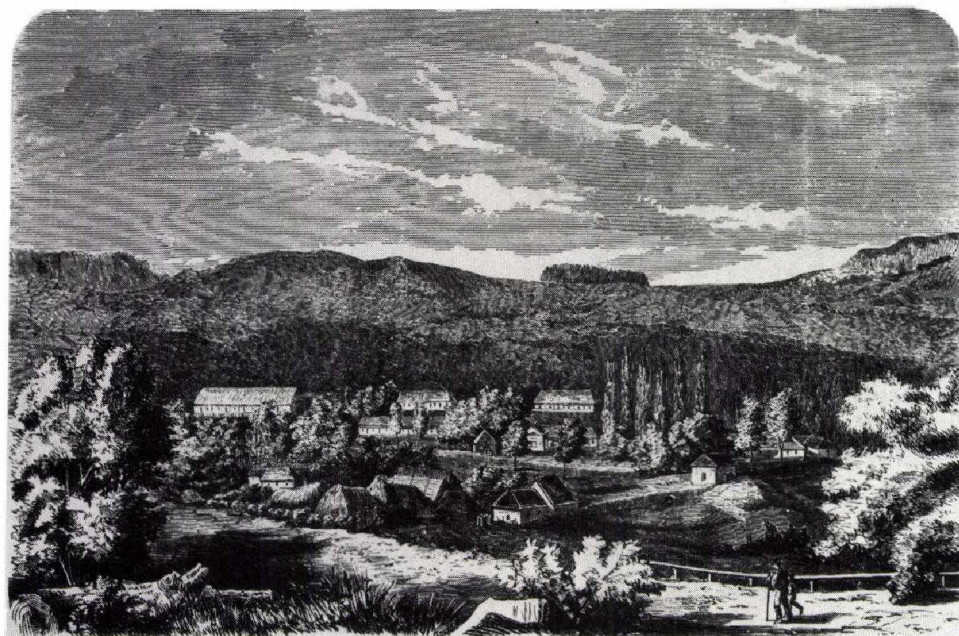
*Szent Keresztbánya
A Henger-gyár.*

23x19,5 cm;

A LÖVETEI SZÉKELY NÉPVISELET

„Lövete a katolicizmus végső bástyája, mert ezen alól már unitárius világ következik. Népe derék és munkás, a nők főként megtarták a régi székely viseletet, a kerekkontyos, cifrán hímzett fehér főkötőt, melyre ünnepélyesebb alkalmakkor kecsesen bonyolított fehér fátyolt kötnek; olyat, minőt Priscus Retor leírása szerint a hun nők is viseltek Attila udvarába; s mely régen az egész Székelyföldön megvolt, most azonban úgy kiment divatból, hogy csak itt és... Felső- és Alsó-Rákoson található fel még. A férfiak nemrég még mind üstököt viseltek, ma csak az öregebb rendűek hordják... Az eredetien szép lövétei népviseletnek képét mellékelem.” (I. köt. 84. o.)

A KORONDI
FÜRDŐ,
HÁTTÉRÉBEN
ATYHÁVAL
ÉS A FIRTOSSAL

L. K. aha Van egy pengőpár a kettőből kell rajzoltatni

A Korondi ferdő a Firtossal (balra) és Atyhával (jobbra) a háttérbe

119

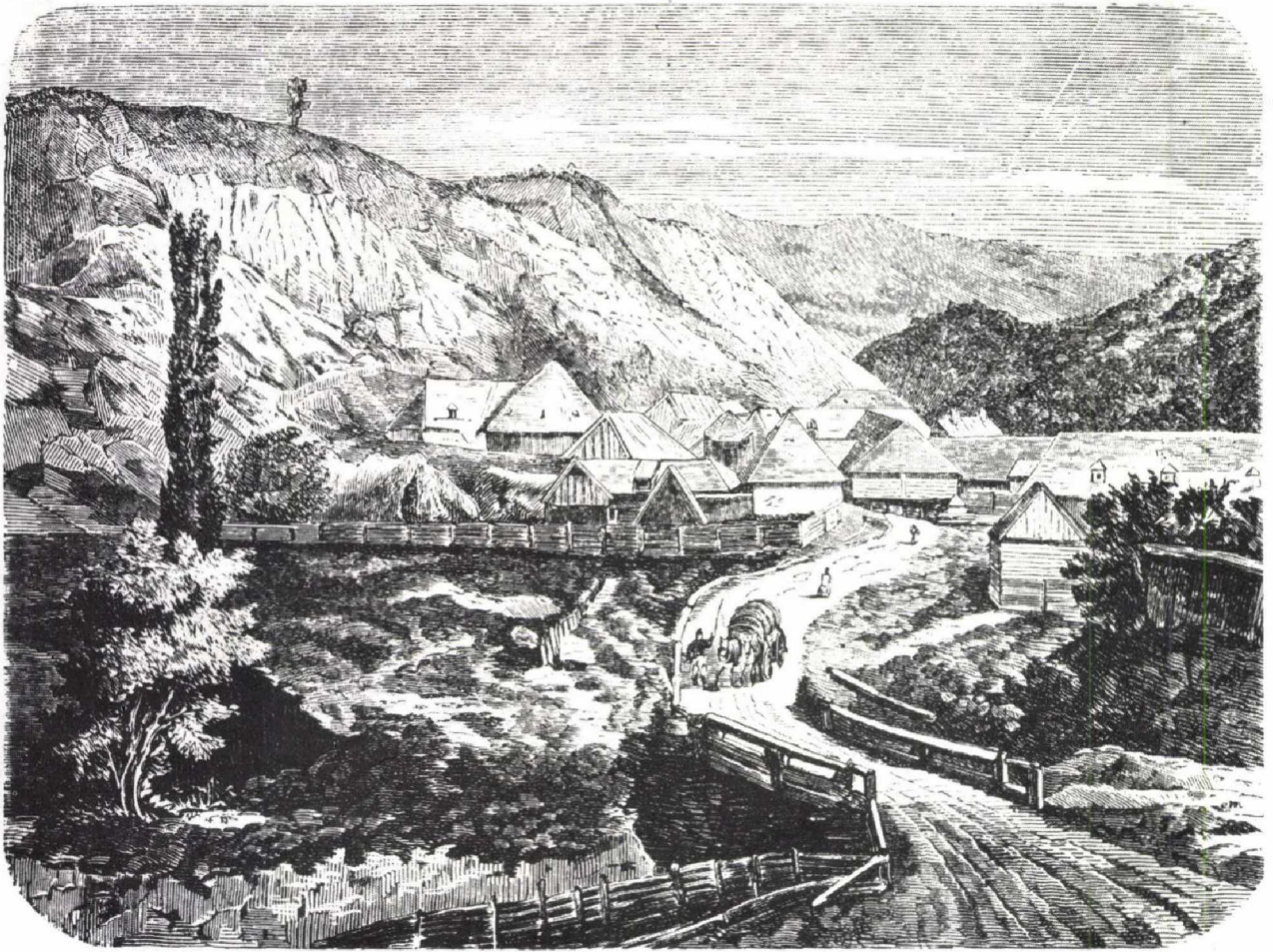

(4k) „Korondi fürdő” a Firtos és Atyha.
 ezt kiegészítő rajz is van

3 képből összeállítva, 21,5x6,5 cm

„Korond egészen magyar fürdő, s míg Előpatak és Borszéken nagyrészt külföldiek szoktak egybejönni, akkor itt a magyarság seregél össze... itt fesztelen magyar élet s kedves hazafias vendégkoszorú szokott lenni... A fürdő fekvése megragadóan szép, felette nyírfával benőtt oldal emelkedik, ennek tetején mint a bércnek óriási zöld bokrétája, egy szép kerek erdő pompálkozik, kétfelől pedig két gyönyörű alakzatú trachytesűcs; balról a várromtól koronázott Firtos; jobbról a szépalakzatú Fiasztető, melynek tetőcsúcsán mint büszke sasfészek trónol Atyha, hazánknak legszebben s legmagasabban fekvő faluja. Képünk ez oldalt mutatja.”
 (I. 130. o.)

A PARAJDI SÓAKNA

„Parajdnak főnevezetessége e szerint sóaknáiban van... Alább a vízmosta nyílásnak szűk, alig 300 lépés szélességű völgye nyílik, melynek keleti oldalán a Sóbérc kopár sósziklái emelkednek fel. Aljában vannak a festői rendetlenségben szétszórt bányaeépületek, raktárak, idább a hivatalnokok szállásai. A hegyszerdek oldalán ragyogó sóvirágok, sötét repedések, bányaiüregek, a dombokon gyönyörűen fekvő őrházak tűnnek fel, s adnak e tájnak sajátságosan festői küllemet; mint azt ide mellékelt, a sóbérc alatti aknát és a Nagy-Hollót feltüntető képünk mutatja.” (I. köt 135. o.)

Ik)

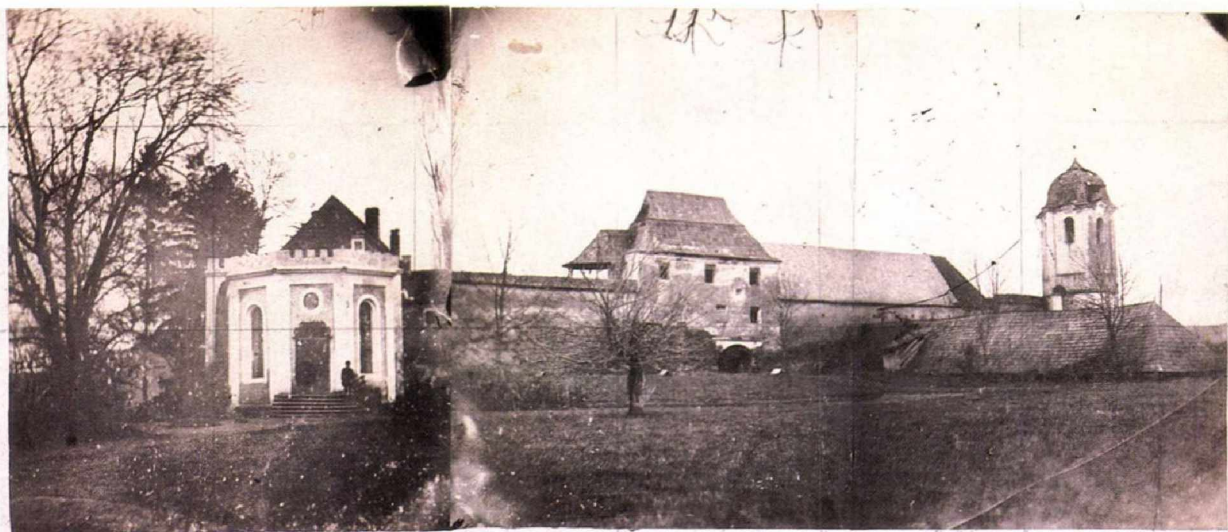
A Parajdi so'aknäk

16x12 cm

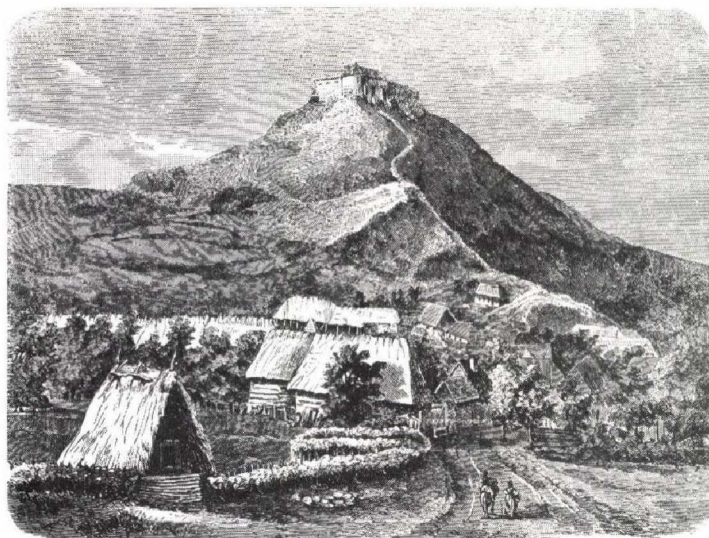
A SZENT-DEMETERI KASTÉLY NYUGATI OLDALRÓL

„A Gyulaffi kastély gyönyörű csoportja, mely óriási fenyvesek és hársak árnyában a legfestőibb pontok egyikét tárja fel, mint azt mellékelt képünk mutatja... E kastély egyike honunk legérdekesebb, legszebben fekvő épületeinek. Egy 30 láb magas partmagaslaton (melyet látszólag egykor a Küiküllő folyt körül) messze látszó regényesen fekszik a kastély szép zöld fenyvesek, roppant hársfák keretében. Zöld lombok közül kiemelkedő magas tornyai, fantasztikus alakú bástyái a legfestőibb képet mutatják. Ez épület négyszög, 90 lépés oldalhosszal, tág udvarát magas, széles védfalak, szeszélyes, különböző kor jellegét viselő épületek környezik. Északi oldalát hosszú, belől folyosós, kívül apró kis ablakos épület tölti be, mely egy rideg kolostor küllemét viseli, falait freskó-festmények boríták, melyeket a magukat ide befészkeltek Bezirk-hivatalnokai édes semmittevésök perceiben, csupa unaloműzésből, levakargattak.” (I. köt. 157. o.)

A Szentgyörgyi Kastély nyugati oldalról.

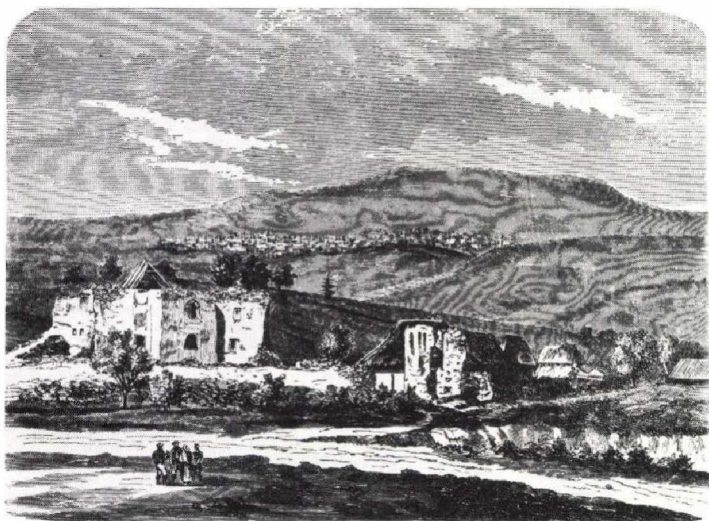
3 képből összeállítva, 8,8x20,3 cm

A SZÁSZ-ZSOMBORI RÉGI VÁR

„Zsombor határfaluja az itt kezdődő Kőhalomszéknek, de azért még itt magyar keblek dobognak, magyar szót hall s páratlanul szép magyar nőket lát az utas. E falut magyar lutheránusok lakják... Az említett vár a falu mellett északról önállólag felmagasuló hegytetejét koronázza, ezen minden oldalról kerekded meredeken lehanyatló hegynek csekély terjedelmű fennlapját egészen elfoglalja a távolból oly szépen felöltő s idecsatolt képünkön bemutatott ódon vár. Hegyét csigaszerűleg körülkanyargó várútja igen ügyesen volt felvezetve... E várról semmi adatunk nincsen, még építési korát sem tudjuk biztosan meghatározni... hol jelenleg gabonát, szalonnát, s egyéb portékákat tartanak a falusiak...” (I. köt. 187–188. o.)

A HOMORÓD-SZENT-PÁLI KASTÉLY ROMJAI ÉS A HÁTTERÉBEN LÉVŐ BÁGYI VÁRHEGY, BÁGYGYAL OLDALÁBAN

„Homoród Szt-Pál minden szent neve mellett derék unitárius község... lássuk e falu legnevezetesebb régiségét, a falu déli végénél fekvő Kornis kastély romjait. E regényes rom minden erre utazónak tekintetét magához vonzza... ott vannak a fáradalmát kárpótoló romok, de azoknak múltjára világot vető adatot hiába kér a történelemtől... Szokásom szerint legelőbb csatolom e rom képét, melynek háttérében a... bágyi várhegy tűnik fel, sasfészekként oda helyezett falujával.” (I. köt. 166. o.)

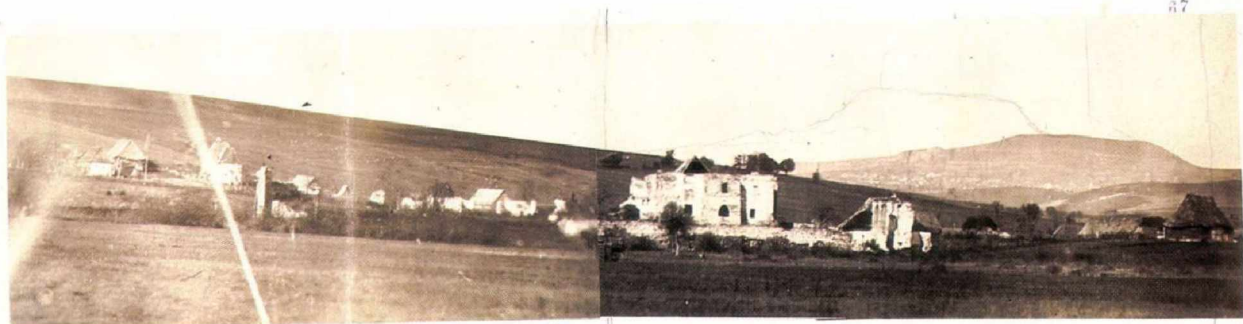
55

Tullai
hegy
A hegy
megközelítve
a völgy
m. a völgy
hátsó részén
a tölgyes
megnyílik

Stáse Lombari vár

23x16,5 cm

39x9,5 cm

87

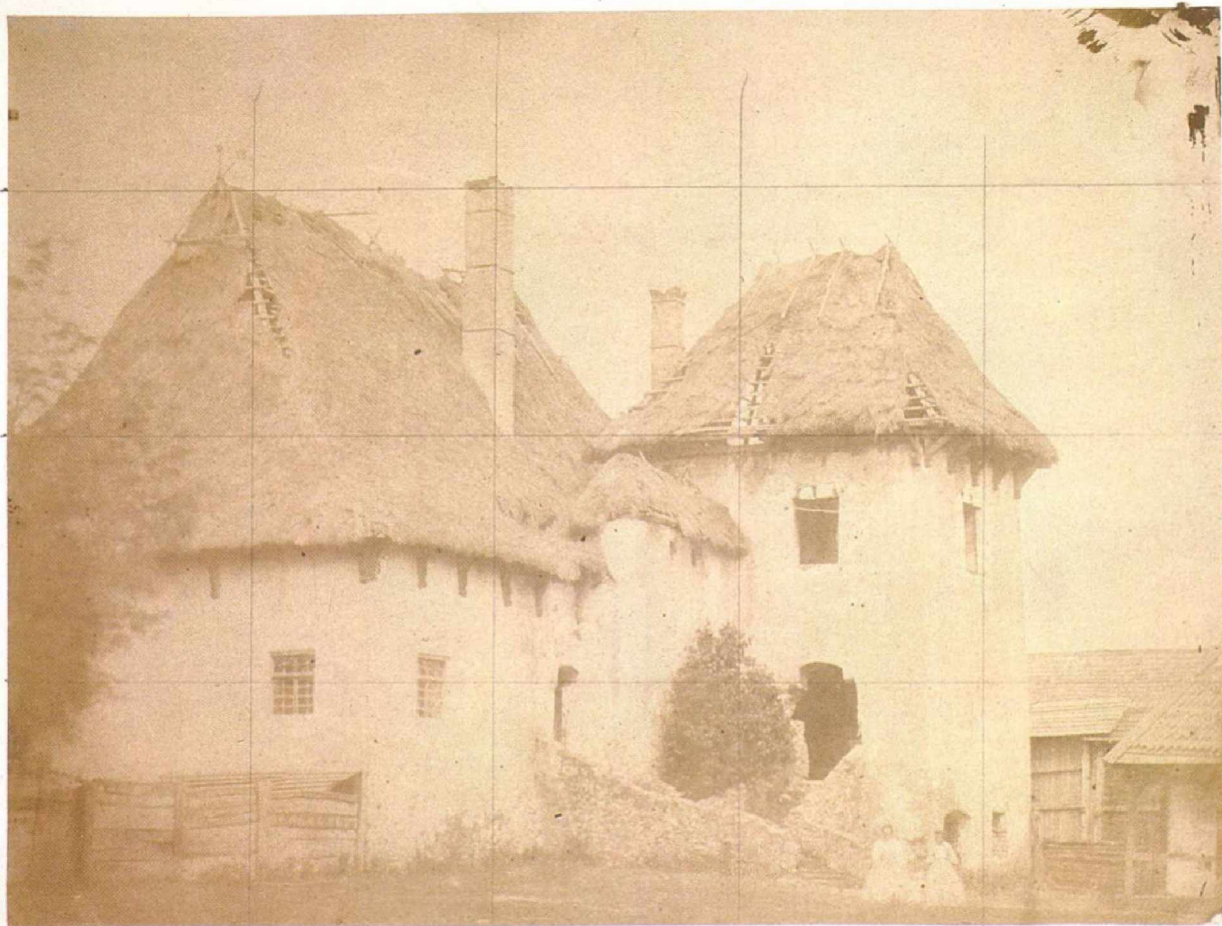
1K

*St. Péter várának építészeti rajza (Bágyvárhegy felől nézve)
A St. Péteri vár és káptalanok
Bágyvárhegy Baggynál a várban*

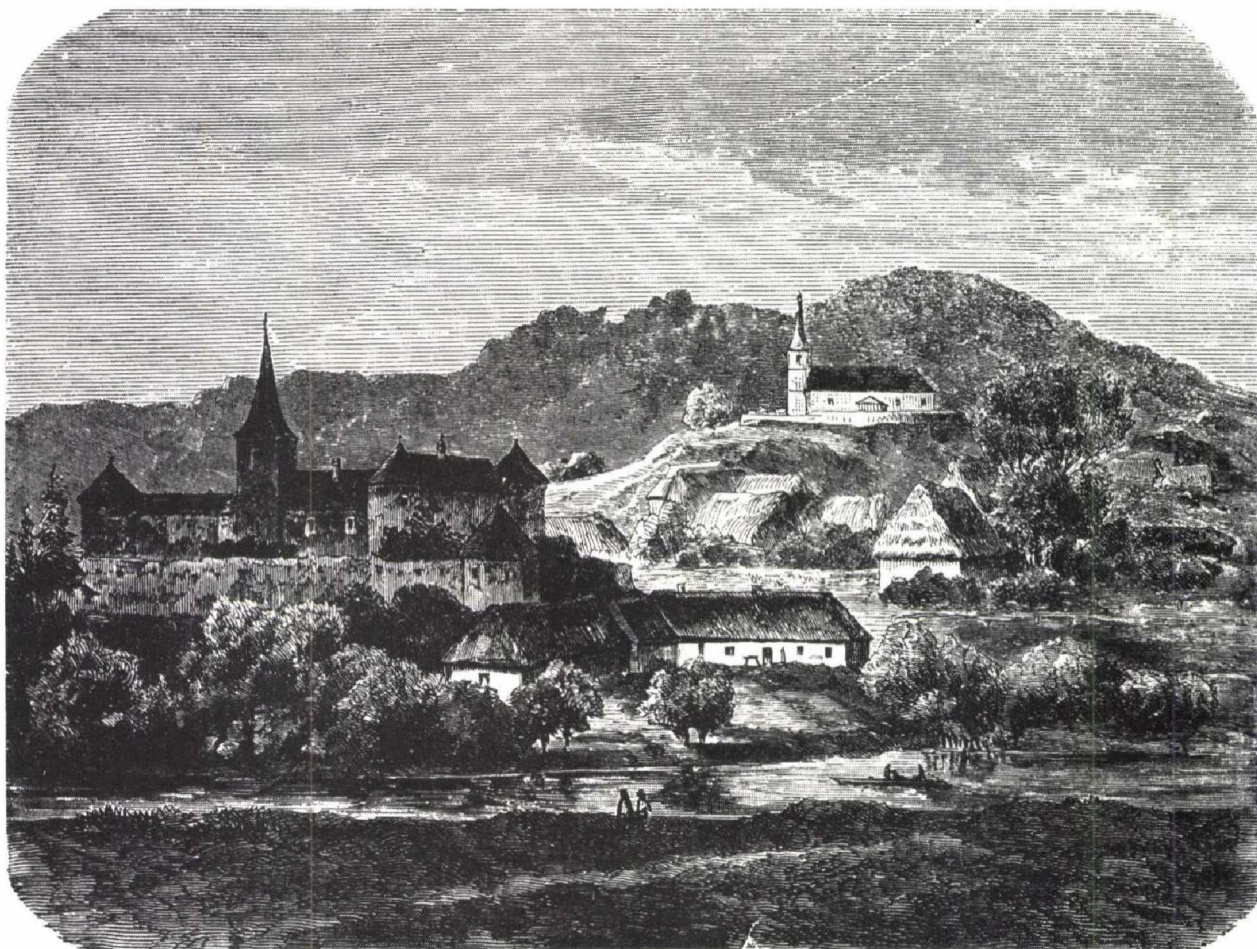
BETHLEN KATA KASTÉLYA HÉVIZEN

„Hévíz az Olt bal partján egy szűk medermetszetben fekszik, melynek bal parti magaslatán az egymás mellé csoportosított udvarházak a távolból igen festői képet mutatnak. Ez udvarok közt legnevezetesebb az ódon kastély-szerű Haller-udvar, mely mostani romladozott magas falaival s tág udvarát körülölelő védfalaival, szeszélyes kaputástyájával már magában is elég nevezetes műemlék arra, hogy képét ide csatoljam; de kétszeresen nevezetessé teszi azt azon hagyomány, hogy a keresztetek fennebb említém kolostora és temploma e helyen feküdt, s hogy a mostani kastély annak romjaiból épült, még tisztelebbe teszi azon tudat, hogy gr. Bethlen Kata, korának e legnagyobb asszonya, a fennkölt lelkű írónő és a tudományok nagylelkű pártolója e most romlásnak indult kastélyban lakott, és itten lakott és itten dolgozott Bod Péter.”
(I. köt. 195–196. o.)

*Gr. Bethlen Kata Kastélya, melyben Bod Péter lakott
Heviben.*

24,5x18 cm

AZ ALSÓ-RÁKOSI KASTÉLY DÉLRŐL FELVETT LÁTKÉPE

„A zöldellő völgyet a lassú méltósággal folyó Olt kanyarogja körül, jobbról a folyamba magát szépen visszatükröző Mátéfalva és a keleti szögletben Alsó-Rákos, mely négy sugár tornyával, ódon várkastélyával a Hegyes (nevű veres domb) aljában meglepően szép képet nyújt... E kastély az Olt jobb partjának magaslatán igen regényesen fekszik, mint azt mellékelt képünk mutatja. Egyike az honunk legszebb, legérdekesebb, s legépebb őskastélyainak, melynek hajdan, mint a rákosi szoros kulcsának igen jelentékeny szerepe lehetett... A kastély fekvése igen festői, környéke bizonyos oly szép és nagyszerű, hogy a külföld is kevés ilyen tud felmutatni... s e szép kastély mégis elhagyott birtokosa Bécsnek tüdőre és lélekre egyaránt veszélyes bűzhödő légkörében él.” (I. köt. 200–202. o.)

FELSŐ-RÁKOSI NÉPVISELET

„De főként csinos és szép a nők ünnepi öltönye, melyet csak a négy communiókor és lakadalmak alkalmával vesznek fel. Ekkor az asszonyok fehér fátyolosan, s a lehetőleg fehér öltönyben jelennek meg, mely különös szabású és nagyon redős. A leányok ilyenkor szintén pártáson járulnak Isten asztalához. Máskor a letett pártát nyakkötő helyettesíti, melyről az egész hát hosszában sűrűn egymás mellé varrt szalag-hálózat csüng le. Hétköznap nagy széles fekete kalapot hordnak, melynek karimája három helyt van felkötve, hanem a menyasszony esküvőjén mindig pártáson jelenik meg... A leányok mind piros csizmát viselnek, csak midőn gyászban vannak cserélik fel azt feketével. A piros csizmát egy évig az új asszonyok is megtartják, de azon túl viselniük tilos. A bogláros övet is leteszik 50 éven túl. Ezen sajátságokat, ezen nép életéből kifejlődött szokásokat feljegyezni itt-ott szükségesnek láttam főként azért, mert a divat hódító hatalma előtt mind inkább koresosulnak azok. Kezdi már a nép is eredeti szokásait, viseletét elhagyni, és eredetiségéből kezd kivetközni. Hadd maradjon fenn legalább e lapokon azoknak emléke.” (I. köt. 210–211. o.)

a motoros a lánctalp mellett
elfér a csoport mellé
hátulról a motoros
III

III
Ez a motoros a csapka kőzet, de
a kőzet motoros a csapka kőzet

III

104

Alsó Rárofi népi viselet.

2 kép, 7,5x9,5;8,5x8,5 cm

2 kép, 8,8x10 cm

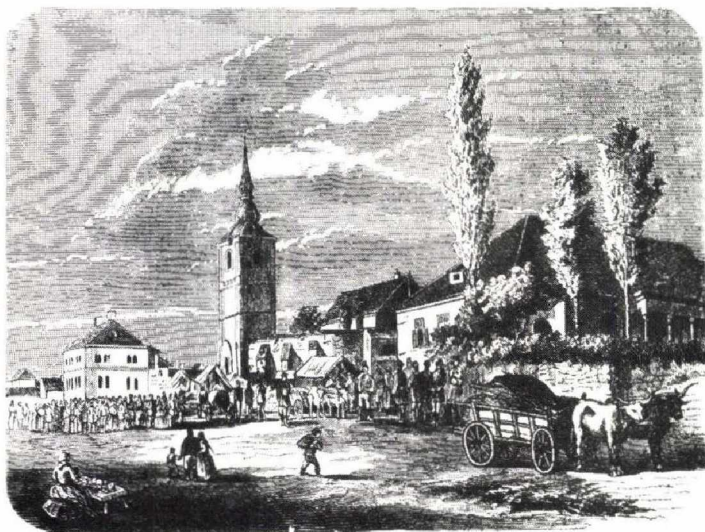

III
Kicsi a Tóthi kőzet III bol a motoros
de a nagy kőzet kőzet kőzet kőzet
Kőzet a kőzet kőzet kőzet kőzet
a kőzet kőzet kőzet kőzet kőzet

IK Petri Alsó Rárofi

hátsó lánc, legény. menyecské
népi viselet.

IK

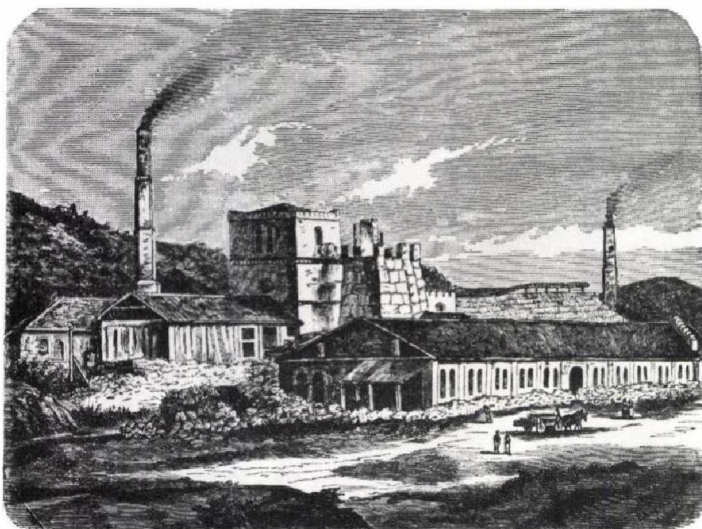

BARÓTH VÁSÁRTERE ERDŐVIDÉKEN

„Baróth vásáros hely, s arra hivatott, hogy e vidék központi városává nője ki magát. Naponta csinosodik s gyarapodik úgy, hogy máris városias küllemmel bír. Téres piacán több bolt és kőépület, a községben számos iparos gyár van, minek következtében élénk kereskedelmi mozgalom uralkodik. Itten van Miklósvárszék székháza, Erdővidék kaszinója, posta és távürgöny állomás, szóval mindazon elemek, melyek jogot nyújtanak a várossá lételre... Az 55-ik számmal jegyzett szerény ki lakban született baróthi Szabó Dávid... Baróth e vidéknek egyedüli katolikus helysége, s hogy itt a protestantizmus közepette, miként maradhatott meg, azon lehet csodálkozni.

A néphagyomány azt mondja, hogy egy Baróthi Kata nevű hit-amazon összegyűjtve a helység asszonyait, leányait, élőkre állott s kiverte Baróthról az új hitet terjesztő szónokot, megtartván ekként a népet a régi vallásban.” (I. köt. 214. o.)

A FÜLEI VASHÁMOR ERDŐVIDÉKEN

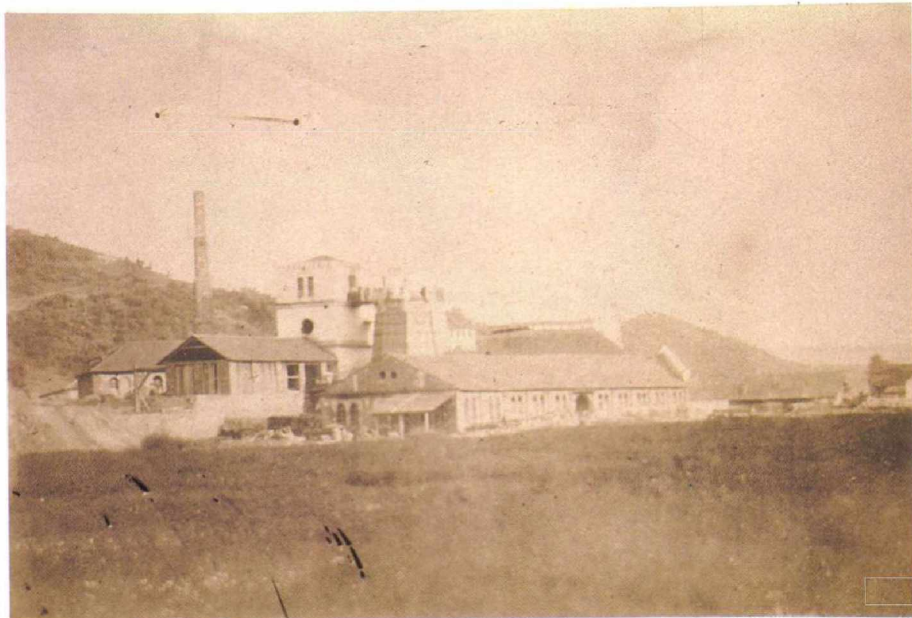
„A falutól 10 perenyire van a Kormos völgyében regényesen fekvő fülei vashámor rendszeresen épült bányatelepével. Ott vannak azok a roppant hámorok, öntödék, zúzdák, melyek rémes zajjal töltik el a vidéket, s melyek évenként 20 000 mázsa nyers vasat, 7000 mázsa öntvényt állítanak elő. A Fülei olvasztók rajzát mellékelem. E bánya már a forradalom előtt kezelés alatt volt. Cserey, B. Rauber és Boda tulajdona, kiktől 1856-ban a brassai bányász és kohászati részvénytársulat 17,000 forintért vette meg. A vaskövet Száldobosról, Baczonból és a rákosi szorosból hordják ide – köszönet Baróthról.” (I. köt. 224. o.)

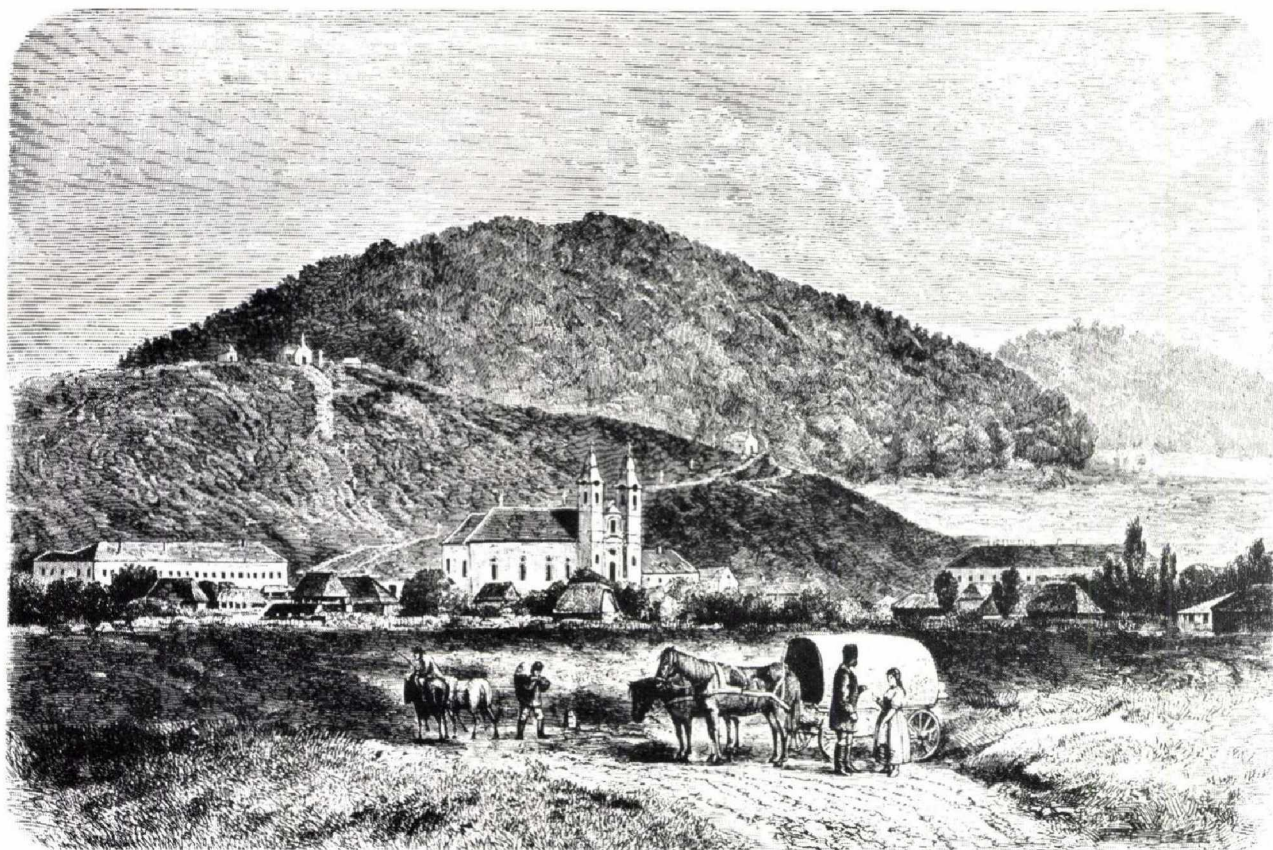
Baroth piacta Erdővidéken

20,3x15,3 cm

2 képből összeállítva, 15,2x9 cm

Tülei vashamorok.

CSÍK-SOMLYÓ A NAGY- ÉS KIS-SOMLYÓ NEVŰ HEGYEKKEL HÁTTERÉBEN

(Rajz: Keleti Gusztáv)

(II. kötet belső címlapjával szemben)

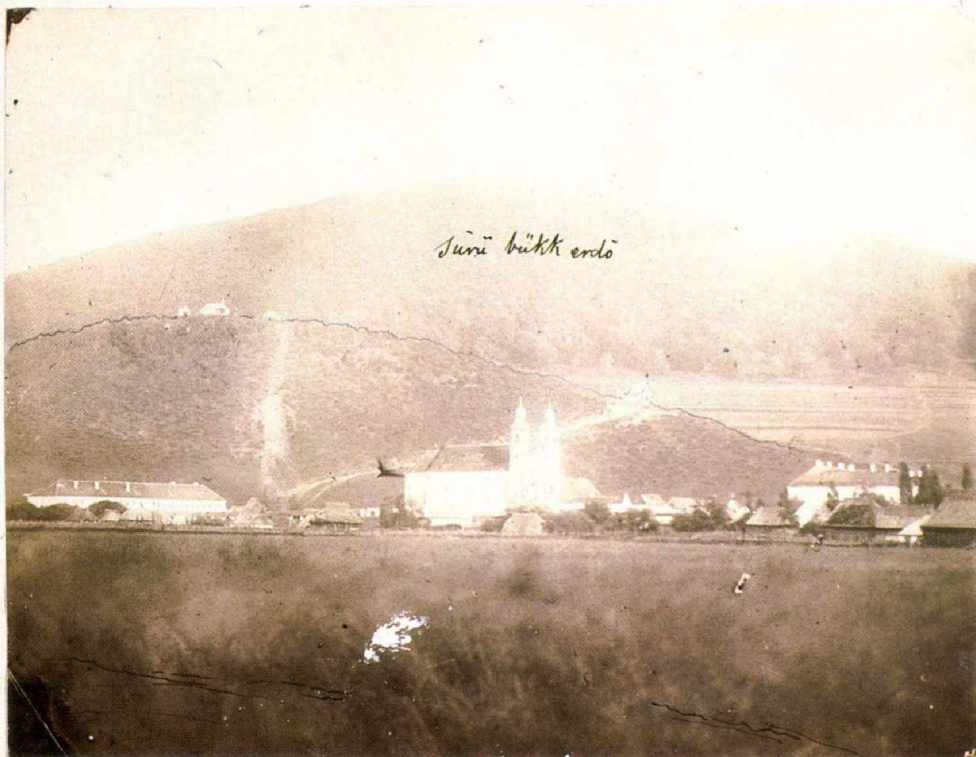
„A nemzet legdicsőbb napjainak emlékét őrzött ezen templom, mert kicsiny és romladozott volt, lebontatott s csak egyetlen kő vagy felirat sem mentetett meg abból, mind betemették azt az új templomba, mely magas kétágú tornyával a távolból tekintve igen impozáns alak. Közelebbről vizsgálva semmi építészeti beccsel nem bír – román stílyt akartak abban utánozni, de korunk építészeti zavart eszméivel s a renaissance okadatolhatatlan ízlésének viszemlékeivel még az utánzásokban is szerencsétlen szokott lenni; hanem azért mint Csík legnevezetesebb szentélyének, legyen mellékelve képe.” (II. köt. 15. o.)

Kisbükki erdő

71

Sűrű bükk erdő

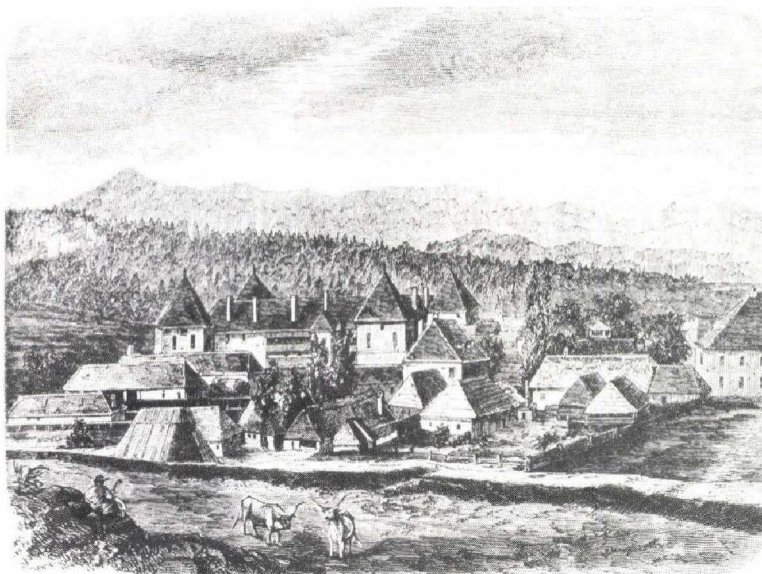

II. K.

Csik Somlyó

Kisbükki erdő, a csik somlyóval
nagy erdő, nagy erdő, nagy erdő

23x17,5 cm

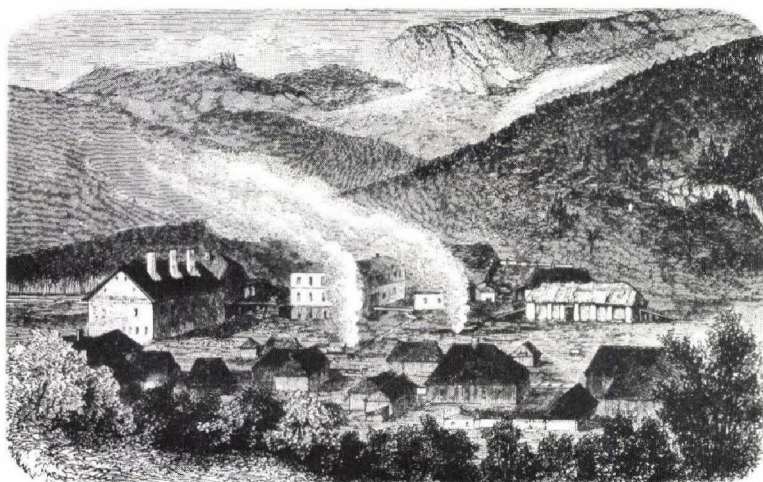

A CSÍK-SZEREDAI VÁR KELETI LÁTKÉPE

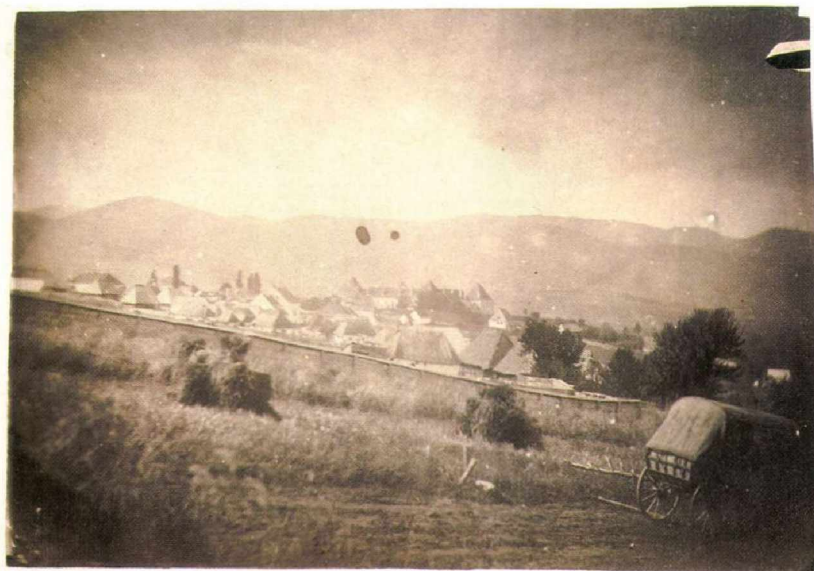
„Mikó vár... nem igen érdemli meg a vár elnevezést, mert nem egyéb, mint egy négy bástyás, sánccal körülövezett, erődített kastély... semmi hadtani fontossággal nem bír, mert térhelyen feküdvén a közeli dombok uralma alatt van s onnan öt perc alatt halomra lőhető – dacára ennek mégis oly féltékenyek e kastélyra az ott lakó őrizet tisztjei, hogy idegen oda csak nagy kérelmezés s hosszas teketóriával nyerhet bebocsátást; azért mi belsejét meg sem láthatók, hanem a közeli dombról észrevétlenül lelopott képét ide mellékeljük.” (II. köt. 24. o.)

BALÁNBÁNYA

A TARKŐ ÉS EGYESKÖVEL HÁTTÉRÉBEN

„Ím előttünk van már Balánbánya füstölgő kohóival, a vidéket visszhangoztató roppant zajával, itt vannak a barna olvaszdák óriási fúvóikkal, sziklatörő kalapácsaikkal, hol az ember a teremtés műfolyamatát utánozza, hol a teremtéskor elrejtett érceket, a sziklába olvasztott kincseket a föld titkos keblében felkutatja, hol a teremtés napjától megkeményedve álló sziklákat felolvasztja, összemorzsolja, hogy a teremtő keze által elrejtett érceket kierőszakolva, kiszemelje, kiolvasztva hasznosítsa. Itt előttünk áll egyike nagyobbserű bányáinknak, egy rézbánya, melynek éreggazdagságra nincs párja egész Európában.” (II. köt. 93–95. o.)

Csik Szereda.

II ~~III~~ k

16x11,3 cm

2 képből összeállítva, 30x12 cm

Balán (hánga és kemencsnát) háttérben a "Tartó" és "Egyesítő"

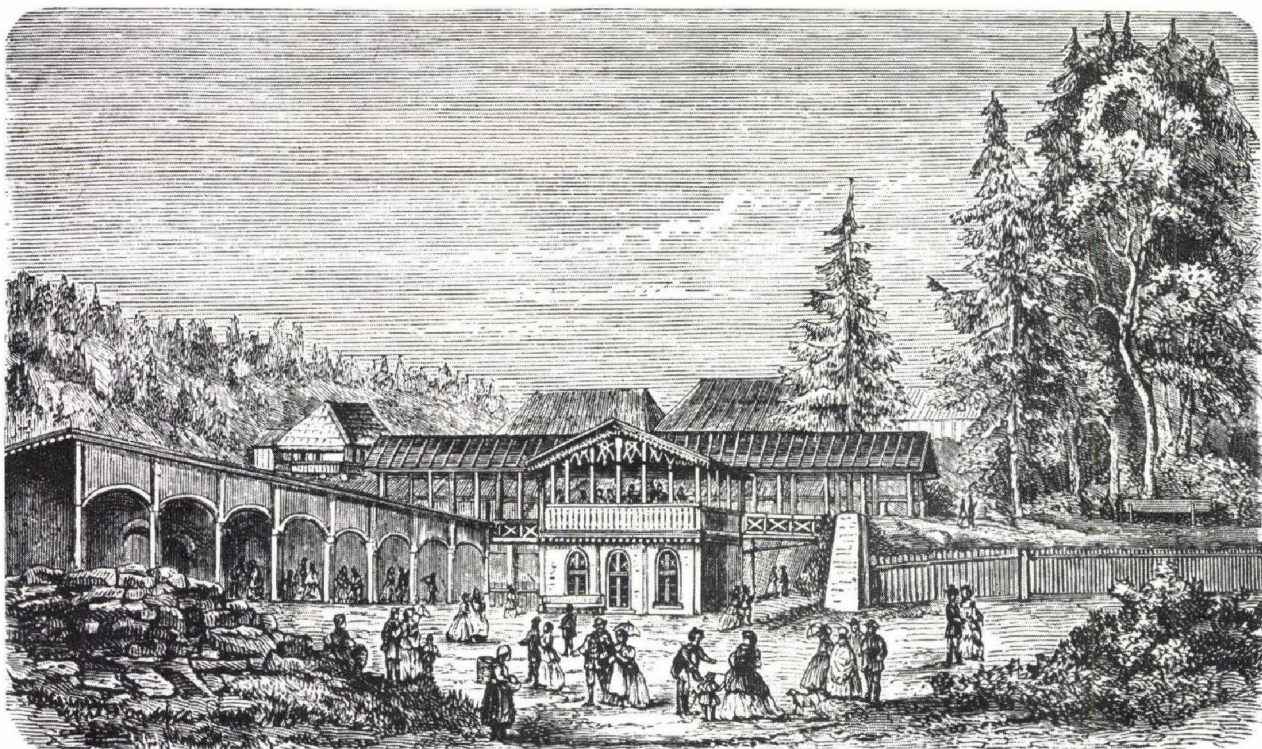

A GYIMESI CSÁNGÓK NÉPVISELETE (Rajz: Greguss János)

„Idecsatolt képünk mutatja a csángó népviseletet, de a képhez egy kis magyarázatot csatolni szükségesnek látom... A menyecskék fejükön tarka kartonból készült, s a halántékon alól fodros csipkével ékített főkötőt viselnek, melyre nyárbán keccsel illesztett fehér kendőt, télen színes kendőt kötnek, menyecskék (férjes nők) ily főkötő nélkül soha a házból ki nem lépnek... öltözetük legkacérabb, legékesebb alkatrésze, a Bernyész, egy általuk szőtt, cifra hímzésekkel, ízletes arabeszkekkel ékesített 2 hüvelyk széles felső öv, mely az alákötött zöld és veres kendőn igen szépen veszi ki magát; a bernyész szép és ízletes elkészítésére igen nagy súlyt fektetnek a leányok ez egy az, melyben társnéikat túlszárnyalhatják, s mellyel varrásbeli ügyességüket feltüntethetik.” (II. köt. 79–80. o.)

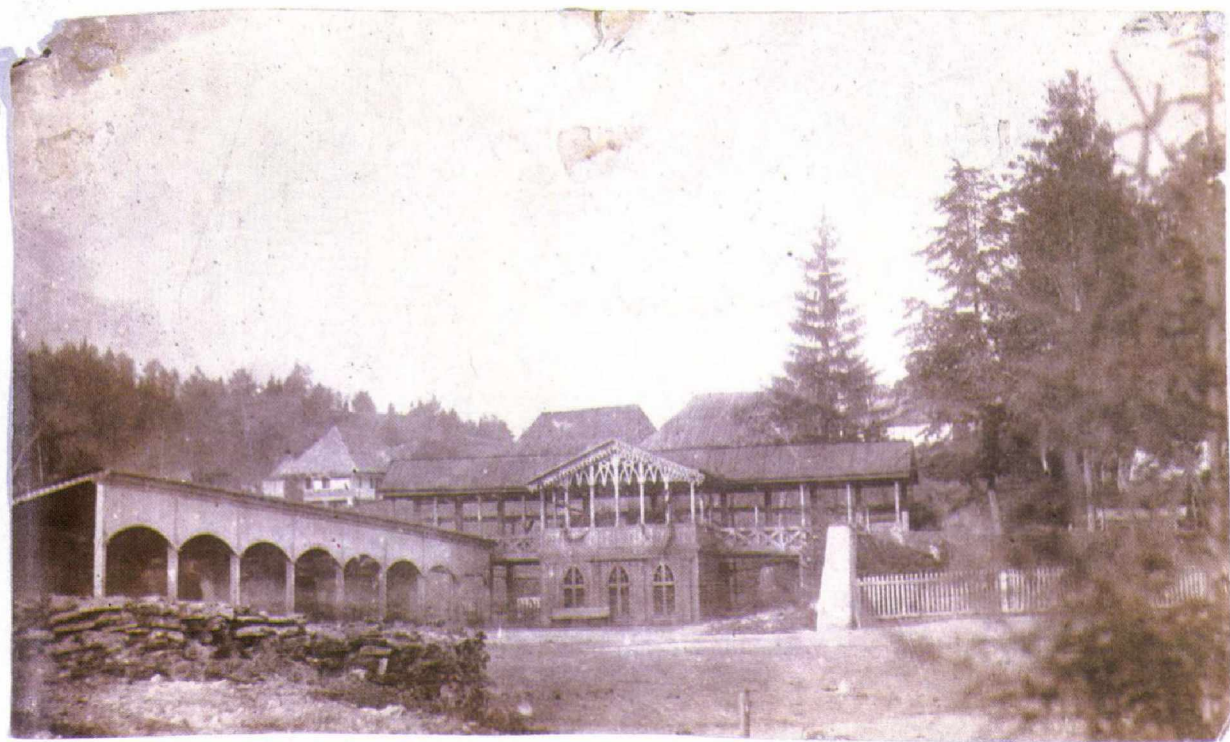

23x14,5 cm

A BORSZÉKI FŐKÚT, TÖLTŐHÁZ ÉS FEDETT SÉTÁNY LÁTKÉPE

„A fürdőtelepnek körülbelül középpontján van a főkút, vagyis az ivó borvíz... A főkút környezetének feldíszítésére az utóbbi időben igen nagy gondot fordítottak; előterét roppant munkával kiegyenlítették, kőfallal szegélyezték s egy szilárd kő boltívvel fedett földalatti csatornán vezették tova a sok rendetlenséget és kár okozó patakot. A kút mellé szép svájci ízlésben készült töltőházat építettek, melynek felső nyitott része a zenészek és sétálóknek szolgál helyiségül, egy másik fedett oszlopos folyosó az előtér nyugati oldalán vonul el hosszan, hogy a vendégek rossz időben is folytathassák sétáival egybekötött kúrájukat. Mellékelt képünk előtünteti a töltőházat, melynek jobb oldalán buzog fel Borszék főkútja. Balra, a nyugati oldalon egy falba foglalt dombocskán csinos sétakert kávéházzal, jobbra pedig egy csomó kis boltocska van, hol a fényűzés és szükséges dolgoknak minden cikkét fel lehet találni.” (II. köt. 121–122. o.)

14,2x8,5 cm

A TOPLICZAI OLÁHOK NÉPVISELETE

„A topliczai népviselet igen festői, főként a nők ünnepi öltözete nagyon szép, mellékelt képem mutatja ezen csinos népöltözetet... Itt... a test körül festői redőzetekbe bonyolított fotát (mi mindig sokszínűleg kihímzett szőrkelme) viselnek, erre felül cifrán kihímzett térdig érő, bő lebbentyűkkel ellátott fehér irhabundát öltenek, de e bunda alatt még 2-3 egymásra öltött különböző hosszúságú (úgy, hogy mindenik lássék) szintén irha, néha posztó-mellény is jön, tulipános és rózsás hímzéssel elárasztva, mindenkinek vagyoni állásához mérten, mert minél gazdagabb, annál több mellényt ölthet fel. A mellény hévmérője itt a gazdagságnak: három mellényes leányt venni nőül nagy dicsőség.” (II. köt. 135–136. o.)

N° IV *Топлицкай олак нѣп вишет.*

4 kép,
5,5x9 cm

GYERGYÓI SZÉKELY NÉPVISELET (Rajz: Greguss János)

„A gyergyói népviselet sokban hasonlít a csikihoz, azonban némi eltérés mégis észrevehető, amint azt mellékelt képünk is felismerhetővé teszi... a férfiak itt is leginkább a flanellujjú bőrmellényt viselik, hanem... nem elől, hanem oldalt gombolódik, s... a mell közepére eső, többnyire körídomú díszes virághímzés jön. Ezen mellény, ha nem annyira szép ídomú is, mint a másik fajta, de mindenesetre célszerűbb, amennyiben a mellett a hidegtől jobban védi. A menyecskéknél itt is megvan a budrejos fekete főkötő, hanem bundikájuk (bőrmellény) ismét sajátos eltérést mutat, amennyiben az feketére festett irhából van készítve, s veres selymhímzésekkel... vannak gazdagon elöntve, mely élénk színezetű ékítményezés a fekete alapon igen jól veszi ki magát. Kár, hogy ezen igen szép öltöndarabot a divatkór kezdi háttérbe szorítani...” (II. köt. 148. o.)

mind N° I

Gyergyai Székely nép viselet.

6x9 cm; 6,5x9 cm

AZ ELÖPATAKI FÖKÚT ÉS FEDETT SÉTÁNY

„Az őskút vagy az úgynevezett főkút, mely vegytartalomra nézve leggazdagabb, ez a patak balpartján levő fürdőpiac közepén, csinos nemzeti színre festett vaspavillon alatt buzog fel... kár, hogy forrása annyira gyenge... hogy a fürdői idény alatt a vendégek szükségletére sem elégséges, s a ki jókor nem kel, az vizet nem lel, mert már 5 órakor e fürdőn mindenki talpon van, s 7 órára a kút fenékig kiürítve. Ezen főkút mellett van egyfelől egy svájci modorban épült nagy és kényelmes vendéglő, másfelől egy hosszú fedett sétány, hol esős időben is mozoghatnak a vendégek, végében csinos olvasó szobával, hol minden nyelven írt s minden színezetű hírlap van. E sétánynak nyitott oldala zöld ágakkal elrekesztve igen kedves és hűs táncteremmé alakíttatik át, s vasárnapokon – mikor Háromszékről is a birtokosság ide szokott seregleni – igen kedélyes táncestélyek tartatnak. Mellékelt második képünk a Főkutat és ezen fedett sétányt mutatja.” (III. köt 28. o.)

Előpatak főút
mező van nagyba

Mind III k.

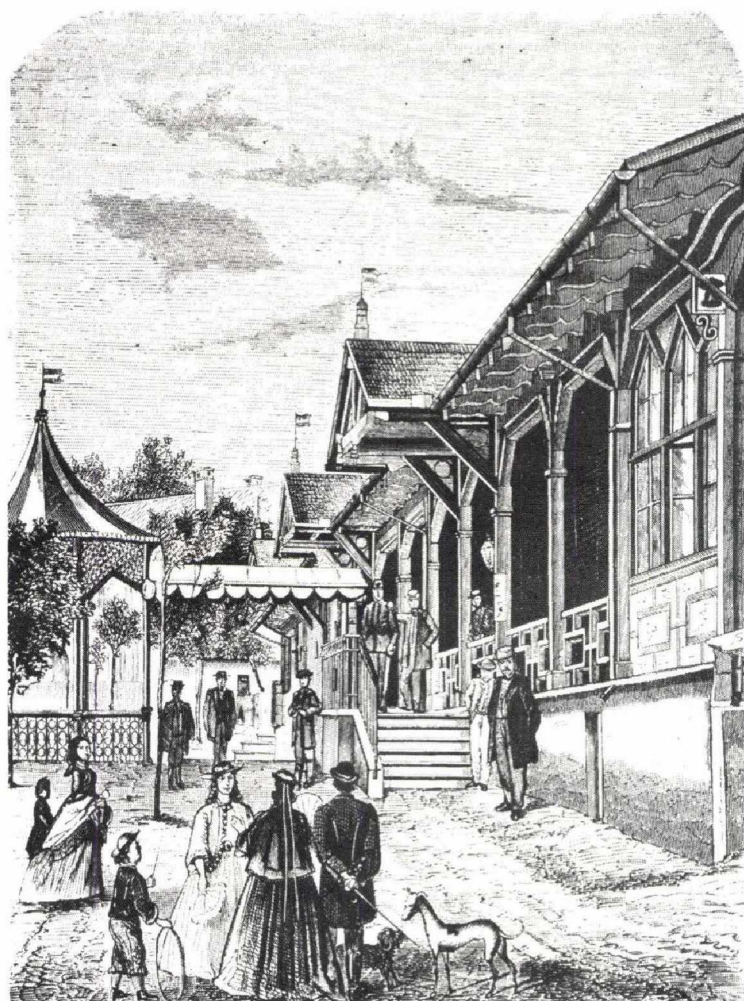

Felső Előpatak
III k.

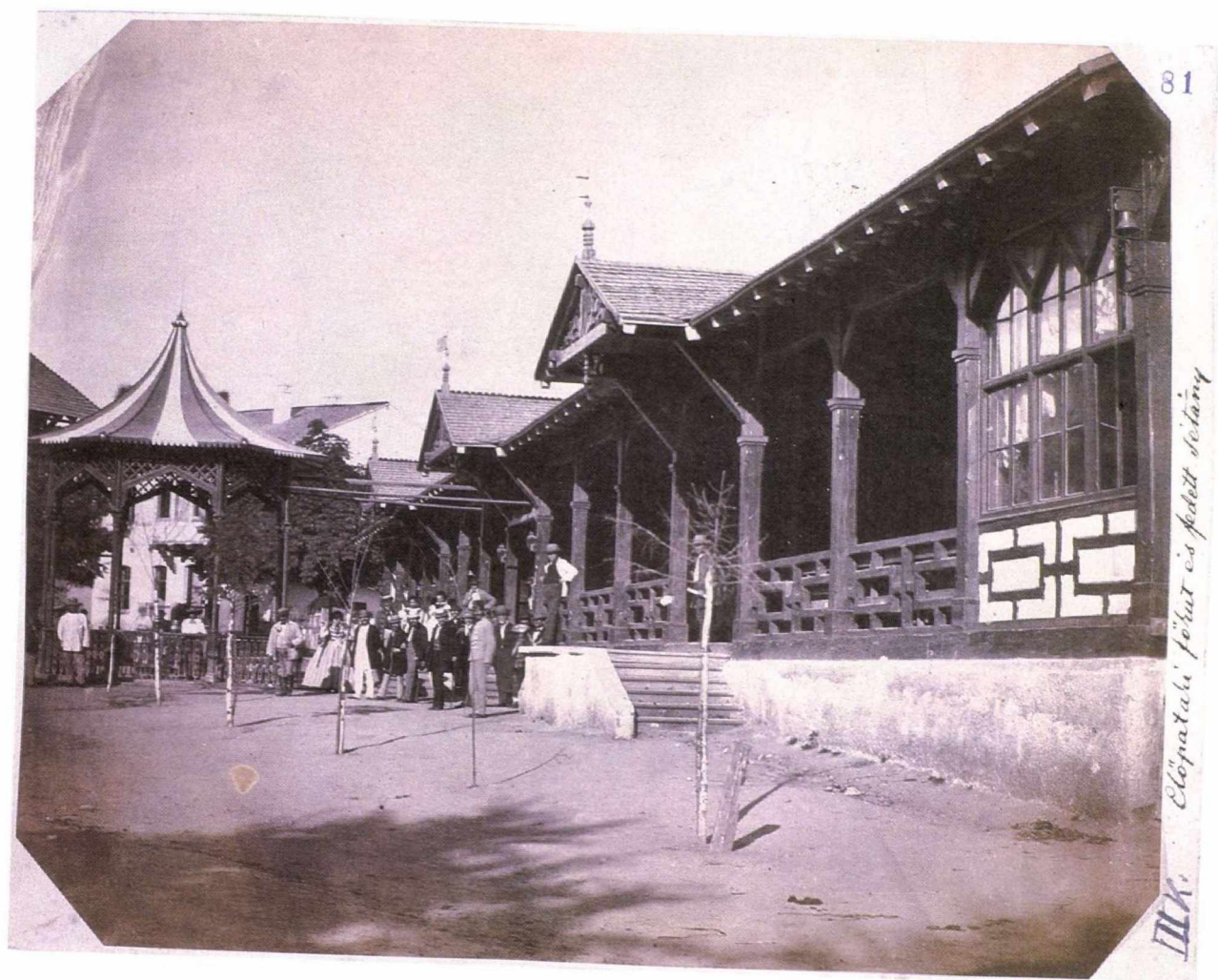
mező van nagyba
Alsó Előpatak

3 kép, 6,9x7,7cm; 7x9,5 cm; 6,5x7,5 cm

ELÖPATAKNAK DÉLOLDALRÓL FELVETT LÁTKÉPE

„Ez honunk legjobban berendezett, leglátogatottabb fürdője; csak a múlt század vége felé kezdettek ottan egyszerű, más fürdőinken divatos faházakat építeni, hanem a szomszéd Dunafejedelemségből számos vendég kezdvén ide tódulni, az oly gyorsan emelkedett, hogy ma a sétánnyal szegélyezett patak partján 100-nál több csinos lakház, s azok között néhány nagyszerű is emelkedett. Képben mutatjuk be a fürdőt... A fürdői idény alatt itt roppant fényűzés és hencseregés van, s lehet itt a francia műveltséget szenvedő boérok, főként a nőknél a francia eleganciát a keleti rondasággal, a francia vidorságot, élénkséget a keleti tunyasággal párosítva látni. Párizsban készült csinos szabású ruhán ízléstelen ékszerhalmazt és török kaftánt, kivágott nehéz selyem, bársony öltönnyel csoszogó török pántoflit, s francia műveltség felületes máza alatt butaságot, erkölcsi üresség mellett roppant gőgöt, vagyonfitogtatás s kérkedő ürességet észlelni.” (III. köt. 28–29. o.)

23x18 cm

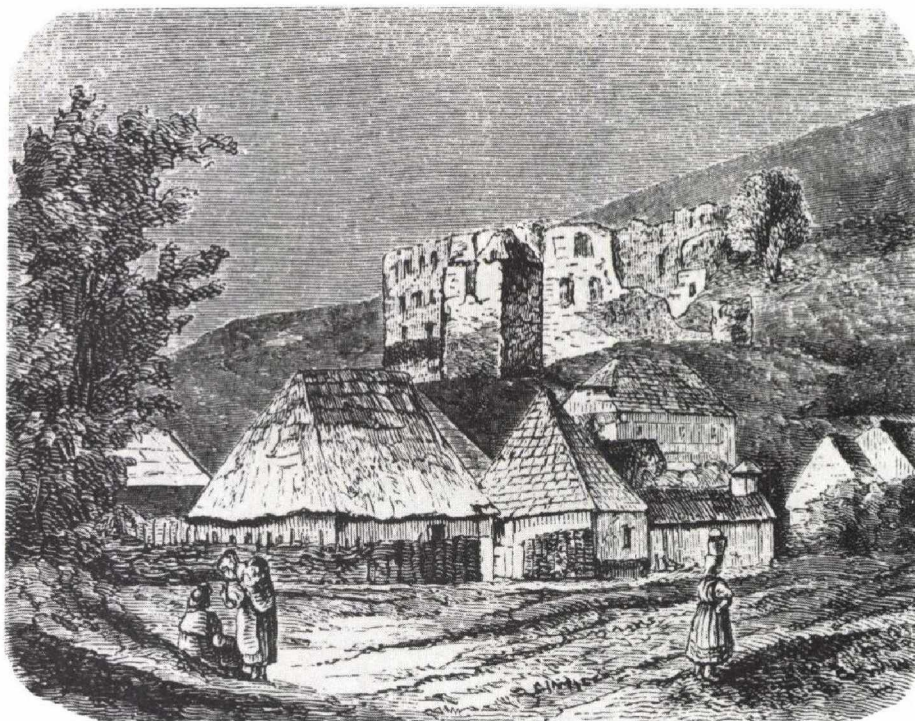

KÉZDI-VÁSÁRHELY PIACZA (Rajz: Bicsérdy J.)

„A város középpontján van hosszúkás négyszög piaca, ennek délnyugati szögletében a reformátusok csinos és terjedelmes temploma, s néhány csinos ház – mint mellékelt képünkön látható. Hanem ami az idegent meglepi, az azon sajátságos és csakis a legrégibb városoknál (mint Sz-Udvarhely) észlelhető építési modor, miszerint minden udvar egyszersmind utca is – vagy inkább sikátor –, amely egy hátulsó utcával van összefüggésben. Az ily sikátorok sűrűn egymáshoz épült, többnyire földszinti házakkal vannak szegélyezve; ily udvar-utcák vannak mindenütt a piacon és a város más részeiben is, és ezért K. Vásárhelynek népességéhez arányítva kiterjedése csekély. Ezen udvar-utcákon – ha oda behatolsz – mindenütt szorgalmat és tisztaságot találsz, rend és jóllét jelei mutatkoznak, s ha ott a lelkes tekintetű, rendszerint martialis természetű polgárokkal találkozik az ember »adjon Isten jobb napokat« köszöntéssel üdvözik őt.”
(III. köt. 103–104. o.)

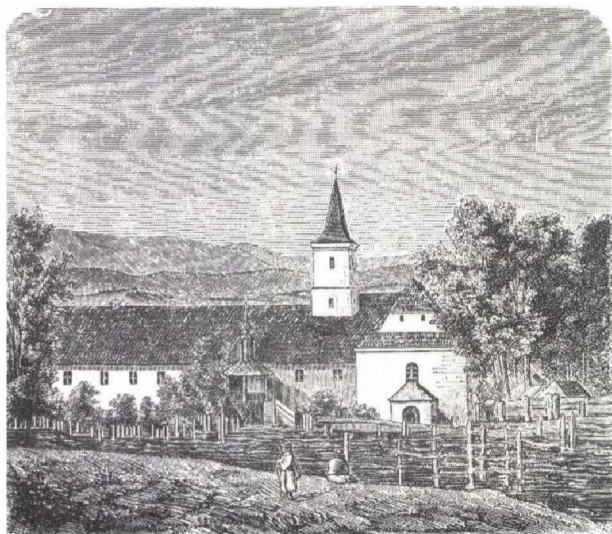

15,4x11,5 cm

A TARNÓCZI KASTÉLY ROMJA
K. SZ.-LÉLEKEN

„Mit? egy rom fenntartására költsek én, hová még egy pár ökröt sem köthetek! mondja praktikus századunknak anyagelvies embere. Igen uram, a föld, melyet a haza adott nekünk, kötelességeket is von magával, s midőn a jövedelem egy kis részével megmenthetünk egy történeti emléket, egy a táj szépítésére szolgáló, egy az ivadék lelkében lelkesedést ébresztő, egy a múlt kor építészeti fejlettségéről, eseményeiről beszélő romot, s azt nem tesszük, akkor nagy hazafibúnt követünk el.”
(III. köt. 110. o.)

AZ ESZTERNEKI KÖLOSTOR
NYUGATOLDALI LÁTKÉPE
(Rajz: Bicsérdy J.)

12,4x9,5 cm

„Az igen regényesen fekvő s
mellékelt képiünkben bemutatott
esztelneki kolostor, melyre oly
féltékenyek e falunak vallásos
lakói, hogy midőn azt
lefényképeztem, megpillantván a
kolostornak szegzett gépemet és
baljóslatú fekete sátrammat, egy
velem volt birtokosra
távoztomkor komolyan
rátámadtak, hogy
a kolostort eladta.”
(III. köt. 115. o.)

16,5x10 cm

Esztelneki Kolostor (Három szék.)

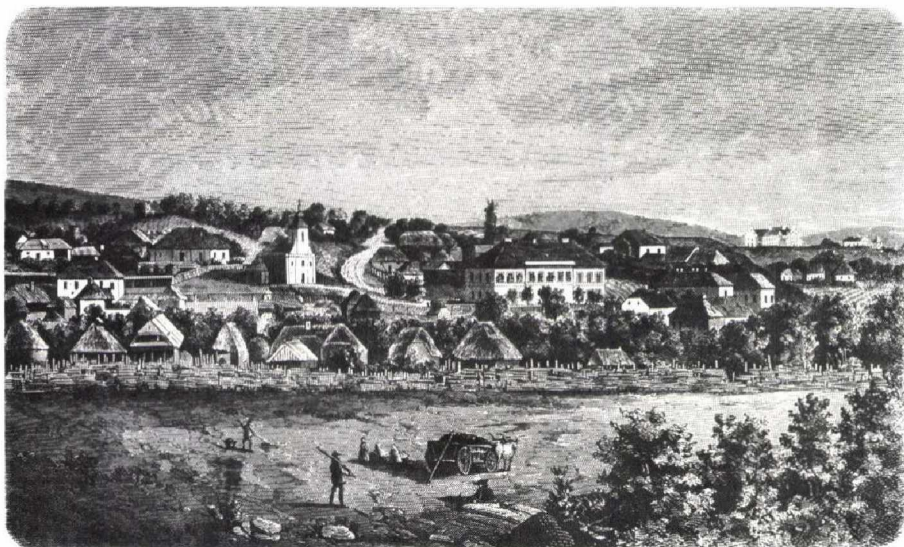
AZ OJTOZI SZOROSBAN LEVŐ
RÁKÓCZI-VÁR ROMJAI
KELETRŐL, A MÁGLYAKŐVEL
HÁTTÉRÉBEN

(Rajz: Keleti Gusztáv)

„Ojtozról mégis három képet s éppen az oly féltékenyen őrzött Rákóczi vár képét is adom... Az Ojtoz pataka által átfolyt, szűk, kanyargó völgyet magas, meredek hegyek határolják... E sziklagerincen van a Rákóczi-várnak igen festői rommaradványa. E várat – a hagyomány szerint – II. Rákóczi György építtette, s az fekvésénél fogva igen erős várerőd lehetett. Az egyenetlen, lejtős sziklatalajon fekvő vár szabálytalan négyszög idomban épült, 100 lépés hosszúság, 50 lépés szélességben, szögletein kiszökellő négyszög bástyákkal. Most azonban csak az északi és keleti oldal falai és bástyái állanak még, ezek is nagyon töredezett, rongált állapotban. Az újabkori erődítményi munkálatok: néhány kis őrtanya, a völgyet elzáró pallissade, néhány fedett casamata s fenn a hegygerincen ágyút befogadó földsáncolat (melynek nagy része 1849-ben honvédek által készült) a régi vár töredékeire vannak fektetve, s azért oly féltékenyek e romra... Másik nagyobb képünk a várromok által koronázott sziklafokot keletről mutatja a Máglyakő roppant bérceivel.” (III. köt 127. o.)

Brătocșivăromjai az Új-Tóxi skanvota keletről

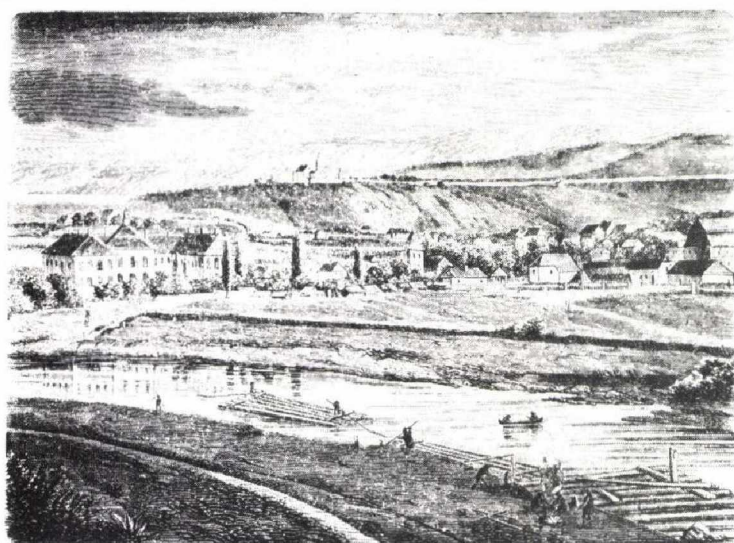

FELVINCZ VÁROSÁNAK NYUGATRÓL FELVETT LÁTKÉPE

(Rajz: Bicsérdy János)

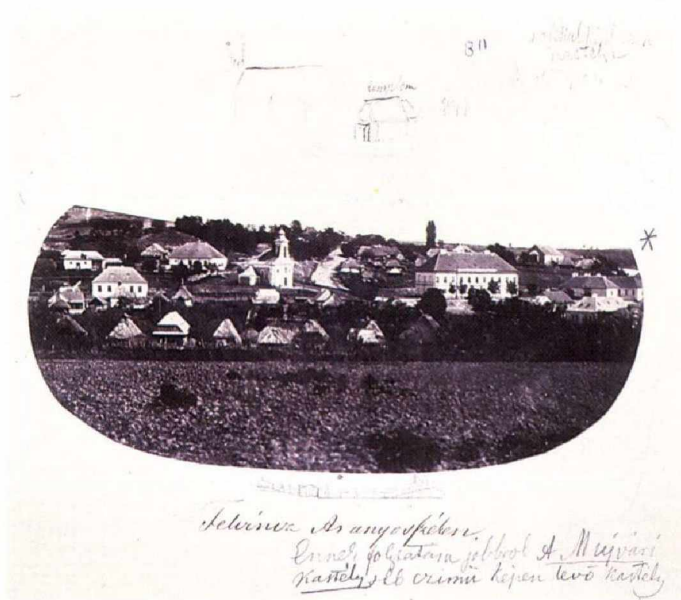
(az V. kötet első címlapjával
szemben)

„Van postaállomása, olvasóegylete. Országos és hetivásárai által élénkített kereskedelme, mely máris több bolt nyitását tette szükségessé; a helyi iparosok és kézművesek száma naponta növekedik, ezek mesterségükben hovatovább gyakorlottságot nyernek, a főútvonalon... fekvése és a szék tiszttségének itten léte, hova-tovább több vendéglő és csinos magányházak emelkedését eredményezi, s mindez összeműködőleg hat arra, hogy... Felvinc városias küllemet öltjön. A széles utcákat mindenhol ízletes földszinti épületek szabályos sorai szegélyezik, melyek körül tisztaság és rend mutatkozik. A város középpontján... van a terjedelmes vásártér, egyfelől a büszke székházzal, másfelől a katolikus egyházzal. A piac közepén egy örökösen csergedező csorgó kínálkozik kristálytisza vizével az utasok enyhítésére, míg a nagy hosszú válútkban felfogott víz-felesleg a fogatoknak nyújt könnyen kapott itatási helyet; miért itt úgy a Torda mint a Vásárhely felől, vagy az alulról jövők is kiereszteni és étetni szoktak, mely körülmény Felvincnek nagy élénkséget ad.” (V. köt. 102. o.)

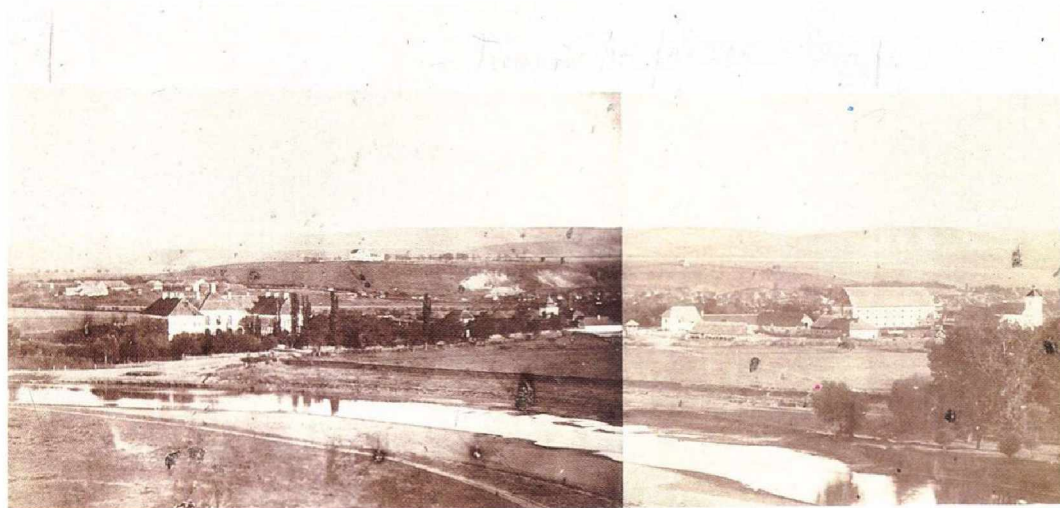

„Kerelőn alól a völgyet egész szélességében egy... lankás hegyhát torlaszolja át. E hegyhátnak csak északi fokánál maradt egy keskeny nyílás, hol a Maros látszólag erőszakosan tört utat magának. E hegyhátat Kápolnahegynek azért nevezik, mert legmagasabb ormán egy gyönyörűen fekvő sírkápolnának van messze ellátszó tömege... Előbb azonban Kerelő-Szent-Pálra tekintünk be, mely község a Kápolnahegy nyugati alján – igen festőileg fekszik. Sz. Pál kétségtelenül a vidéknek legrégebbi faluja, s mint ilyen központi anyaközsége volt e vidék többi helységének.” (V. köt. 31. o.)

2 képből összeállítva, 25x10 cm

ovális, 18x9,5 cm

A vízleírás a Maros mellett. A vízleírás a Maros mellett. A vízleírás a Maros mellett.

Handwritten text at the bottom of the page, likely a signature or note.

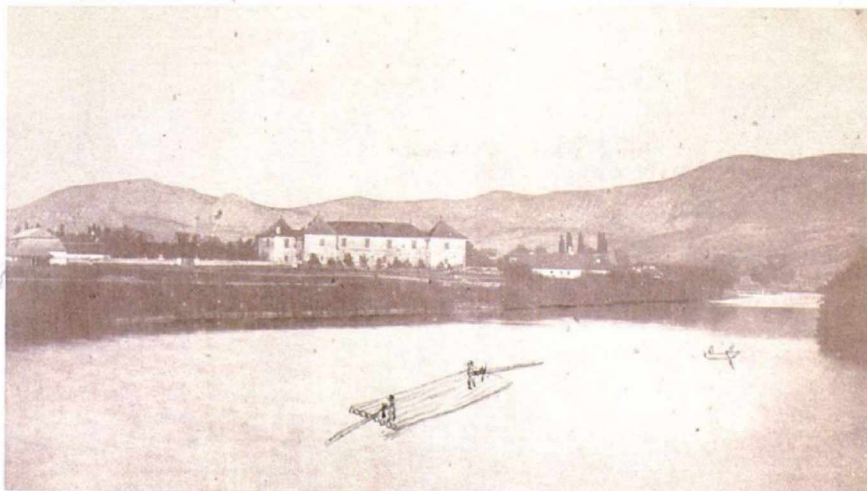
A RADNÓTHI KASTÉLY A HÁTTÉRBE EMELKEDŐ RIPÁVAL (Rajz: Bicsérdy J.)

„Mindenki kellemesen lesz meglepetve, midőn... Radnótot megpillantja; mintegy lekötve áll meg, hogy nyugodtan élvezhesse azt a gyönyört, melyet tájkép ingyen nyújt mindenkinek, ki csak némi fogékonysággal bír a természet szépségei iránt, s melynek báját – mellékelt képünk – csak igen halványan képes visszaadni. A Marosnak széles és úszó tutajokkal tarkázott fénylő tükre felett, egy ódon várkastélynak tűnnek fel magas bástyái, szeszélyes kürtői... a korábbiak helyére... építtette II. Rákóczi György a 17. század közepén jelenleg is teljes épségben meglevő kastélyt, melyen a fejedelmi építkezések előre feltételezhető nagyszerűségét ma alig találhatjuk fel, miután e kastélynál terjedelmesebbet és díszesebbet akárhányat találhatunk hazánkban.” (V. köt. 48. o.)

ablak

a házba egy fehér szék
a társaságot jobban jelölve

itt vízszint
A víz meder
melyekben van
le szelvé

átjárt Komárom

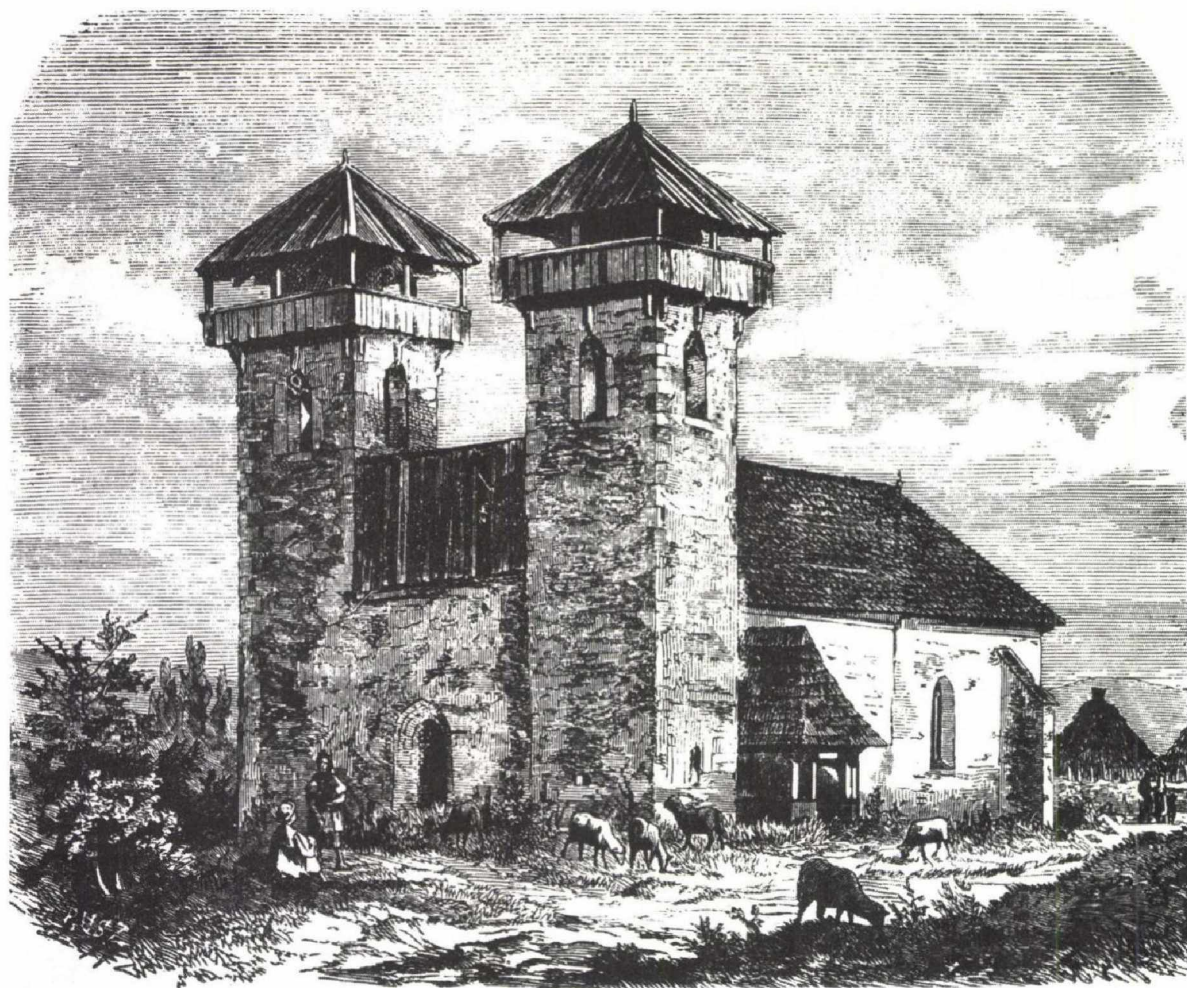
a kastély a vízben vízpartán rosz a házba valószínűleg maga
A Radnóti Kastély. abban színesebb fehér szék
kopár és melynek módja jobban
szagatra

Létezik

Rendes nagy ház

2 képből összeállítva, 20,2x11,5 cm

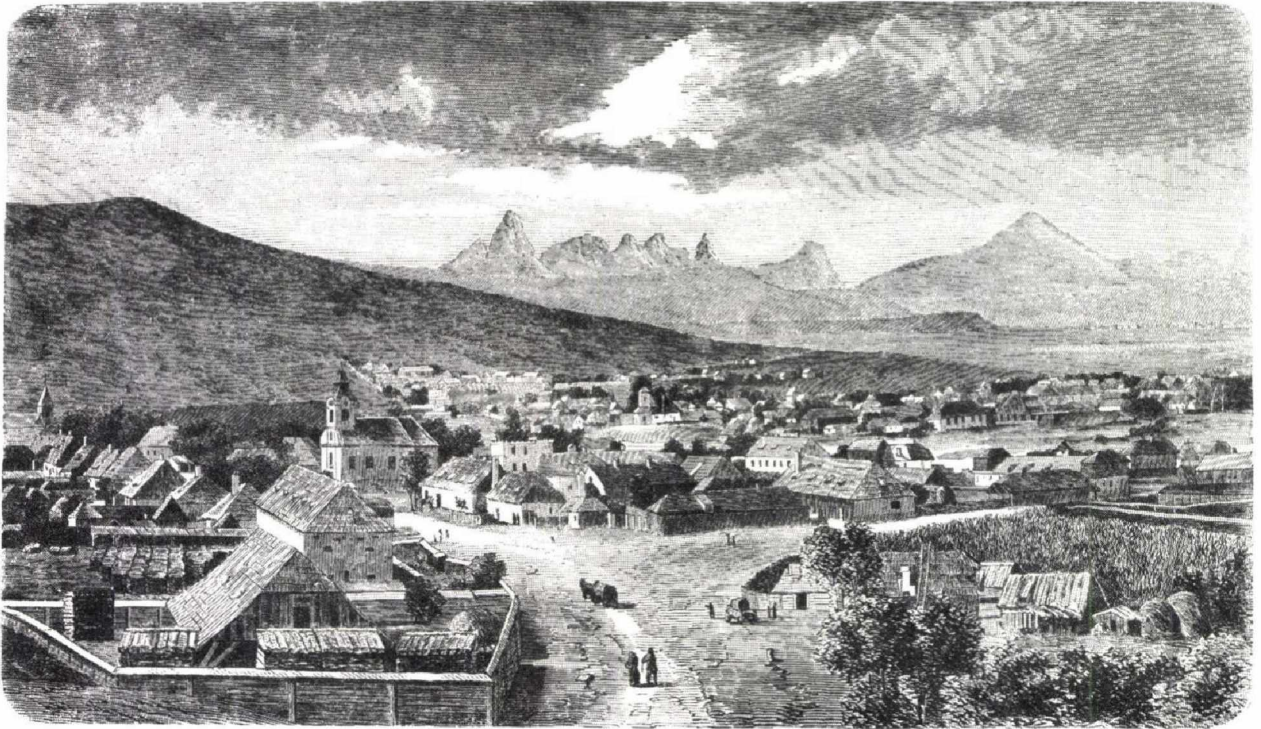
A NAGYLAKI KÉTTORNYOS ÓDON EGYHÁZ LÁTKÉPE

„A templom... véleményem szerint... egy régibb... győzelemnek emléképilete, mert e templom Hunyadi János korából származik s igen valószínű azon hagyomány, hogy ez is egyike a szent-imrei török zsákmányból épült emlék-imoláknak... Egyszersmind azon sejtelmet is kelteti az észelve vizsgálóban, hogy káptalani egyház volt egykoron; mert tudjuk, hogy régi korban két tornyos egyházat csak káptalannak és apátságnak szabadott építeni... Nagylak a fehérvári káptalan birtoka volt, s így nem lehetetlen, hogy ezen káptalan számára Hunyadi János... azért építé a könnyen védhető hegyfokra ezen hatalmas várkastéllyal erősített egyházat, hogy azon esetre, ha Fehérvár az ellenségtől veszélyeztetve lenne, levéltárának becsesebb részével ide húzódhassék a káptalan személyzete.” (V. köt. 84–85. o.)

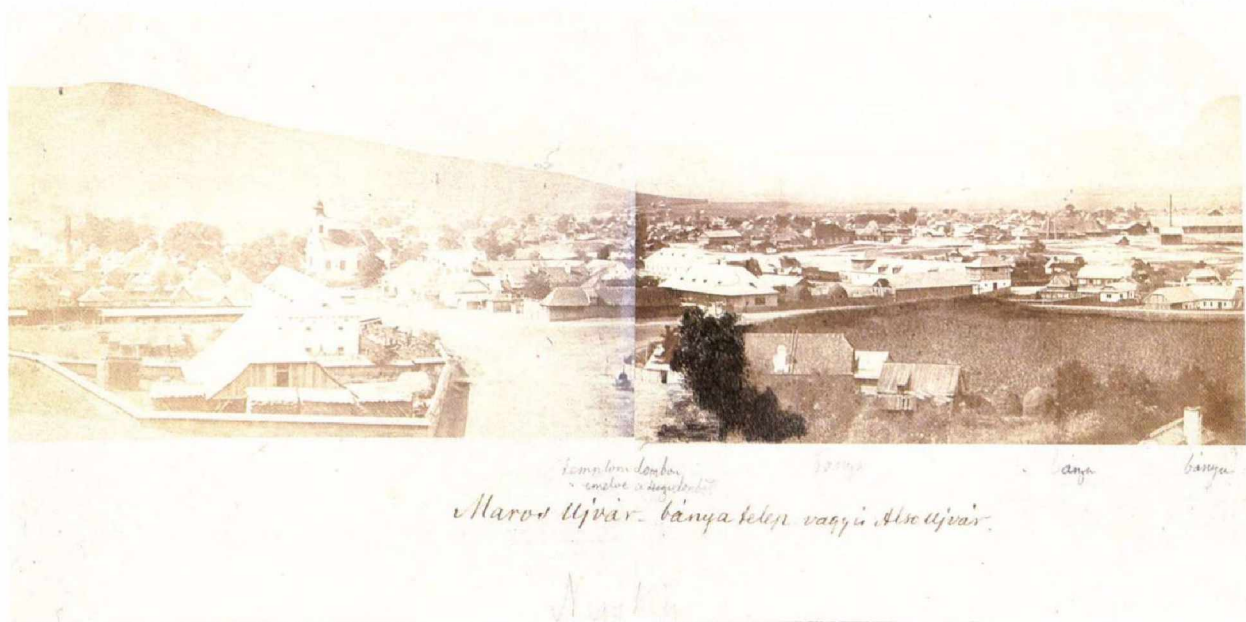
A Nagy Laki régi Templom

16x10,5 cm

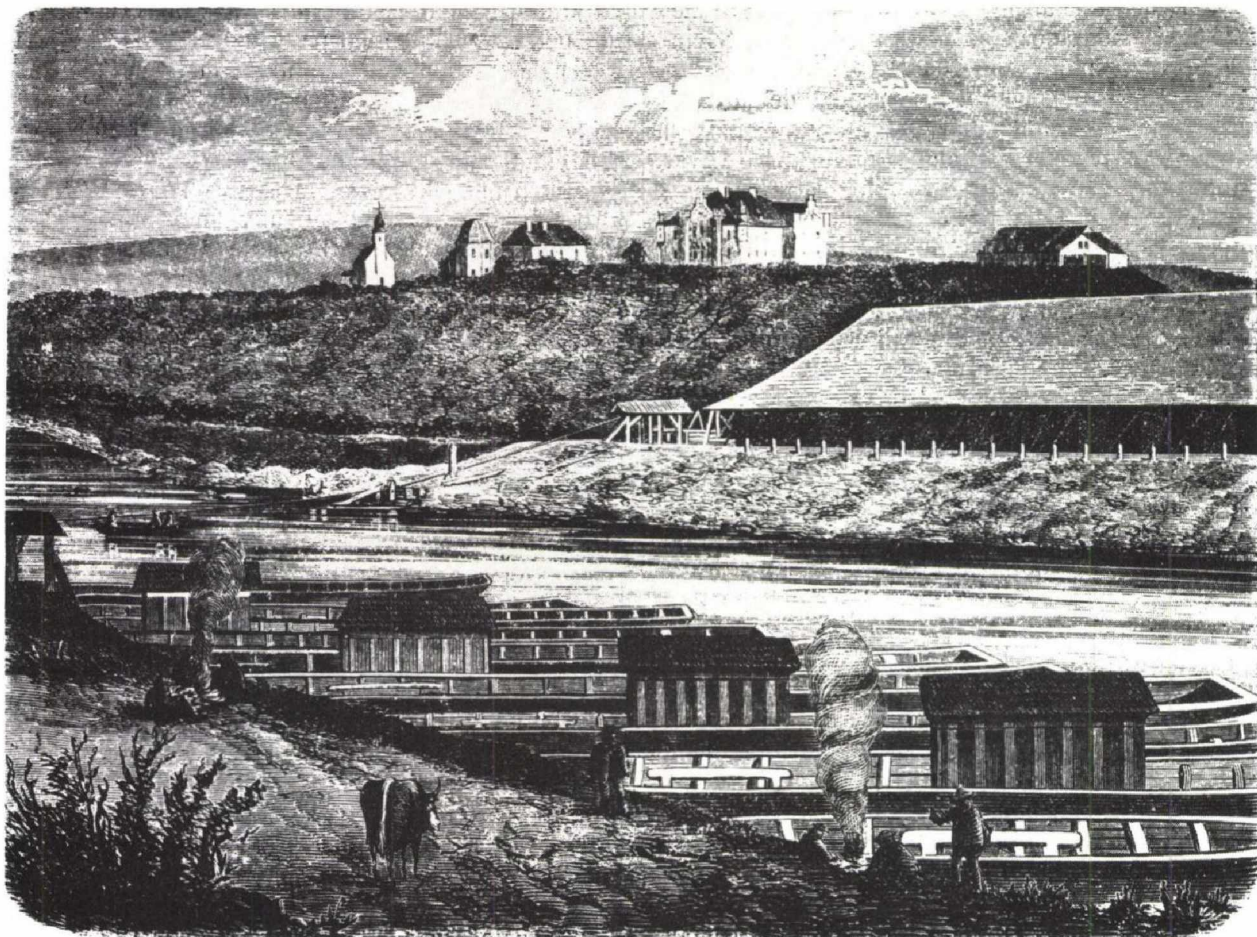

MAROS-UJVÁR ÉSZAKKELETRŐL FELVETT LÁTKÉPE, HÁTTERÉBEN A NYUGATI KÁRPÁTOKKAL (Rajz: Bicsérdy János)

„Ismerjük már a régi Újvárnak nem érdek nélküli múltját és jelenét; búcsút veszünk tehát s leszállunk a térségre, hogy az újabb keletű Alsó- vagy Maros-Újvárt is észleletünk tárgyává tegyük. Itt mindenesetre legérdekesebb a helységnek is lételt adott sötömsz, mely mint Erdély központján egy hajókázható folyam közvetlen közelében elhelyezett roppant természeti kincs, nemzetgazdasági tekintetből kiváló figyelmet érdemel.” (V. köt. 109. o.)

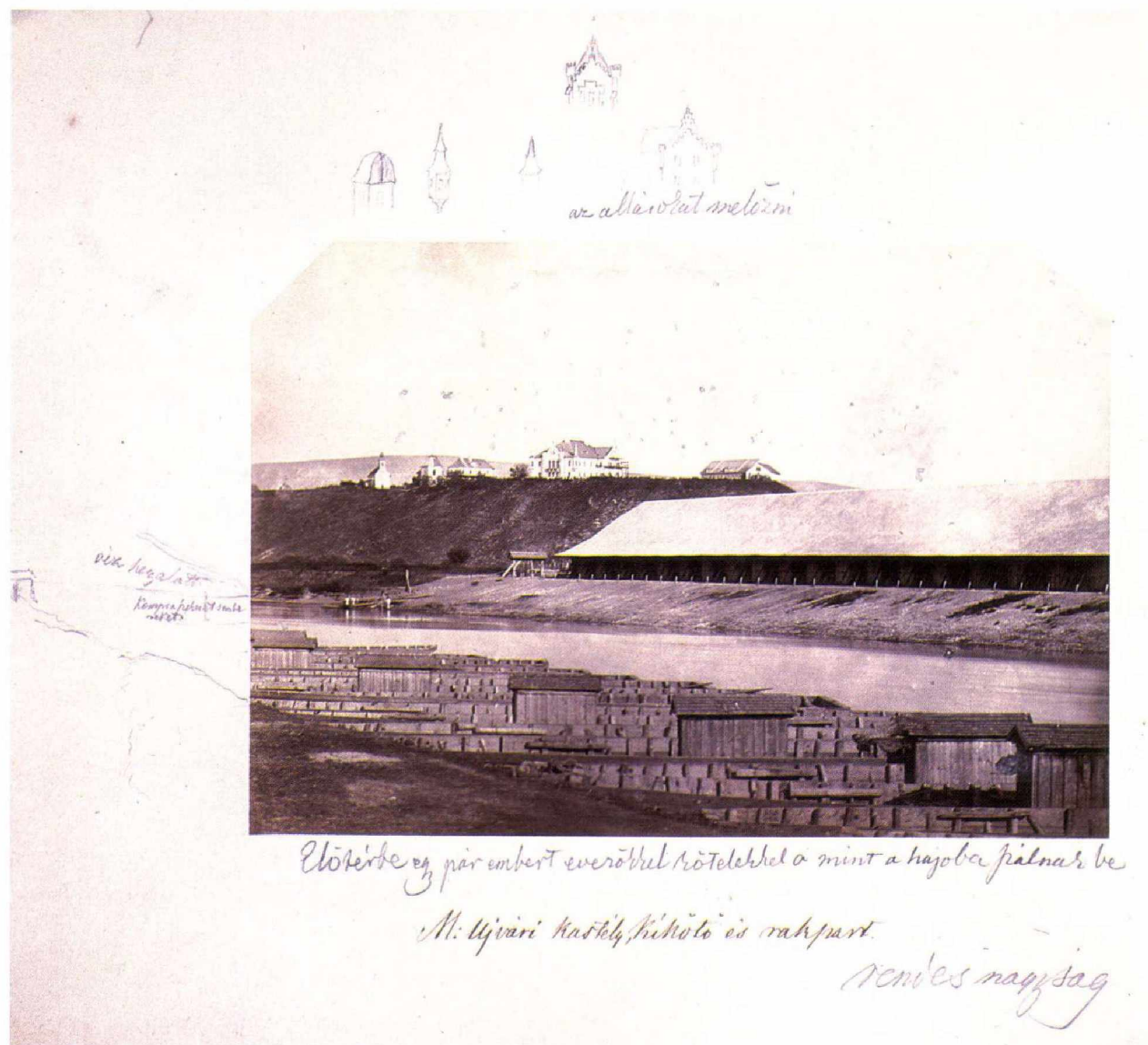

2 képből összeállított panoráma, 32,5x11,5 cm

FELSŐ-UJVÁR A MAROS KIKÖTŐJE ÉS RAKPARTJÁVAL (Rajz: Bicsérdy J.)

„Maros-Ujvár... igen regényesen és festőileg fekszik; az arányzatos tájberendezésnek talán sehol oly meglepő példájával nem találkozunk, mint itten, hol a természet a tájfekezésnek összhangzatosságában valójában remekelt. Látok fennebb azon térbe kiszökellő szép hegyfokot, mely... már önmagában is szép, de festőivé azáltal lesz, hogy tetőormát egy büszke gótkastély... koronázza, felmutatva a kis Erdély legszebb fekvésű s legimpozánsabb kastélyát, s annak környezetével kiegészített oly szép tájképleteket, mely bizonynyal minden erre utazót kellemesen fog meglepni... A hegyfok alján elsikló Maros partjain nagy terjedelmű sóraktárak húzódnak el, a falba szegett folyam hullámain százi nyugosznak a sőhajóknak készen tova szállítani a természet áldásait; de e táj szépségét a szóval való jellegzésnél sokkal szembeötlőbben mutatja mellékelt képünk, mely Felső-Ujvárt és a Maros kikötőjét tünteti elő.” (V. köt. 104. o.)

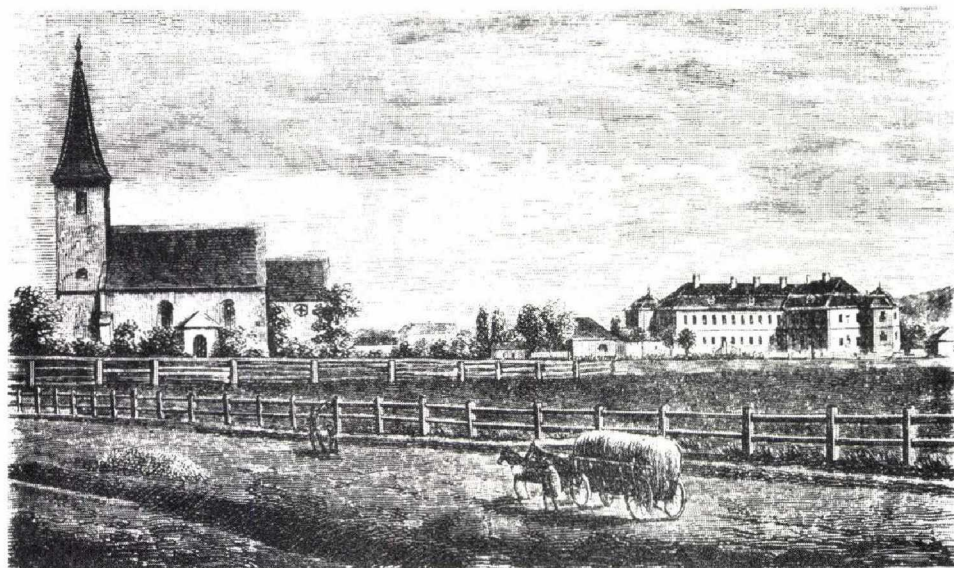
21x14,5 cm

LEÁNYKAKŐ
AZ ARANYOS
SZOROSBAN
(Rajz: Bicsérdy J.)

„Az Aranyos sziklamedre által egészen elfoglalt szűk völgyületben csaknem mindenütt a sziklák oldalába kellett roppant munkával helyet vágni az útnak, vagy azt nagyszerű falakat által biztosítani a gyakran áradozó folyam hullámcsapásai ellen; másutt a völgybe kirúgó sziklafokokat kellett átmetszeni... E sziklakapu... váratlanul tűnt fel.” (V. köt 195-196. o.)

Gerenden már a 16. században fényes kastélya volt a Gerendi családnak... azonban ma a hajdani vár és kastély teljesen elenyészett, s helyére a múlt százdban épült egy L idomú bástyás kastély, mely fekvése által többet mutat, mint aminő valójában. A gerendi ódon templom és a közeli kastély képét mellékelem.” (V. köt. 130., 132. o.)

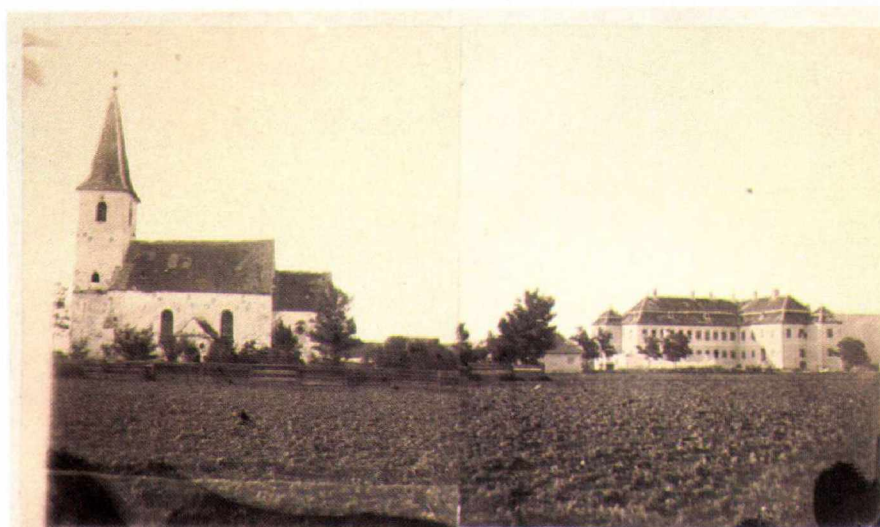

A GERENDI
TEMLOM
ÉS KASTÉLY
LÁTKÉPE
(Rajz: Bicsérdy J.)

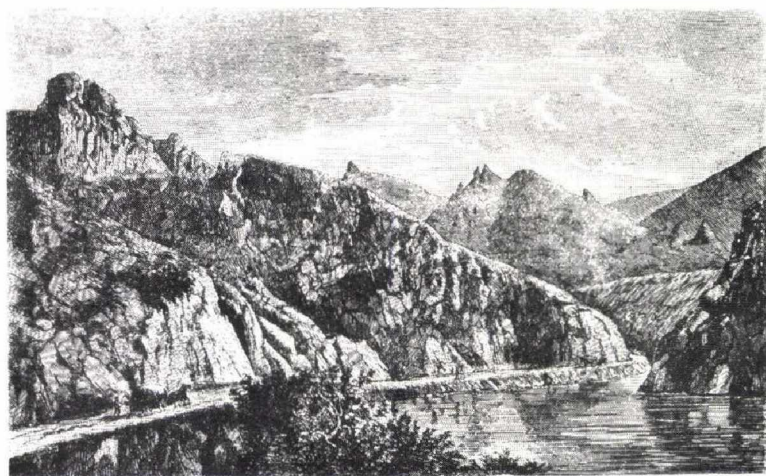
Víz Jankla Röl Tétéjantobogó út
Leány köve az Aranyos forrásban.

2 képből összeállítva, 14x10 cm

Ebben a nagy ragban
*Gerendi ref. egyháza is Kástély. a nagy felkapz
 az útra keréket emberrezt*

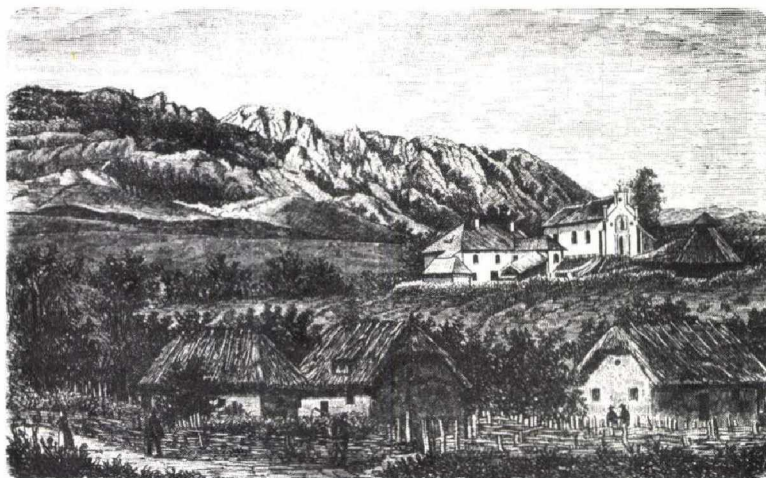
2 képből összeállítva,
 13,5x8 cm

AZ ARANYOS SZOROSÁBAN
ARANYOSSZÉK HATÁRÁT JELÖLŐ
ÖRVÉNYKŐ NYUGATRÓL NÉZVE
(Rajz: Bicsérdy J.)

„Itt van a szoros fénypontja; a folyam egy jobbról, másik balról elészökellő sziklafok közé szorítva haragosan zajong s vészes kanyargásokkal örvényül, honnan a bal partig tekintélyesebb sziklafoknak Örvénykő elnevezése is ered. A folyam által kiszorított útnak több száz lépés hosszúságban az Örvénykő oldalába kellett helyet vésni, úgy hogy sok helyt az út mellől fölemelkedő sziklák nemcsak függélyesek, hanem erkélyszerűleg kihajlanak az út fölé, míg tetőgerincei a legfantasztikusabb idomú csompókban merednek ég felé. De e szépsézetben a túlsó part sem akarván hátramaradni, ott is a legfestőiebben idomított és csoportosított sziklagerincek és sziklaszálak tűnnek fel, egynémely olyan élesen kihegyezett csúccsal, mintha a természet villámhárítóul helyezte volna oda.” (V. köt. 196. o.)

„A katolikusok védnöke Thoroczkay György és neje Pekri Krisztina volt, ezek már nagy áldozatkészséggel kezdték a hittérítéshez, s hogy azt sikeresen folytathassák, szerzeteseket hoztak előbb udvarukba, azután pedig elhatározták, hogy azok számára kolostort építenek. A falutól északra eső dombon volt a család régi sírboltja, azzal egybekötvetésben 1727-ben fel is építették a templomot és a Szent Ferenc rendű szerzetesek kényelmes residentiáját... A residentia a régi, de az 1849-ben feldúlt eredeti templom helyére 1867-ben új templom épült.” (V. köt. 228–229. o.)

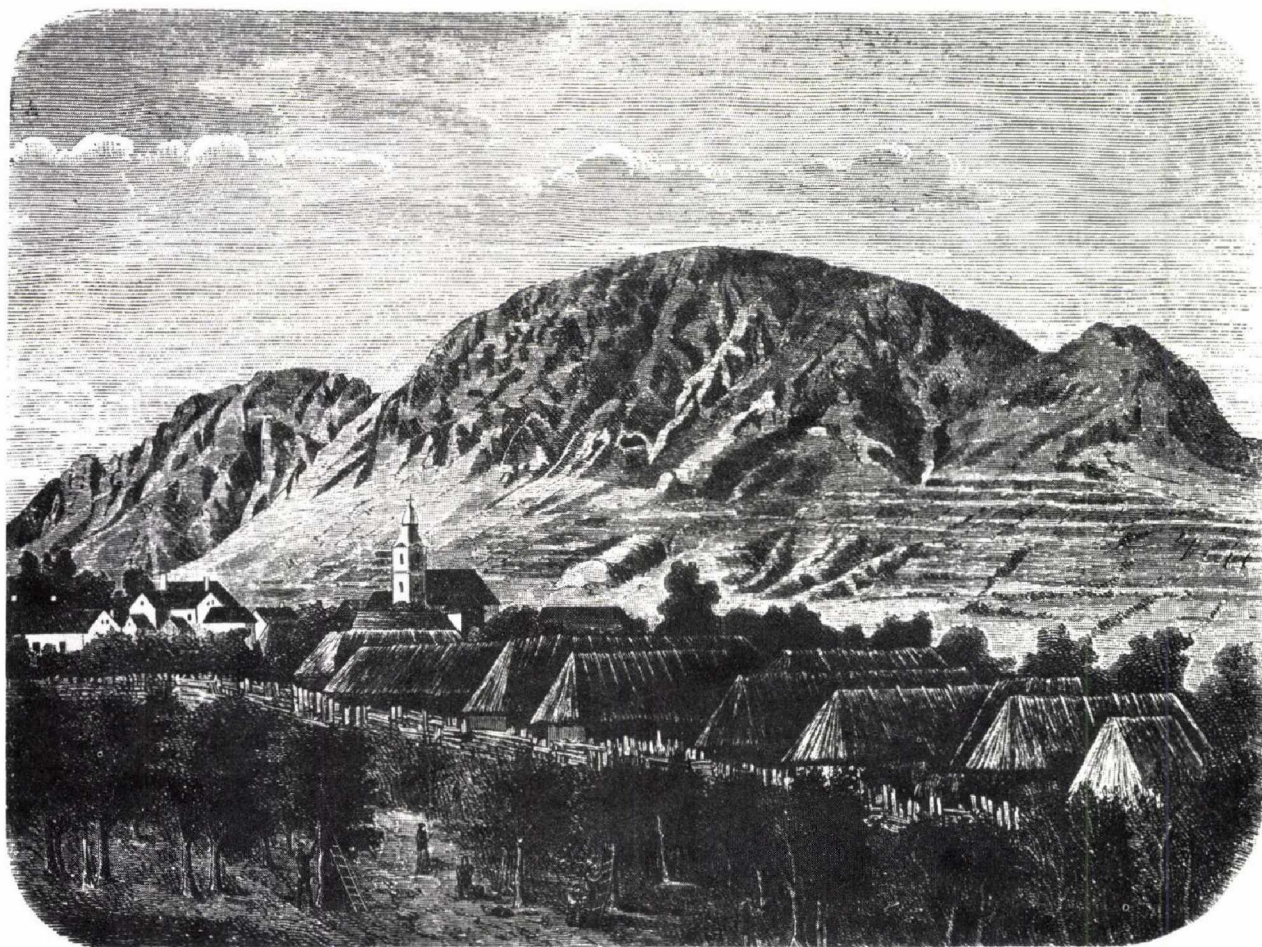

TOROCZKÓ-SZENT-GYÖRGYI
RESIDENTIA
ÉS KATH. TEMPLOM
LÁTKÉPE, HÁTTÉRBE
AZ ORDOSKŐ ÉS EMBERFŐVEL
(Rajz: Bicsérdy J.)

2 képből összeállítva, 15x9 cm

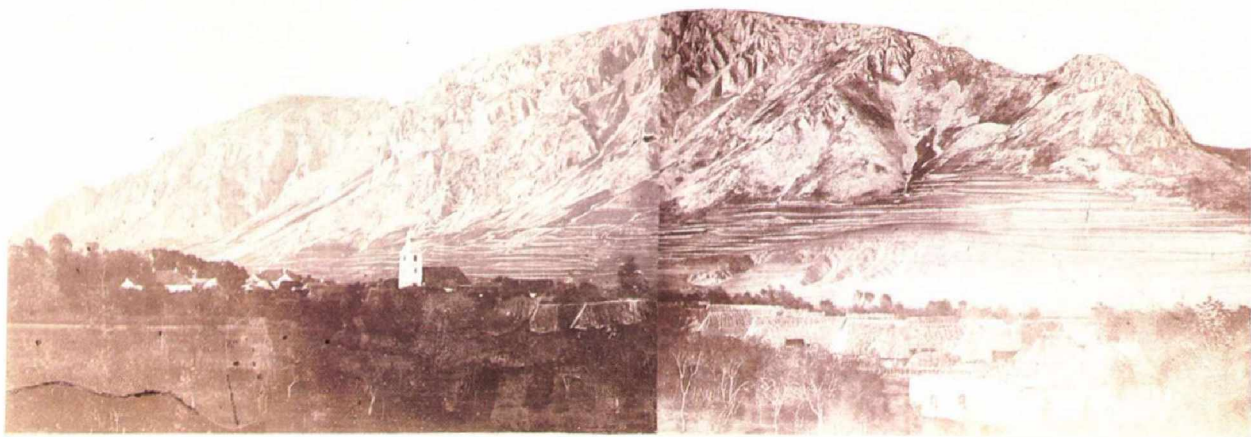

TOROCZKÓ-SZENT-GYÖRGY DÉLRŐL FELVETT LÁTKÉPE, A SZÉKELYKŐVEL
(Rajz: Bicsérdy J.)

„A hajnalpír minden reggel megaranyozza azon csodás szépségű sziklaormokat, amelyek Aranyosszék keletkezésének büszke talapzatát képezik; a lenyugvó nap minden este onnan terjeszti szép búcsú sugárözönét az Aranyos vidék szép tájaira; az onnan ellebbenő szellő nagy tetteket susog, s azért nem ok nélküli a székelynek azon lelkesedése, mit mindig érez, midőn a Székelykőre emeli szemeit... De hogy részrehajlással ne vádoltathassunk, melléklem Toroczkó-Szent-Györgynek egy másik, délről fevett képét is, melynek háttérét az egész hosszában elnyúló Székelykő alkotja, míg az előtérben látszó falu házsorai közül az unitáriusok csinos temploma emelkedik ki.” (V. köt. 185–186. o.)

75

A' Tšiljelyk' Kolbi' oidaia. Tšerxatš' šel' šynggjal' mien.

23x12 cm

A TORDAI HASADÉK NYUGOTI TORKOLATJA PETERD FELŐL

„A tordai hasadék e felső torolata, talán – ha lehetséges – még szebb és meglepőbb a túloldalánál is, mert itt a sziklahegyek még merészebb, még változatosabb kicsipkézést mutatnak, s a malom fölötti dombhátról a szoros lagúnájának három kanyarulatát, három metszvényével, vagy sziklaprofiljával pillanthatjuk át. E leírás hiányát képpel akarom pótolni, mely e felső torkolatnak gyönyörű szikla-csompóit és folyosóját tünteti elő.” (*Torda városa és környéke*, 415. o.)

2 képből összeállítva, 13x9,5 cm

A Székelyföld leírása
hat kötetében
fel nem használt fényképek

IK Udvarhelyi székű nép viselet
 Ez a többi nép viseleti csoport Kiegészítésre Kármánlandó

14,5x10,3 cm

Sz. Udvarhely. a. n. piaccz. a' városház, Ref. Templom, és Collegium mal.

2 képből összeállítva, 29x10,5 cm

„A város középpontjában levő nagy kiterjedésű piac egyike honunk legszebb vásártereinek; kár azonban, hogy az oda épített városház csizmadia és tímárszínek által meg van szaggatva, s több apró részekre felosztva.”
(I. köt. 52. o.)

A parajdi sóaknák.

7x6,8 cm

A Korondi ferdőház.

6,5x6,5 cm

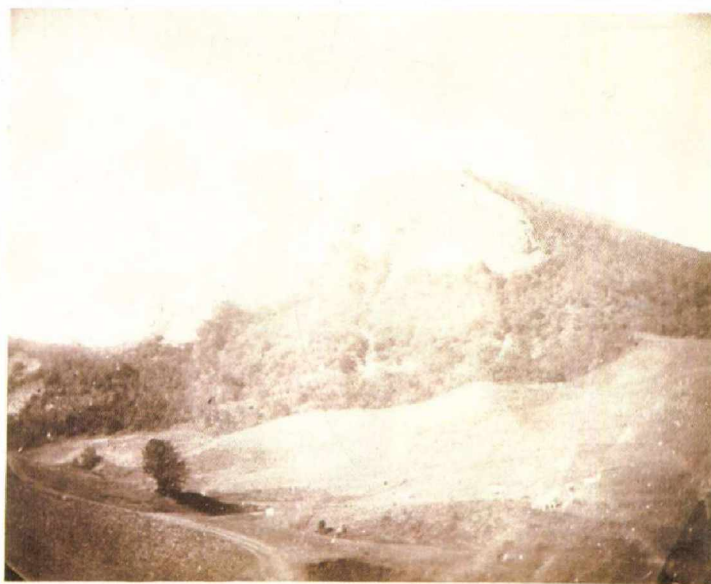
„Nemcsak az egész Székelyföld, hanem a Szászföld nagy része s a Maros felvidéke is innen hordja sóját, mert bár só e vonalon sokhelyt mutatkozik, de művelet alatt csakis e parajdi van, s bár sokhelyt a székely sóba vágja pincéjét, sóbérceken legelteti nyáját, kénytelen több nap járóföldről idejönni, hogy ezen az élethöz nélkülözhetetlen kelléket beszerezze.” (I. köt. 134. o.)

„Ásványos forrásokban különösen gazdag Korond. Az ivóforrástól alig 30 lépésnyire más két igen bővizű forrás van, egyiket hideg fürdésre, a másikat melegítve használják, e célra egy csinos svájci ízlésben épült s több jól berendezett fürdőszobával ellátott ház épült az utóbbi időkben. Emellett van Korondnak a fürdővel szemben lévő hegyoldalban sósfürdője is, mely minden sósfürdőink között a leghidegebb (13 R fok) és leghatásosabb.... minden félórán induló szekerek szállítják csekély bérért fel a fürdeni akarókat.” (I. köt. 130. o.)

Sz. Kerepestő bánya (Udvarhelyszék.)

2 képből összeállítva, 15x8,5 cm

Budvár (hegye) Sz. Udvartulay alatt.

„E hegy Budvár. Délre fordult kerekded bütöje egészen kopár; csuporidomú kihajlással bíró sziklafala magasan tornyosodik fel, oldalában üregek tátognak... mintha a hegy maga lenne egy lőréses bástyákkal ellátott roppant erősségnek megkövesült halmaza, vagy egy mozdulatlan óriási sphinx, mely a megfeythetetlen múlt titkai felett őrködik.” (I. köt. 60–61. o.)

14,5x11,5 cm

Homorodi fürdő nyugati oldalról.

„Lenn a fenyves erdők árnyalta kies völgyben három zúgva rohanó havasi patak szakad egybe: a Rákos, Szenes és Kis-Homorod... a három folyamka összefolyása által képzett völgykebelbe vagy 15 falusias kinézésű ház van festői rendetlenségben szétszórva. Ez a homorodi fürdő, melynek bemeneténél szerény kis kápolna és számos keresztfa figyelmezteti az utast, hogy a vallásos oláhfalviak területére ért.” (I. köt. 71. o.)

24x19 cm

"Homorodi ferdő"
I Kilyen van egy nagyobbis.

Udvarhegy.

5,5x8 cm

„Estvéken a világítást a házak előtt felgyújtott szurok mécsesek helyettesítik; árnyat a házakhoz támogatott fenyőfák adnak, mi ugyan nagy erdőpusztítással van egybekötve, de tagadhatlan, hogy egy csendes estvén az ekként megvilágított fürdőnek tündéries szép képe van, s midőn az utas a meredek lejtőn beérve, az addig rejtett fürdőt váratlanul megpillantja, midőn ezen kezdetleges örömtűzek titokteljes fénye által átrezgett idilli tájt, s az ezüst hullámú patakok partjain sétáló szép székely hölgyeket megpillantja, egy kis képzelődéssel könnyen tündérhonba hihetné magát átvárázsolva.” (I. köt. 71. o.)

11.

Almási barlang (nyugati oldalról)

15x12,5 cm

12.

G'lö'kö" (az Almási barlangon alól, hátterbe a' barlang
hegyei.

16x12 cm

A Höcsür az Almási barlangnál

Az Almási barlang bejárata a földszintre

16x19,5 cm

„Egy oly nevezetes pontra jutottunk, mely most csak kis körben ismeretes; de amely egykor... bizonynyal világíróvá váland, hová az utazóknak ezrei fognak tódulni, hogy a természetnek csudás és nagyszerű műveleteit megbámulják. Az almási barlang és ennek nagyszerű szorosa ez, mely bizonynyal egyike földrészünk legmegragadóbb pontjainak... Függélyesen hanyatló sziklafalak közt ezer lábnyi mélységben az összeszorított Vargyasnak zúgása visszhangzik; a nagyszerű hegyrepedésnek csigaszerűleg kanyargó meredek oldalaiba sötét barlangok tátognak; kétfelől óriási sziklahegyek emelkednek félelmes magasságig.” (I. köt. 88. o.)

105

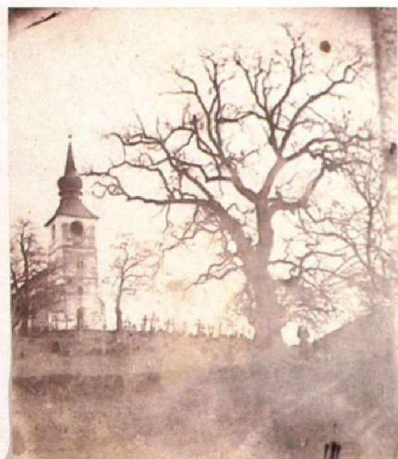
Erdővidéki népviselet

Erdővidéki népviselet

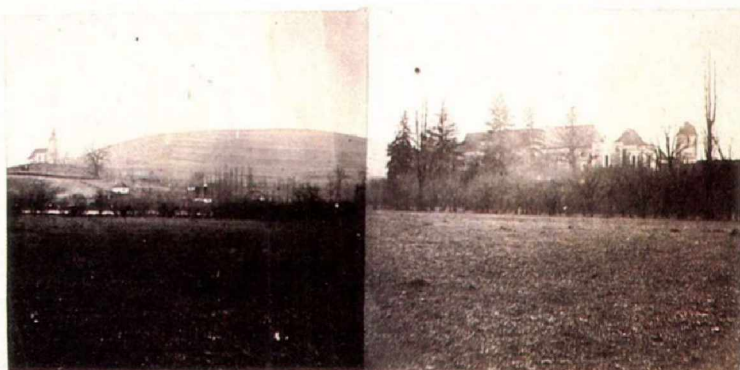

Erdővidéki népviselet

2 kép, 7,5x7 cm; 6,5x9,5 cm

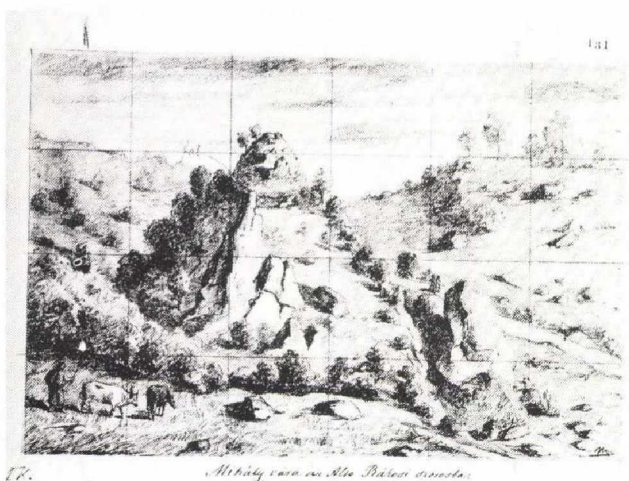

Sz. Demeteri templom
HK az orias cserfával

Sz. Demeteri kastely Eszakarol
HK

6,5x8,5 cm; 2 képből összeállítva, 14,5x7 cm

17.

Mein lieber Vater in Alto Bärlosi drüben:

(Somaskō A. Karaf⁵⁹ Koro

(IK) Ekhi marathat

„Kedzeténél vagyunk az alsórákosi szorosnak, mely bérces hazánk legszebb s legregényesebb tájait tárja szemünk elé. Nagyszerűség és pompa mindenütt köröskörül; de mindabban semmi része sincs az emberi észnek és szorgalomnak; a kifogyhatatlan erejű természet szííz műve ott minden. Szeszélyes idomú szikla-hegyek közé, a szoros kapujához értünk. Mindkét oldalról csudás alakzat szikla-csúcsok emelkednek. Somoskő és Zálogkő a jobb parton, Turdolya a bal parton. Ezen utóbbinak alját kivésték az Oltnak zajongva csapdosó hullámai; gulaszerűleg magasuló tetejéről ugratta le – mond a rege – a magyar levente az űzőbe vett törököt, s patkóhelye még most is látszik ott a szikla-fokon... a szoros mindkét felén roppan hegy-óriások emelkednek, jobbról a sziklagúla idomú rákosi Tepej, balról a vele versenyző sisak idomú ürmösi Tepej.” (I. köt. 203. o.)

8,5x9,5 cm

14

IK.

Az ürmösi Terej és a Turdoja szikla
fala.

13,5x9,5 cm

8x9 cm

16

IK

Turdoja sziklája az Alsó Rákosi-korosba.

III. "Balogfi" népművelés-

102

az a képen a népművelés
a képen a népművelés

„Itt és Alsó-Rákoson még fennmaradt a nép között a régi magyaros viselet. A férfiak hosszú kivarrott bőr mellényt, az alatt flánel ujjast viselnek, melyet Dukinak (dugd ki) neveznek; ezt bogláros öv egészíti ki, melyet a férfiak kétszer, a nők csak egyszer kerekítenek derekukra.” (I. köt. 211. o.)

7,5x9,5 cm

5x8 cm

I. Utvárosi népművelés-

5,5x8,5 cm

II. Csiki népművelés-

„A nők között sok a szőke, s kiválóan sok szép van, különben a nők erőteljesek, s a férfiak erőedző munkáiban részt vevén, az kifejlesztett izmaikat, a havasi friss lég pedig rózsákat fejleszt arcaikon... A nők öltözképe nem sokban különbözik a többi székely nő öltözkékétől. Az asszonyok budrejos fekete főkötőt hordanak, a leányok egy ágra font, szalag-csokorban végződő hajukat a hát közepén bocsátják alá, munka közben rendszerint bocskort kötnek, fejükre férfikalapot illesztnek; de azért ebből korántsem következik az, hogy Csíkban a nőuralom inkább otthonos lenne, mint másutt.” (II. köt. 28. o.)

IVk

Csik-Somlyói Templom

23,5x18,5 cm

22,5x17 cm

„Nagy Baczon... egyike a Székelyföld legszebb falvainak, népe általános jóllétben van, mit a földművelés mellett... mellesleg gyakorolt kézműiparnak, a nagyban ízött cserép és dongagyártásnak köszönhetnek. Az 1843-ik nagy égéskor, midőn 23 emberélet is esett áldozatul, az egész falu elhamvadván, oly csínnal épült fel, hogy az ember egy rendezett városkában hiszi magát. A nagyrészt kőből épült, cseréppel fedett házak nem azon, a szászoktól elsajátított modorban készültek, mint azt a Székelyföld több helyein láthatjuk, hanem megtarták a székely építési elveket, s csinos, vendégszeretőleg hívó oszlopos előtornáccal pompálkodnak.” (I. köt 219. o.)

*Nem kell
de ar alja*

Nagy Baczon f. Bacsoz földén

Kárxoni fürdő (észről)

Kárxoni fürdő (délről)
II/4

„E fürdő... főként a korunkban fájdalom igen elharapódzott görvéllykórban csudaszerű gyógyhatással bír, sőt ez irányban ható egyedüli gyógyforrásunk. Magam is csaknem egészen nyomorult s halálra szánt gyermekeket láttam innen ép, egészségesen távozni, de azért mi mégis külföldi fürdőbe megyünk, ott költjük pénzünk, s az itthon található egyedüli gyógyszert mellőzzük... Ha nincsenek is ott fényes termek, cifra épületek, elég kényelmes szállásokkal kínálkozik, melyek rendszerint különböző honi városok és faluk neveire vannak elkeresztelve... A fürdő vidéke... szép, regényes, a havasi friss lég már maga is jótékonyan hat a beteg kedélyre, a gyönyörű fenyves erdők közötti séták felderítik és felvillanyozzák még az életuntat is.” (II. köt. 54–55. o.)

2 kép, 15,5x12 cm; 15,5x11 cm

„Tölgyes alsó végénél a délről lefolyó Putna patak torkolatjában van a tölgyesi vám... a Putna beszakadásánál a Beszterce völgye kiszélesül... ezen terecske a szó teljes értelmében el van halmozva deszka, tutaj, borona és árbocokkal, mivel itt van a Besztercén folytatott fakereskedésnek legnagyobb rakpartja, vagyis azon hely, hol a kisebb negyedtutajokat egészsze szegeznek egybe, deszkával, savanyúvízzel s más árucikkkel rakják meg, hogy a Besztercének a jelentékeny Putna által növelt hullámain tovább úsztassák. A táj háttere itt is a Csalhó levén, az nagyszerű és elragadóan szép képet tár fel... A Csalhó már Moldovában van.”

(II. köt. 132–133. o.)

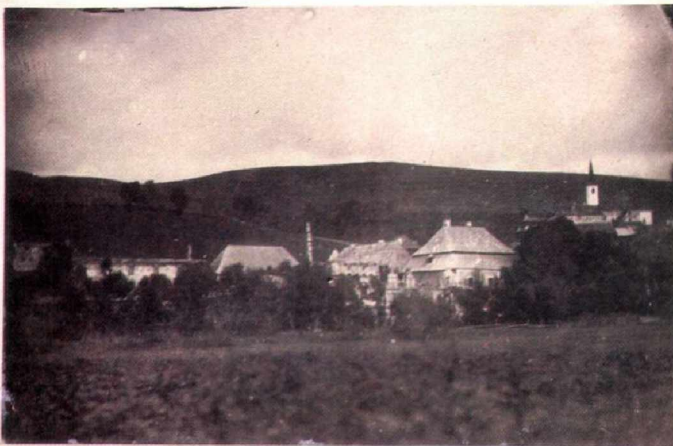
15,5x11,5 cm

*Tölgyesi vámon alól Rakpart háttérbe
a' Csalho.*
IIk

„Ott van a hegy alján a gróf Lázárok ódon kastélya, szeszélyes bástyáival, fogrovátkos falaival. Ott van a hegyoldalban a ferencesek vidortekintetű kolostora és temploma, ott a hegy tetőormán a büszkén fekvő kápolna, idább egy magaslaton Szárhegy fényestornyú kacér egyháza és ezek kiemelkedő festői csoportja alatt a csinos falu terül el, zöld lombok közül kikacsintgató házcsoportjaival. Az ezek közül büszkén kimagasuló kastély már csak azért is érdeket ébreszthet az utasban, mert Bethlen Gábor, Erdélynek legnagyobb fejedelme, gyermekségében anyjával Lázár Druzsínával több évig mulatott itt, mondhatni e kastélyban nevelkedett.” (II. köt. 112.o.)

10x15,3 cm

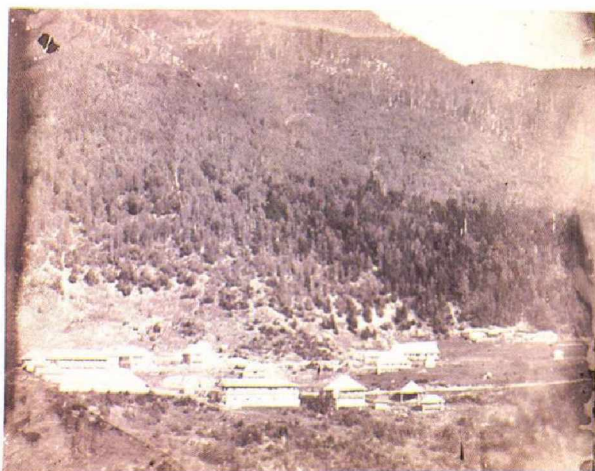
Szárhegyen a' gr. Lázár kastély is kolostor.
IIk

Tusnádi fürdő

2 képből összeállítva, 29,5x12,5 cm

„Több csiki és háromszéki birtokos épített ottan házat, s csakhamar nagyon látogatottá lett; de 1848-ban a tusnádi székely atyafiak – abbeli haragjukban, hogy a díjtalan fürdéstől el voltak tiltva – felgyújtották az ott lévő épületeket... e fürdő híre naponta terjedett, a kis falusias küllemű házikók között csakhamar nagyobb szerű épületek is keletkeztek... Az itt kiszélesedő Olt völgyének baloldalán egy a völgy színvonala fölé vagy 200 lábnyira emelkedő lejtős lonka (hegy-terasz) terül el, melynek égig meredő sziklás bércek és gyönyörű fenyvesek környezte tisztásán van a tusnádi fürdő... egymás mellett sorban alig néhány lépésnyi közel nyolc forrás buzog fel, melyekből négy fürdővé van idomítva, míg a másik négy ivásra használtatik.” (III. köt. 67. o.)

III. k. nagyapja és anyja a tusnádi fürdő (csikló)

28x22 cm

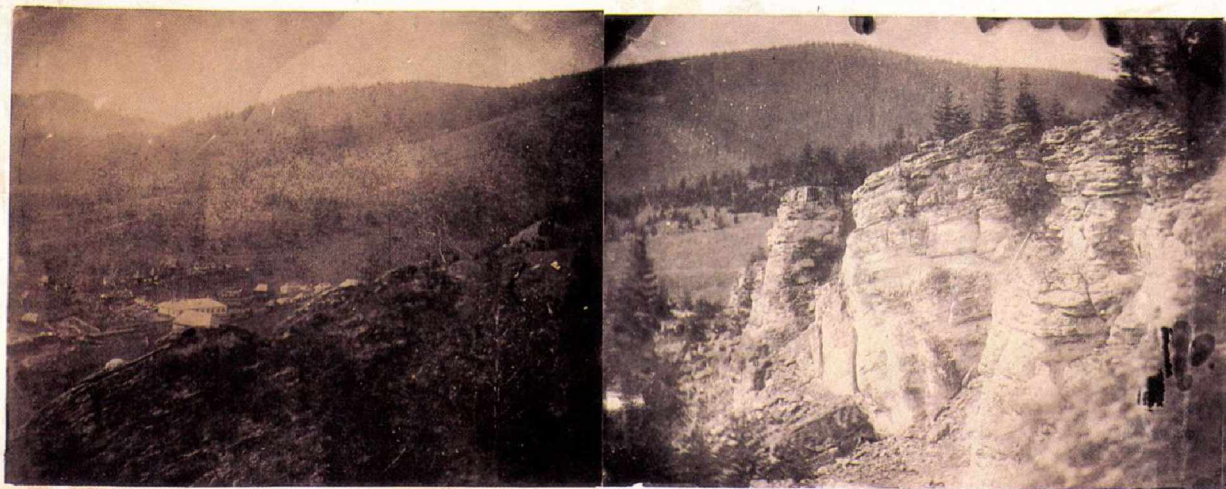

16,2x11,8 cm

ingnat / Borszéken

„Feltűnnek az úgynevezett Medvebarlangoknak méltán bámulatra ragadó sziklacsoportjai... Kétfelől 10-12 öl magas sziklaszál tornyosul fel, mint titokteljes Sphynxnek ürbe bámuló feje, a szikla tetején kis fenyők inognak a szél fuvalmára, a sziklák hófehér oldalait gyönyörű zuzmók (Lichen), mohák, más sziklanövények díszítik, s rojtozzák mintegy búvuszegéllyel körül a festői sziklaportálét, melynek varázsnnyilatán lehet behatolni a szirt-romok festői tömkelegébe.” (II. köt. 125. o.)

2 képből összeállítva, 32x12 cm

A Medve barlangok sziklái Borszéken

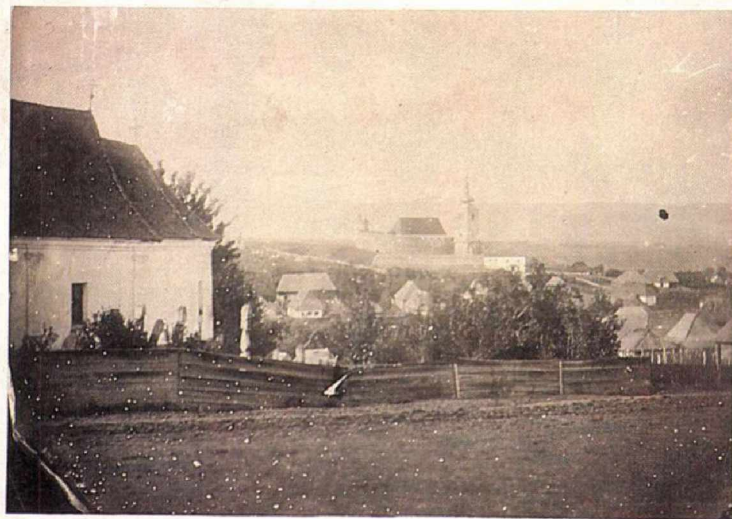

Szt. György piaca
III. k.

15,5x12 cm

„Szt-György vásártere egyike a Királyhágón inneni rész terjedelmesebb piacainak, nagyságában még a kolozsvári főtert is túlszárnyaló. Alakja e piacnak hosszúkás négyszög, keleti oldalán nagyszerű bazár van épülőben, nyugati oldalán néhány impozáns épület sorakozott, azok közt... a székház és palotaszerű kórodája a széeknek... harmadik nevezetes épülete az 1854–1856-ban épült városháza, melyben a tanács hivatalos helységei, csinos és nagy táncterem, kaszinó, vendéglő s egy csomó bolt van, azonban hogy miért nevezték el – ha csaknem gúnyképpen – azt Schwarzenberg Csarnoknak (amint az nagy betűkkel homlokzatára fel van írva) nem tudom magamnak megmagyarázni... ott vannak alább sorban a székely tiszt lakások s több igen csinos magánlak.” (III. köt. 40. o.)

15,8x11 cm

Sepső Szt. Györgyön a Ref. Templom.

„A reformátusok ódon temploma... a város északi végénél... magaslaton fekszik s ódon várfalaival oly festőileg néz ki, hogy annak képét az ide csatolásra érdemesnek ítélem.” (III. köt. 42. o.)

2 képből összeállítva, 11,9x9 cm

„Lerándultunk a Topliczán egy órával alól fekvő Gödére. Göde egy Mesterházához tartozó kis helység a hasonló nevű patak bal parti beszakadásánál, itt is van fát szállító fán csúszó vasút, melyen a bal parti hegyek fáját hordják le.” (II. köt. 144. o.)

Perkő k. sz. L'lek

15,5x11,2 cm

„A Kászon vize völgytorkolatán baloldalán egy a térbe előszökellő meredek sziklahegy magasul fel, ez a Perkő, aljában Kézdi Sz-Lélek fekszik... oldalában sajátos sziklacsoport vonja magára a figyelmet. Középen egy asztalakú lapos szirt, négy oldalán négy kőszék, ezt Berecz asztalának hívja a nép s azt mondja, hogy Tarnóczi Sára ottan szokta estebédjét elfogyasztani, mi, tekintve az innen feltáruló szép kilátást, regényhősnőnknek jó ízlésére mutat.” (III. köt. 111. o.)

Perkő k. szent L'lek felitt.

(ugyanazt a lap bal oldalán.)

III^k k. Ennél van egy jobb

A' szék kórháza S. St. Györgyön.

16,4x11,6 cm

„Palotaszerű kórodája a széknek... a Bach rendszer alatt (1852–1854) a székre kivetett rovatból készült. Hogy középületek, emberbaráti intézetek alapíttassanak, az nagyon rendén van... hanem hogy a már úgylis túlterhelt nép a közügy ürügye alatt kizsákmányoltassék, az már sehogy sincsen rendén, mert ugyanis annak építése szükség feletti volt, ott lévén a székely ezrednek terjedelmes tiszt lakjai, – melyeket e szék népe saját költségén épített – ezek bármelyike könnyen és célszerűen átalakítható lett volna kórházzá. Hja de ez esetben nem lehetett volna a 30,000 ftba került kórházat 130,000 ftba számítva, 100,000-ret eldividálni.”
(III. köt. 40. o.)

III k

Daczó Lúcia és fiái Győrjén

„Szentgyörgyi a Daczó család, mely annyi kitűnő embert adott a hazának. A többek közül felemlítjük Daczó Jánost, ki 1663-ban mint Csík, Gyergyó és Kászon főkapitánya, orátori minőségben a portára küldetett; valamint a 1849-i július 31-én Segesvárnál elesett Daczó Zsigmondot, ki korunk Kemény Simonjaként, életét áldozta fel, hogy Bemét megmentse.” (III. köt. 42. o.)

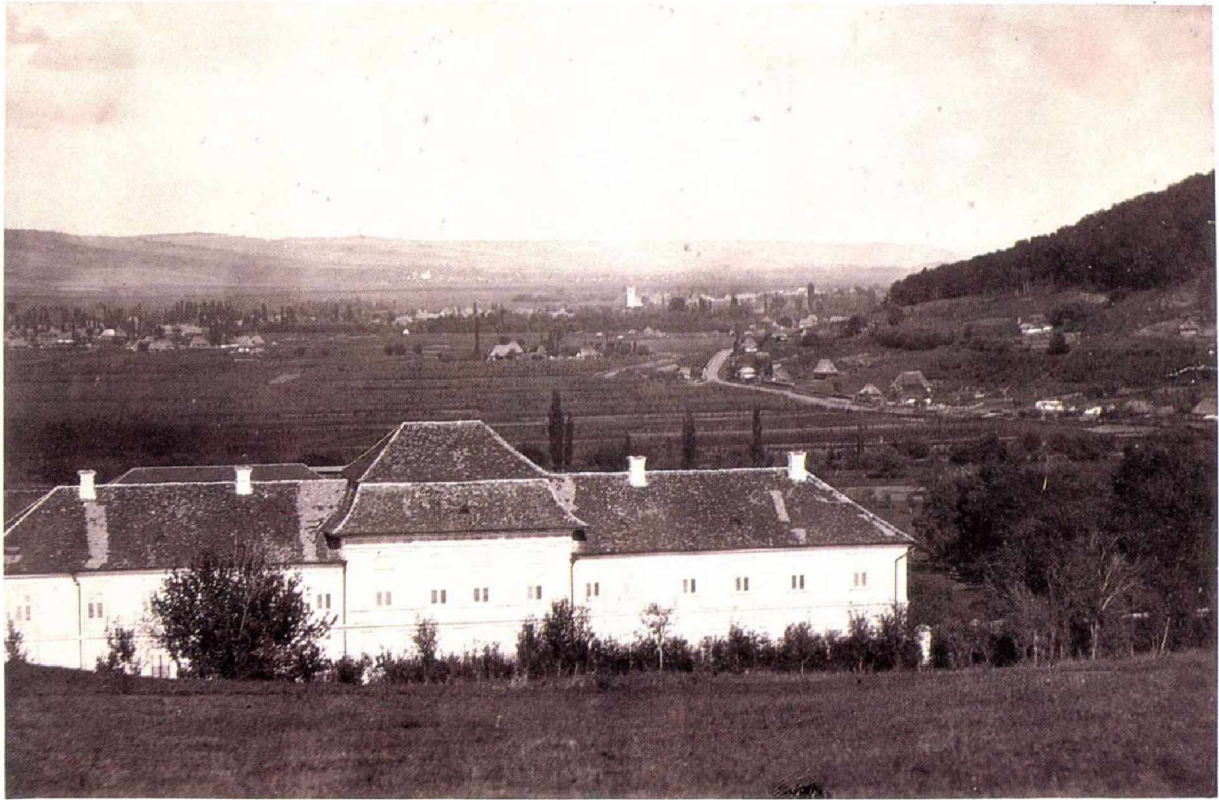
22,5x19 cm

III k

Szentgyörgyi Lúcia és fiái Győrjén

15,5x12,5 cm

A Nyárád völgye Teremiből nézve.

21x13,5 cm

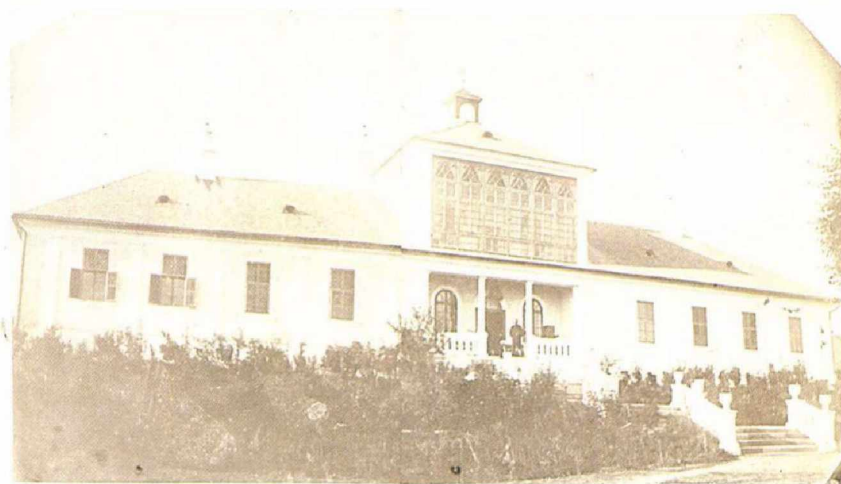
„A Nyárád torkolatjának bal oldalán, a Tejeskerek patak torkolatjában fekszik szép regényesen Nagy-Teremi. Egyik felől... lombdús erdőkoronázta Erős, túlról a Nyárád terébe kiszökellve előhegyet képező Kriptahegytől határolt völgykebelben... A hegy alján csinos díszkerttől övezett új modorú kastélya pompálkodik gr. Bethlen Kamillónak, mely nem annyira építészete, mint gyönyörű fekvése által nyer érdekességet, s nagyban befoly arra, hogy Teremi a Nyárád vidékének egyik fénypontjává váljon.”
(IV. köt. 45. o.)

Gr. Haller Kastély Kereki Szent Pál-on

„Ezen kastély a múlt század elején, részben annak végén épült a renaissance-styl azon fényelgő modorában, mely az akkor épült főúri lakokat jellemzi, s mely főleg a belső berendezésnél fejté ki pazar fényét, hol a szobáknak ajtai, ablakai s a falak alsó részei is díszmetszvényekkel ékített cserfaburkolattal van bevonva, melynek keretében nehéz kelme és gobelinek pompálkodtak. A jeleni kastélyról e néhány szóval mindent elmondánk.” (V. köt. 32. o.)

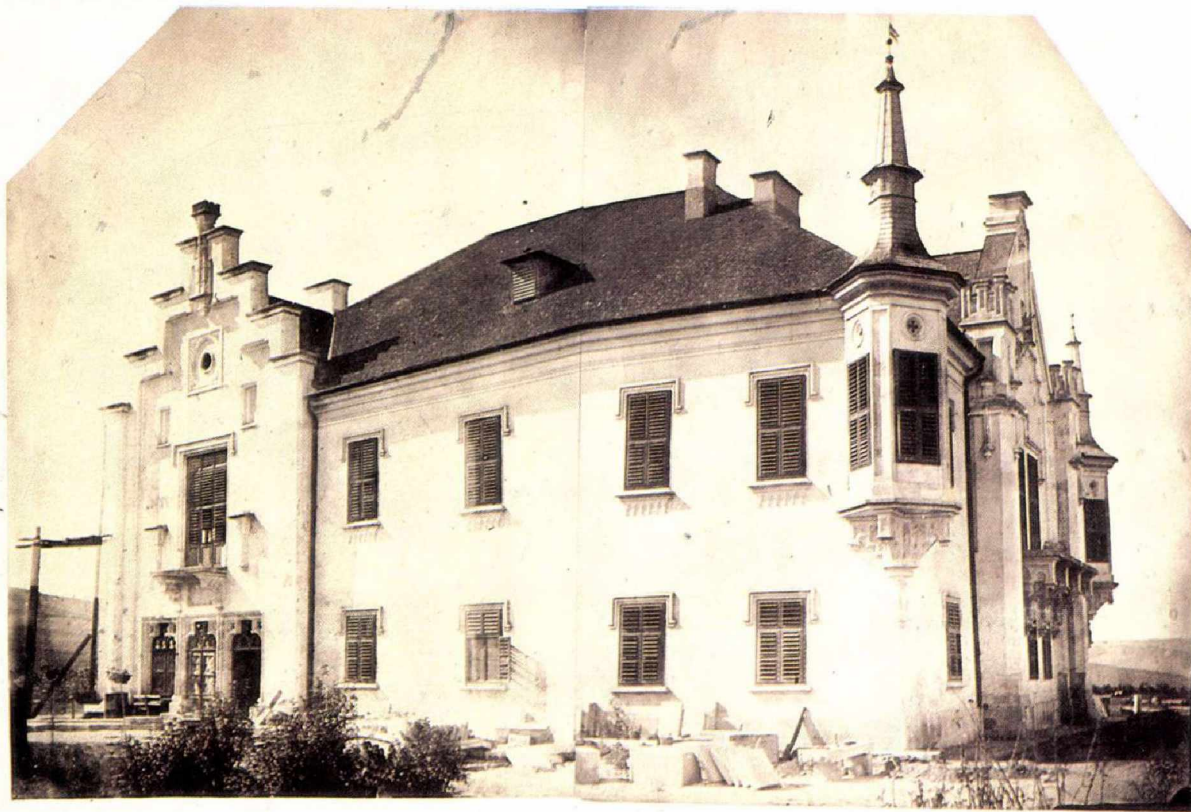
16x9,5 cm

B. Josika Pál lakása Várfalván.

„A Várfalvi család ős curialis telke az volt, amelyre most b. Josika építette a képünk közép terén is felülmúló szép kastélyát; e család utósarjadéka Várfalvi Gáspár volt, kinek özvegye 1660-ban még élt... Úgy látszik, hogy a Várfalviak ős telke ezen özvegy kezéről egyenesen ment (nem tudom vétel, vagy örökség címen-e?) a Jósikák kezére.” (V. köt. 180. o.)

15x8,5 cm

Maros Újvári Kastély.

2 képből összeállítva, 14,6x9,6 cm

„Felső-Újvár jelenlegi kastélya újabb épület, melyet gr. Mikó Imre építtetett, s ha az a műépítészet minden szabványainak nem felel is meg, s ha főleg egyenesen záródó ablakai sértik is a szemet, mégis találhatunk némely correctebb alakot is, ilyen az északi oldalon levő igen szép és dús alakítású erkély, ilyenek a szögletekhez ragasztott erkély-tornyok s a gót ízlésű főkapuzat... A kastély Kagerbauer kolozsvári építész terve szerint s felügyelete alatt épült 1850–1869-ben... A hegyfok alját ezüst szegélyként hímezi körül honunk királyfolyama, a Maros.” (V. köt. 108. o.)

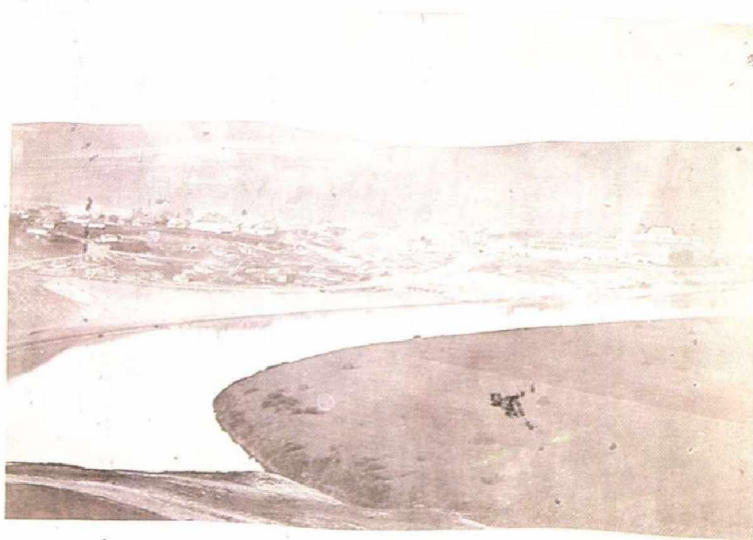

Koronka Maros szélén.

2 képből összeállítva, 31x11,5 cm

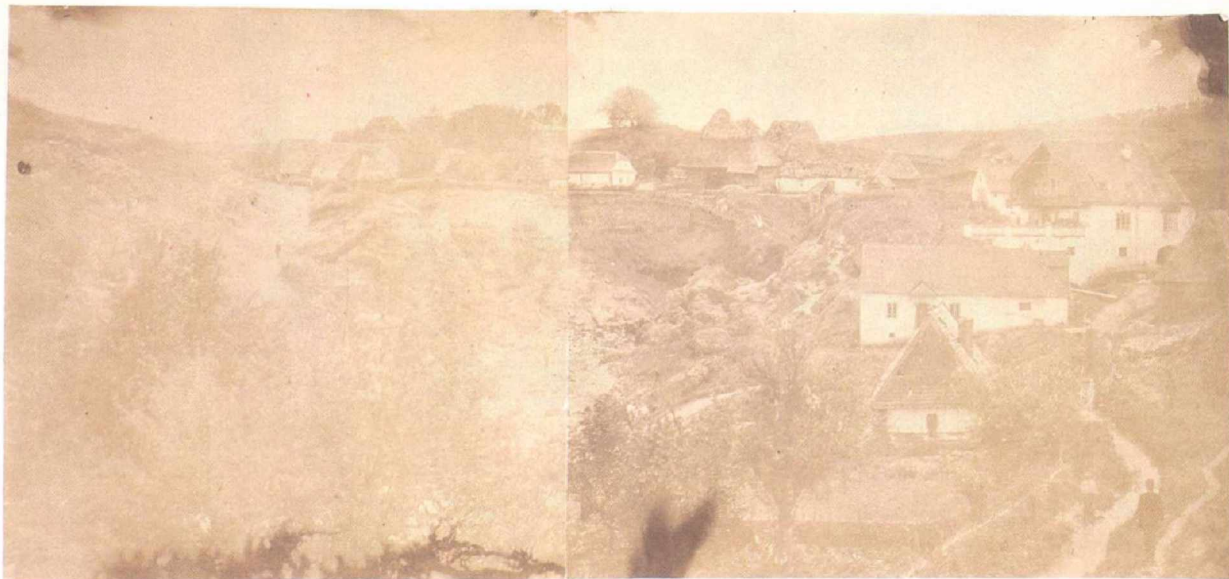
„Mindkét oldalán kerek dombocskák vannak... oly szabályszerű egymáutáni elrendezéssel, mintha azokat ember keze rakta volna oda... Most a bal oldali völgybe térünk, melynek itt keleti irányt vevő torkolatában fekszik szép regényesen Koronka... Koronka egy részint református székelyek, részint elszékelyesedett oláhok által lakott nagy falu.” (IV. köt. 175. o.)

19,7x13,6 cm

Maros Ludas.

„Ezen falu múltja nagyon igénytelen... legfőlebb egy gyászos emlék csatolódik hozzá az 1848–9-iki polgárháborúból, melynek szomorú emlékét néhány romban heverő vagy hamvaiból alig éledező udvarház jelöli. Azonban Ludas csakhamar phoenixként emelkedett ki hamvaiból, miután a Maroson való fa- és gabonaszállítás főkikötőjévé lett... Ez idő óta emelkedése oly gyors, hogy ma postaállomása, gyógyszertára, olvasóegylete és nőnöveldéje van; országos és hetivásárai nagyon keresettek, s ezért hova-tovább több kereskedő és iparos telepedik oda; naponta csinosabb lakok és vendéglők emelkednek, úgyhogy maholnap a várossá emeltetés minden kellékeivel bírni fog.” (V. köt. 60-61. o.)

*Guttenau szőlőhegy felületén malma és a patak nál
főutalati tájfelvétel. Hővizem (H. Jéjer meg.)*

2 képből összeállítva, 43x19 cm

„E vár többé nem veszélyes, az már kivénült korából; ellentállásra, dacolásra nem, legfőlebb a táj szépítésére szolgál... nevetséges volt a Bach-korszaki katonai parancsnokok azon fontoskodása, hogy a fellegrárat, melyből oly gyönyörű kilátás nyílik... elzárták a közönség szabad látogatásától, pedig a nép nagyon oda volt szokva; mert 1848 előtt a várban sörház volt, a mi szép kilátással s éltető léggel párulva, nagy tömegben vonzotta oda ünnepnapokon Brassó hegy és sörkedvelő lakóit... 1849 után... elzárták a látogatók elől, s csak nagy teketóriával, térparancsnoki engedéllyel lehetett oda bejutni, s ilyet nem igen szoktak volt a magyarnak, mi egyértelmű volt a rebelligel, adni. Most azonban változtak az idők, szelídültek az erkölcsök, bejuthat oda a magyar is.” (VI. köt. 328. o.)

Brassói fellegrár.

[AZONOSÍTATLAN TÁJKÉP]

18x13,5 cm

„Ott lakik egy fedél alatt gyakran az atya három-négy nős fiával s ritka az eset, még a jobb módúaknál is, hogy a fiú a szülői szárnyak alól elszálljon... ott láthatni gyakran azokat az ős-üstökű, becsületes képű nagyapókat künn ülve a tornác árnyában, vagy a kapuk melletti ülőpadokon, körülte az unokák- és dédunokáknak játszva rivalgó seregét, s az öreg törzs gyönyörködik az ágainak rügyein felfakadott e szép virágokon, a néző pedig a múltat és jövő reményeit láthatja megtestesülve a legvonzóbb, legbiztatóbb alakban... Ily vonzó, ily szép a székelly családi élet.” (I. köt. 19. o.)

[AZONOSÍTATLAN FELVÉTEL]

17x13,5 cm

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM

„A vásárhelyi régi iskola épülete szűk volt a felszaporodott tanulók befogadására, s ezért Sebess And. tanárunk építéshez fogott... 1718 szeptemberre elkészült a collegium épülete, melybe midőn beköltöztek, Szóts Dániel (ki az építésben is segélyezte) az egész fiatalságot megvendégelte... Legtöbbet tett ezen collegium emelésére és szellemi fejlődésére makkfalvi Dózsa Gergely... Ő alatta épült a most is meglevő két emeletes épület... Ezen collegium oda emelkedett, hogy Erdély bármely collegiumával kiállotta a versenyt, s annyira látogatott volt, hogy 1848-ban ezret meghaladta a tanulók száma.” (IV. köt. 136. o.)

A Kölpényi ref. Ecclesia Szent Ewinyei

7,5x9 cm

„A kölpényi református egyházközség birtokában egy igen szép kókuszdió kehely van, melyet – mint felirata mondja – Balogh János fia, László ajándékozott 1636-ban; azonban ennél jóval előbbre, vagyis a 15. századra teszem készítési idejét.” (IV. köt. 202. o.)

Porvires székely (IVK)

Porvires székely emelt ernyővel.

„Nem igen van ideje a tölt palackoknak ott heverni, mert már ott várja egy sereg szerekes, kik (üvegeért 2 kft, a legelőért minden lótól 1 krt fizetve) felrakják, s széthordják a haza minden zugába, sőt az utóbbi időkben vizen (a kis Besztercén tutajokon) is megkezdették a Dunafejedelemségbe való szállítást, és oly nagy a fogyasztás, hogy bár 24 óra alatt 8600 kupát ad a forrás, mégis ezen évenként csaknem két millió üveget adó mennyiség alig elég a szükségletre, s tavaly már az alább levő erdei kútból is voltak kénytelenek tölteni.” (II. köt. 121. o.)

2 kép, 7x7 cm; 7x7,3 cm

[AZONOSÍTATLAN
POLGÁRI
ÖLTÖZETŰ
CSALÁD]

18x13 cm

[GYIMESI
CSÁNGÓK]

18,5x12 cm

7,5x8 cm

„A férfiak fejünkön szalagokkal, színes zsinórokkal felcifrázott széles karimájú kalapot viselnek, hosszú, térden alól érő varratos inget, bő redőkben lehulló harisnyát (fehér gyapjú szövetű nadrág), ünnepnapokon csizmát, mívesnap (hétköznapi) bocskort hordanak, melyet pórázzal (szőrökötő) kötnek fel.” (II. köt. 79–80. o.)

Bibliográfia

ORBÁN BALÁZS MŰVEI

Utazás Keleten 1–6. Kolozsvár, 1861.

Ali-bey: Kelet tündér világa vagy Szaif Züliázán szultán. Arab rege után fordította Orbán Balázs. Kolozsvár, Stein János könyvnyomdája, 1864.

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. 1–6. Pest, 1868–1873.

Maros-Vásárhely szabad királyi város leírása. Illusztrálta Greguss I.–Bicsérdy J.–Morelli Gusztáv. Pest, 1870.

Torockó völgyének ismertetése történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. Pest, 1871.

A barcasági tíz magyar falu leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. Budapest, 1873.

Orbán Balázs országgyűlési beszédei. 1–6. Pest, 1872–1887.

Székelyföldi gyűjtés. Gyűjtötte: Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób. Magyar népköltési gyűjtemény, új folyam, 3. köt. Népmesék és Krisztus-mondák. Budapest, 1882. 362–372., 377–383. o.

A székelyek származásáról és intézményeiről. Budapest, 1888. Értekezések a történelmi tudományok köréből, XIII. 9.

Torda város és környéke. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1889.

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. Kós Károly (ifj.): Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója. Sf. Gheorghe-Sepsiszentgyörgy, 1969.

A Székelyföld képekben. Bev.: Erdélyi Lajos. Előszó: Sütő András. Bukarest, Kriterion, 1971.

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. Hasonmás kiadás Orbán Balázs kiadatlan kézírásos jegyzeteivel. Firenze–München, 1981.

A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismei szempontból. Hasonmás kiadás. Budapest, Helikon, 1982. Kísérő tanulmány: Csatári Dániel.

A Székelyföld. Válogatás. Szerk.: Katona Tamás. Sajtó alá rendezte Péterfy László. Utószó: Kósa László. Budapest, 1982.

Torda város és környéke. Hasonmás kiadás. Függelék: Csatári Dániel: Orbán Balázs eszméi. Kísérőtanulmány. Budapest, Helikon, 1984.

Torda város és környéke. Szerk.: Katona Tamás. Utószó: Lászlóffy Aladár. Budapest, 1986.

Sztambulról Szejkéig. Válogatott írások. Válogatta, sajtó alá rendezte, az előszót írta, a jegyzeteket és a bibliográfiát készítette: Balázs Ádám. Debrecen, 1990.

ORBÁN BALÁZS CIKKEI

Bakalum: *Konstantinápolyi tudósítások.* Kolozsvári Közlöny, 1857. július 16. (96.) 388–389. o.; július 28. (101.) 408–409. o.; november 29. (154.) 624. o.; december 10. (159.) 644–645. o.; december 13. (160.) 647. o.; 1858. november 7. (89.) 370. o.

Török lakodalom. Kolozsvári Közlöny, 1859. április 6. (28.) 111. o.

Az Erdélyi Magyar Múzeumnak küldött régiséggyűjtemény jegyzéke. Kolozsvári Közlöny, 1859. augusztus 31. (90.) 560. o.

Szent-Domonkostól Gyergyó-Sz.-Miklósig. Ország Tükre, 1864. május 21. (15.) 171–172. o.

Felhívás. Kolozsvári Közlöny, 1864. április 23. (48.) (Mezei József szemének gyógyítására keres anyagi támogatást, ezért 12 olajfestményt elárvereznek, ennek részletei)

Kirándulás a Gyilkos tóhoz. Hazánk s a Külföld, 1865.

Várhegy a Fekete ügy jobb partján. In: *Kolozsvári Nagy Naptár 1866-dik évre.* Szerk.: K. Papp Miklós. Kolozsvár, 1866. 66–69. o. (a vár alaprajzával)

Kőhalom. Magyarország és a Nagyvilág, 1868. szeptember 13. (37.) 440–441. o. (szemelvény *A Székelyföld leírásából*, képpel [eredeti tájkép után]); szeptember 20. (38.) 457–458. o.

A Székelyföld leírásának előfizetési felhívása. Magyarország és a Nagyvilág, 1868. szeptember 13. (37.) 447. o.

A Hargita, Szent-Keresztbánya és fürdői. Hazánk s a Külföld, 1868. július 30. (31.) (az Erdélyi képek sorozat 21. része két képpel: Oltárkő a Hargitán, A dobogói fürdő Udvarhelyszéken – aláírásuk: Orbán Balázs fényképe)

A Hargita. Családi Kör, 1868. 900–902., 925–926., 948–950., 973–974., 996–998. o.

A székely szombatosok. Máramaros, 1868. 51. 2–3.; 52. 2–3. o.

Az almási barlang a Székelyföldön. Hazánk s a Külföld, 1868. december 17. (51.) (az Erdélyi képek sorozat 23. része)

Budvár. Vasárnapi Újság, 1868. május 31. (22.) (mutatvány *A Székelyföld leírásából*, képpel)
Bonta és Tava szorosok kutatása. Századok, 1868. április, 263. o. (beszámoló a Magyar Történelmi Társulat 1868. április 2-i üléséről, ahol Orbán Balázs is felszólalt)
A gróf Lázárok szárhegyi kastélya. Vasárnapi Újság, 1869. 22.
Lábatlan család sírmléke 1400-ból. Századok, 1869. július, 492–497. o.
Várhegyi lelhely. Archeológiai Értesítő, 1870. 267. o.
A korondi fürdő sóútja. Magyar Polgár, 1870. augusztus 30. (101.) 501–502. o.
Schultz Ferenc emlékezete. Vasárnapi Újság, 1870. november 20. (47.)
Selye és Bekecs. Magyarország és a Nagyvilág, 1870. március 13. (10.); március 20. (11.)
Még egyszer a dohánygyedruság és sóadóról. II. Magyar Polgár, 1871. augusztus 10. (180.)
Torockószentgyörgy. Hazánk s a Külföld, 1871. március 16. (11.) 99–100. o. (képpel)
Marosújvár. Hazánk s a Külföld, 1871. március 30. (13.) 115–117. o.
Nemes Ödön: *A marosújvári sóbánya. Hazánk s a Külföld*, 1871. április 6. (14.) 127–128. o. (a leíráshoz részletek csatolva *A Székelyföld leírásából*)
A Torda vármegyei Betegh család levéltárából vett adatok alapján kiegészítések Alvinczi Péter erdélyi ítélőmester kiadott irataihoz. Századok, 1871. május, 348. o. (hír a Magyar Történelmi Társulatban e címmel tartott előadásáról)
Ó-Sáncz szorosa. In: Magyar Polgár Nagy Naptára 1872-dik szökő évre. Szerkeszti és kiadja: K. Papp Miklós. Kolozsvár, 1872. 106–119. o. (illusztráció nélkül)
Salamon kövei és húsvéti népiünnep, 1873. In: A Magyar Polgár 1873. évi Nagy Naptára. Kolozsvár, 1873. 24. o.
Egy pár szó székely testvéreimhez. Baloldal, 1874. december 24. 1. o.
Hatala Péter unitáriussá lett. Baloldal, 1874. december 24. 5. o.
Confessio fidei unitariae 1599. Keresztény Magvető, 1874. 9. köt. 162. o. (forrásközlés)
A Székelyegylet sürgős teendője. Baloldal, 1875. január 21. (4.) 15. o.; január 28. (5.) 1. o.
Egyetmás keletről, különösen a nőkről. Baloldal, 1875. május 6. (19.) 82. o.; május 13. (20.) 86. o.
Románia a helyes úton. Baloldal, 1876. szeptember 21. (39.) 153. o.
Művészai körút Reményivel. Emlékeimből. Ellenzék, 1881. január 4–január 11. (2–7.)
Az erdő-vidéki szekeréről. Ellenzék, 1881. június 13. (133.)
Külföldi életemből. Magyarország képviselte a portánál 1849-ben. Ellenzék, 1881. december 1–december 30. (275–298.)
Első irodalmi kísérleteim. Ellenzék, 1882. december 20. (290.)
Emlékezésed Pétery Károly sírjának megkoszorúzásánál a mezőtúri temetőben. Egyetértés, 1884. május 18. (137.)
Törökországról. (Édes jó anyám emlékezetének szentelve) Szabadság [Nagyvárad], 1884. 22–29.
Tövis és környéke. Századok, 1886. április, 309–329. o.
Orbán Balázs–Ugron Gábor: *Politikai hitvallásunk. 1872. május 6. (választási röpirat)*

ORBÁN BALÁZS LEVELEI

K. Papp Miklóshoz, Pest, 1870. november 17., december 9., december 21., 1873. február 18. MOL, 1526 utáni gyűjtemény, K. Papp Miklós gyűjteménye (R147.) Néhányat közöl: Kálnoki Kis Tamás: *Orbán Balázs kiadatlan leveleiből. Tiszatáj*, 1987. 2.)
Kossuth Lajoshoz, Pest, 1870. október 29. (MOL R90: I 5289. *A Székelyföld* elküldött kötetét ajánló kísértőlevél. Közölve: Kálnoki Kis Tamás: *Orbán Balázs kiadatlan leveleiből. Tiszatáj*, 1987. 4.)
Helfy Ignáchoz, Pest, 1871. április 22. (MOL R90 I 5324/a *A Bíró-féle sajtóperről*)
Thaly Kálmánhoz, 1868–1884. (MOL P1747 10. csomó, 6. rétel, 5303–5320 számon. Nyolc levelet közöl Kálnoki Kis Tamás: *Orbán Balázs kiadatlan leveleiből. Tiszatáj*, 1987. 4.) (Vö. Márki Sándor: *Adatgyűjtemény Thaly Kálmán életrajzához. I. 95. MTA Könyvtára, Kézirattár, Történelem, 2 réte, 314.)*
Karády Ignáchoz, Konstantinápoly, 1851. június 2. (MOL R111 7160–7162)
Báró Odeschalchi Artúrhoz, Hentaller Lajoshoz, Ipolyi Arnoldhoz, Kósa Jánoshoz, K. Papp Miklóshoz, Nyáry Jenőhöz, Pesty Frigyeshez, Pulszky Ferenchez, Simonffy Kálmánhoz, Torma Károlyhoz, Tolnai Lajoshoz: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár
Incze Józsefhez, Torma Károlyhoz, Szabó Lajoshoz: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

ORBÁN BALÁZSRÓL

- Kőváry László: *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. 198–199. o. (családfával)
- Magyarosi Szőke József: *Emlékevek, mely egy torzkép (karikatúra) inkább, mint rendes életrajz*. Magyarosi Szőke József életrajzából. Székelyudvarhelyen, tavasz hó 12-én, 1856. (Teleki Téka, Kézirattár, Marosvásárhely, Ms 62) (Orbán Balázs tanárának visszaemlékezései)
- [–]: *Báró Orbán Balázs*. Debreceni Közlöny, 1860. 204. o. (a *Keleti utazások* közeli megjelenéséről)
- Szépirodalmi Figyelő, 1861. I. k. 31. (anonim kritika az *Utazás Keletemről*)
- Nagy Iván: *Magyarország nemes családai*. Pest, 1862. VIII. k. 233–235. o.
- [–]: *Báró Orbán Balázs Kolozsvárt Arab népdalokat ad ki*. Családi Kör, 1963. 269. o.
- Színházi Látszó*, 1863. május 19. (a *Szaif Züliánról*)
- Kolozsvári Közlöny*, 1863. október 31. (129.) 534. o. (híradás a székelyföldi utazásról és arról, hogy közben Mezei fényképeket csinált)
- Erdélyi Posta*, 1863. november 2. (19.) 76. o. (híradás a székelyföldi utazásról és arról, hogy közben Mezei fényképeket csinált)
- Korunk*, 1864. március 18. (34.) (híradás arról, hogy Orbán beszámolt az Erdélyi Múzeum összeállításán a készülő múrról)
- Kolozsvári Közlöny*, 1864. március 19. (34.) 142. o. (híradás arról, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület Történeti Szakosztályának ülésén Orbán Balázs 40, eddig ismeretlen várron fotográfiáját és alaprajzát mutatja be)
- Újdonságok*. A Hon, 1864. március 26. (71.) (előzetes *A Székelyföldről*)
- Réthy Lajos: *Könyvismertetések*. A Kelet tündérvilága Orbán Balásztól. Kolozsvári Közlöny, 1864. október 8. (119.) 496. o.
- Réthy Lajos: *Székelyföld. Báró Orbán Balázs hat kötetes nagy műve*. Vasárnapi Újság, 1868. május 17. (20.) 238–239. o. (a cikkbe építve közli a *Felszólítás A Székelyföld című irodalmi mű érdekében* címet viselő előfizetési felhívást is)
- Halmágyi Sándor: *A Székelyföld leírása*. Kolozsvári Közlöny, 1868. május 12. (31.) (kedvesítő visszaemlékezés a közösen tett székelyföldi kirándulásra, közli a *Felszólítás A Székelyföld című irodalmi mű érdekében* címet viselő előfizetési felhívást is)
- Jakab Elek: *A Székelyföld népismei és régiségtani ismertetésének történetnyomozási fontossága*. Budapesti Szemle, 1868. 10. 296–318. o. (behangozó, kedvesítő)
- Magyarország és a Nagyvilág*, 1868. 37. (előzetes népszerűsítés *A Székelyföld leírásáról*)
- Kolozsvári Közlöny*, 1868. május 2. (előzetes hír *A Székelyföld megjelenéséről*)
- Székely Közlöny*, 1868. május 9. (19.) (előfizetési felhívás)
- Századok*, 1868. május, 351–352. o. (előfizetési felhívás); november, 666–667. o. (ismertetés *A Székelyföld* 1. kötetéről)
- [K.A.]: *Báró Orbán Balázs Székelyföld című munkája*. Kolozsvári Közlöny, 1868. október 3.
- Kolozsvári Közlöny*, 1868. november 28. 597. o. (hír az első kötet megjelenéséről)
- Curatius: *A könyves asztal mellől*. Kolozsvári Közlöny, 1868. december 8.
- Buzogány Áron: *Orbán Balázs, Székelyföld leírása*. Unió, 1868. december 12. (61.)
- Caius: *A Székelyföld leírása. Írta Orbán Balázs*. A Hon, 1868. december 17. (290.); december 23. (295.); december 24. (296.); december 30. (300.)
- Buzogány Áron: *Udvarhelyszék. Ismertetése Orbán Balázs Székelyföld című műve első kötetének*. Kolozsvári Közlöny, 1868. december 29. (153.)
- Századok*, 1869. február, 135. o. (hír a 2. kötet nyomtatásáról)
- Századok*, 1869. április, 279. o. (ismertetés *A Székelyföld* 2. kötetéről)
- Századok*, 1869. május, 343. o. (a 2. kötet hirdetése)
- Magyar Polgár*, 1869. augusztus 13. (96.) 411. o. (hír Orbán székelyföldi utazásáról)
- Kolozsvári Közlöny*, 1869. augusztus 21. (98.) 417. o. (hír a 3. kötet megjelenéséről)
- Századok*, 1869. szeptember, 577. o. (a 3. kötet ismertetése, a 4. kötet behangozása); 588. o. Hirdetés a 3. kötetéről)
- Rómer Flóris: *Orbán Balázs: A Székelyföld leírása*. Archeológiai Értesítő, 1869. 52–55., 115–116., 249–251. o.
- Balássy Ferenc: *Észrevételek báró Orbán Balázs A Székelyföld leírása című munkájának I. kötetére*. Századok, 1869. július, 466–481. o. (recenzió és történeti polémia)
- Századok*, 1869. november 671. o. (a Magyar Történelmi Társulat november 4-i ülésén Orbán Balázs Mikó Miklós 1597–1667 közötti, eddig ismeretlen naplóját mutatja be)
- Lukács Béla: *A Székelyföld leírása*. A Hon, 1870. március 11. (57.)
- K. Papp Miklós: *Kik voltak a kivégzett Török, Horváth és Gálfi árulói a haditörvényszék előtt*. Magyar Polgár, 1870. 77–84., 86. (cikksorozat Bíró Mihály leleplezésére, az Orbán–Bíró sajtópör idején)

- [–]: *Aki letette a bárói címet*. Magyar Néplap, 1870. november 15. (61.) 409. o. (Orbán Balázs nem használja bárói címét)
- A Székelyföld leírása*. Szépirodalmi Közlöny, 1870. április 21. (3.) 44–45. o. (ismertetés a 4. kötetről)
- Nagy Iván: *Helyi monográfiák*. Századok, 1870. február, 90. o. (az eddig elkészült három kötet megemlézése)
- Századok*, 1870. február, 138. o. (hirdetés a 4. kötetről)
- Századok*, 1870. március, 202–203. o. (*A Székelyföld* 4. kötetének ismertetése, az 5. kötet beharangozása); hirdetés a *Marosvásárhely* című különlenyomatról)
- Századok*, 1870. június, 426. o. (hír arról, hogy Aranyosszék május 10-i bizottmányi ülésén a szék minden községe számára egy-egy példányban előfizetnek az 5. kötetre, a szék levéltára pedig a teljes műre előfizet, majd ennek nyomán kb. 20 példányra magánelőfizetők jelentkeznek)
- Századok*, 1870. október, 578. o. (hír az 5. kötet késéséről)
- Angyalosy: *Kossuth Lajos életének megmentője báró Orbán Balázs, A Székelyföld írója*. Igazmondó, 1870. november 6. (45.) (főként a törökországi időszakra koncentrált arcképes életrajz)
- Századok*, 1871. január, 67. o. (könyvismertetés *A Székelyföldről*, annak ürügyén, hogy késik az 5. kötet)
- Századok*, 1871. április, 294. o. (megjelent az 5. kötet)
- Századok*, 1871. május, 363–365. o. (ismertetés és kritikai megjegyzések az 5. kötetről, hír a készülő 6. kötetről); 367. o. (hirdetés az 5. kötetről és a *Torockó* különlenyomatról)
- [K]: *Orbán Balázs*. Hazánk s a Külföld, 1871. március 16. (11.) 93–94. o. (arcképes életrajz a sajtóper aktualitásához kapcsolódva)
- Bíró Mihály sajtópöre báró Orbán Balázs, mint A Székelyföld leírása szerzője ellen*. Pest, Noséda Gyula, 1871.
- [–]: *Orbán Balázs beszéde a Felsőház 1872. január 22-i ülésén a csángók ügyében*. Magyar Polgár, január 26–27. (20–21.)
- Századok*, 1872. március (nyilatkozat arról, hogy a 6. kötet késésének oka Morelli külföldi tartózkodása)
- Századok*, 1872. december, 726. o. (hír arról, hogy a 6. kötet 1873 elején kerül nyomdába)
- Századok*, 1873. február, 149. o. (késik *A Székelyföld* utolsó kötete; a 12000 forintos nyomdaszámlából 5000 forintot Orbán Balázs fizetett ki); március, 209. o. (a Magyar Történelmi Társulat március 6-i ülésén Orbán átadja a Nemzeti Múzeumnak Jánossy Rezső földbirtokos ajándékát, 12 középkori oklevelet)
- Jónás Lapja*, 1873. február 9. (6.) (Orbán, Ugron Gábor, Szentiványi Árpád, Bartha Miklós gratuláló levele K. Papp Miklóshoz, a lap kiadójához)
- Századok*, 1873. június, 449. o. (hír a 6. kötetről)
- [–]: *A Székelyföld leírása*. Századok, 1873. október, 585–587. o. (méltatás *A Székelyföldről* a 6. kötet megjelenése alkalmából); 592. o. (hirdetés a 6. kötetről)
- [Egy fürdő-látogató orvos]: *Egy nagy jövőjű új fürdő*. Magyar Polgár, 1874. június 19. (128.) (Szejké-fürdőről)
- Századok*, 1874. szeptember, 520. o. (a *Keresztény Magvető* hirdetése, Orbán Balázs unitárius egyházzal írt tanulmányával)
- Századok*, 1875. május, 339. o. (a Magyar Történelmi Társulat május 7-i ülésén Orbán Balázs részt vesz Szabó Károly Andrassy családról szóló felolvasásának vitáján)
- Kelet*, 1875. július 2. (148.) 567. o. (hír Orbán Balázs avatóbeszédéről a marosvásárhelyi vértanúk szobránál)
- [R.S.]: *A Magyar orvosok és természetvizsgálók XVIII. nagygyűlése*. Vasárnapi Újság, 1875. augusztus 29. (35.) (arckép és életrajz, a vándorgyűlés titkáráról, Orbán Balásról)
- Századok*, 1876. április (hirdetés: a még néhány meglévő példányt leszállított áron adják, eddig a fűzött példányok 24 forintba kerültek, most a kötött példányokat 16 forintért adják)
- Kelet*, 1876. május 21. (116.) 445. o. (Szejké-fürdő megnyitásáról)
- Krátky János: *Szózat*. Budapest, 1878. 57–61. o. (politikai röpirat a szélsőbal képviselők életrajzával, jellemzésével)
- [–]: *Erdélynagyjai. Orbán Balázs*. Ellenzék, 1884. január 19. (16.)
- Halász Sándor (szerk.): *Országgyűlési Almanach*, I. Képviselőház, 1886. 125–126. o. (életrajz)
- Ellenzék*, 1887. január 27. (21.) (hír Orbán Balázs felolvasásáról az Erdélyi Múzeum Egyletben római leletekről)
- Mikszáth Kálmán: *A ház*. Vasárnapi Újság, 1888. november 25. (48.) 791. o. (az országgyűlés tagjainak bemutatása)
- Sturm Albert: *Új országgyűlési almanach*. Budapest, 1888. (277. o.)
- Ország-Világ*, 1890. április 26. (17.) 264. o. (nekrológ és kép)
- Vasárnapi Újság*, 1890. április 27. (17.) 265–266. o. (nekrológ és Ellinger Ede portréja Orbán Balásról)
- Teleki Sándor: *Orbán Balázs*. Budapesti Hírlap, 1890. június 1. (149.) (nekrológgént személyes kapcsolatuk emlékei)
- Orbán Balázs emléke*. Írták barátai és ismerősei. Szerk.: Boros György. Kolozsvár, 1890.
- Ellenzék*, 1890. április 19. (halálhíre)
- Erdélyi Híradó*, 1890. április 21. (91.) (halálhíre)
- Kolozsvár*, 1890. április 19. (89.) (halálhíre)

- [–]: *Orbán Balázs*. Kolozsvár, 1890. április 21. (90.) (megemlékezés)
Ethnográfia, 1890. 256. o. (gyászjelentés)
- Mogor: *Orbán Balázs emlékezete*. Marosvidék, 1890. május 4. (23.)
- [–]: *Orbán Balázs megmérgezése*. Erdélyi Híradó, 1890. augusztus 8. (155.)
- Báró Orbán Balázs. MTA Akadémiai Értesítő, 1891. szeptember 15. 548–551. o.
- Kun Róbert: *Orbán Balázs emlékezete*. Hunyad, 1891. november 7. (45.) (felolvasás a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat 1891. november 4-i ülésén)
- Kun Róbert: *Orbán Balázs emlékezete*. Kolozsvár, 1891. november 7. (254.) (felolvasás a Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat 1891. november 4-i ülésén)
- Jakab Elek: *Emlékbeszéd báró Orbán Balázs felett*. Századok, 1891. 1. 1–23. o.
- Lászlófalvi Velits Károly: *Jegyzetek a keleti emigráció alatt történetekről. 1848–1849*. Történelmi Lapok, 1895. július 1. 105–106. o.
- Sándor János: *A székelykeresztúri unitárius főgimnázium története*. Székelykeresztúr, 1896. 184–190. o.
- Daniel Gábor: *Udvarhelyszéki események [1897]* Székelyudvarhelyi Múzeum, Kézirattár (az *Utazás Keleten* hatásáról)
- Herrmann Antal: *Erdély népei*. 1898. 4. 14.
- Erdélyi Kalauz*. Erdélyi Kárpát Egyesület, 1901. (Szejkelfürdő leírásánál megemlékezés)
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1903. 10. köt. 1318–1320. o.
- Szentmártoni Kálmán: *Orbán Balázs*. In: Péter János (szerk.): *Székelyföld és székely nagyjaink*. Kézdivásárhely, 1914.
- Sebestyén József: *A lengyelfalvi Orbán család címere*. Genealógiai Füzetek, 1911. 1.
- Persán Kálmán: *A lengyelfalvi Orbán bárók. Családtörténeti tanulmány*. Kolozsvár, 1911. (benne: K. Sebestyén József: *A lengyelfalvi Orbán család címere*. Függelék: *A lengyelfalvi Orbán család bárói diplomája; Lengyelfalvi Orbán Balázs báró végrendelete*)
- Sándor János: *EMKE negyedszázados jubileuma*. Emlékbeszéd Orbán Balázs sírjánál. 1912.
- Szentmártoni Kálmán: *Báró Orbán Balázs*. Történeti arckép. Keresztény Magvető, 1913.
- Révay Mór: *Írók – könyvek – kiadók*. Budapest, 1920. 190. o. (Orbán hatásáról Jókaira)
- [–s] [Bíró Lajos]: *Orbán Balázs*. Székely közélet. Székelyudvarhely, 1921. 26.
- Szentmártoni Kálmán: *A legnagyobb székely*. In: *Erdélyi Magyar Naptár, 1922*.
- Békésy Károly: *Életem története*. Kézirat, 1903–1923. Román Akadémia kolozsvári Levéltára, M.s.R. 1860. 114. o. (részletei megjelentek: Engel Károly: *Én édes szülőföldem*. Utunk, 1971. augusztus 13. [33.] 6–7. o.) (visszaemlékezés Orbán Balásznak az illusztrációk elkészítésében nyújtott segítségére)
- Bányai János: *A legnagyobb székely*. Páztortűz, 1925. 13. 297. o.
- Bányai János: *Báró Orbán Balázs és a Hargita*. Páztortűz, 1927. december 4. (24.) 575–576. o. (a centenárium tiszteletére készüljön Hargita monográfia)
- Sebess Dénes: *Bethlen István*. Történelmi korrajz. Budapest, 1928. 58–59. o.
- Sebesi S.: *Báró Orbán Balázs*. In: *Erdélyi Magyar Naptár 1928. évre*
- Bányai János: *Orbán Balázs és a Hargita monográfia*. Véndiákok Lapja, 1928. 4–6.
- [–is]: *Orbán Balázs közeledő születési évfordulója*. Székely Közélet, 1928. december 2.
- Sándor József: *Báró Orbán Balázs élete és működése*. In: *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. Szerk.: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy, 1929. 235–243. o.
- Báró Orbán Balázs emléke*. Székely Közélet, 1929. 1.
- Szentmártoni Kálmán: *Orbán Balázs emlékezete*. Páztortűz, 1929. február 10. (3.) 49–50. o.
- Ki volt Orbán Balázs?* Emlékezés a legnagyobb székelyre születésének századik évfordulóján. 1829. február 3–1929. február 3. Székelyudvarhely, 1929.
- Bányai János: *Orbán Balásznak a Székelyföld természeti viszonyait kutató munkássága*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 43–50. o.
- Szentmártoni Kálmán: *Emlékezés Orbán Balázssra*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 10–23. o.
- Várady Aurél: *Orbán Balázs mint politikus*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 31–38. o.
- Sebestyén József: *Orbán Balázs és a címerek*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 38–40. o.
- Kelemen Lajos: *A történetíró Orbán Balázs*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 24–28. o.
- Lévai Lajos: *Orbán Balázs néprajzi kincsei a Székelyföldön*. In: *Ki volt Orbán Balázs?* Székelykeresztúr, 1929. 53–58. o.
- Bányai János: *A homoródalmási Orbán Balázs barlang*. Páztortűz, 1931. 343–344. o.
- Debrezeni László: *Elfelejtettük*. Erdélyi Fiatalok, 1931. 1–2.
- Ormándlaky Waisbecker Antalné, albisi Bod Etelka: *Emlékezés Orbán Balázssra*. Székelység, 1933. V. 24–43. o.

- Lévai Lajos: *Polonita-Lengyelkva monográfiája*. Odorheiu, 1935.
- Gergely Pál: *Székely világjárók*. Budapest, 1940. 63–66. o.
- Bányai János: *A geográfus Orbán Balázs*. Földrajzi Közlemények, 1940. 1. 109–118. o.
- Orbán Balázs emlékezete*. Budapest, 1940. (a budapesti Dávid Ferenc Egylet által szervezett emlékünnepeken [1940. április 19.] elhangzottak)
- Dávid József (szerk.): *Székelyföld írásban és képen*. Budapest, 1941. I–II. o. (életrajz fényképpel)
- Tavaszy Sándor: *Orbán Balázs (1829–1890)*. In: Kovács László (szerk.): *Erdélyi csillagok*. Arcok Erdély szellemi múltjából. Kolozsvár, 1942. 265–287. o.
- Bierbauer Virgil: *A Székelyföld templomairól*. Magyarságtudomány, 1942. 140., 149–154. o.
- Kelemen Lajos: *Orbán Balázs levele A Székelyföld leírása ügyében*. Erdélyi Múzeum, 1943. 320–323. o. (Orbán Balázs Halmágyi Sándorhoz írott levele anyagi körülményeiről és a Halmágyi által megszövegezendő előfizetési felhívásról)
- Ortutay Gyula: *Orbán Balázs*. Magyar Csillag, 1943. március 15. (In: *Írók, képek, századok*. Budapest, 1960. 211–229. o.; In: *Halhatatlan népköltészet*. Budapest, 1966.)
- Szabó T. Attila: *A magyar helynévkutatás a 19. században*. Kolozsvár, 1944. 54. o.
- Százötven év emléke*. Összeállította: Péter Lajos. Kolozsvár, 1944. (a székelykeresztúri unitárius gimnázium emlékünnepeinek emlékkönyve)
- Gergely Pál: *A MTA Könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kézíratairól*. Ethnographia, 1952. 208. o. (Orbán Balázs kézíratos népköltési gyűjteményéről)
- Dr. Kós Károly: *Orbán Balázs a néprajzkutató*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80. évfordulójára*. Kolozsvár, 1957. 436–451. o.
- Teleki Sándor emlékezése*. Válogatta: Görög Lívia. Budapest, 1958. 329., 330., 343–348. o. (Telekinek a *Budapesti Hírlapban* megjelent emlékezése)
- Csinády Gerő: *A geográfus Orbán Balázs*. Korunk, 1958. I. 708–711. o.
- Imreh Barna: *Orbán Balázs sajátkezű toldásai A Székelyföld leírása című művének 3–4. kötetéhez*. Kézirat, Alsórákos, 1958–1962.
- Jókai Mór: *Bálványosvár* [1883]. Kritikai kiadás, Budapest, 1964. 221–222. o. (Jókai jegyzetei *A Székelyföld* hatásáról); 236–256. o. (Téglás Tivadar jegyzetei)
- Csinády Gerő: *Orbán Balázs földrajzi munkássága és érdemei*. Debrecen, 1968.
- Kósa László: *Orbán Balázs könyvének évfordulójára*. Valóság, 1968. 10. 88–94. o.
- Előre*, 1968. december 22. (Orbán Balázs-összeállítás: Domokos Géza: *Orbán Balázs*; Benkő Samu: *A történész*; dr. Kós Károly: *A néprajzkutató*; Kónya Ádám: *A geográfus*; Beke György: *A köztér* című cikkeivel)
- Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs székelyföldi fényképei*. Korunk, 1969. 4. 616–620. o.
- Egyed Ákos: *A Székelyföld megismerésének forrásai*. Korunk, 1969. 4. 515–523. o.
- Beke György–Fodor Sándor–Mikó Imre: *Orbán Balázs nyomdokain*. Riportok. Bukarest, 1969.
- Dr. Kós Károly: *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója*. Aluta, I. Sepsiszentgyörgy, 1969.
- Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs és az ördög kelepcéje*. Új Élet, 1971. 3. 10–11. o.
- A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870*. Szerk.: Sándor István. Budapest, 1972.
- Csorba Csaba: *Könyvekről*. Székelyföld képekben. Fotó, 1972. 3. 144. o.
- Halász Péter: *Orbán Balázs: Székelyföld képekben*. Forrás, 1972. 3. 95–96. o. (Erdélyi Lajos *Székelyföld képekben* című kötetéről)
- Trócsányi Zsolt: *Székelyföld képekben*. Tiszatáj, 1972. 5. 75–76. o. (Erdélyi Lajos *Székelyföld képekben* című kötetéről)
- Balázs Ádám: *Székelyföld képekben*. Kortárs, 1972. 10. 1661. o. (Erdélyi Lajos *Székelyföld képekben* című kötetéről)
- Gergely István: *Orbán Balázs szoborterve is elkészült*. Utunk, 1972. január 16.
- Havasné Bede Piroska–Somogyi Sándor (szerk.): *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest, 1973. 227., 243., 249–252. o.
- Teleki Sándor: *Emlékezünk régiekről*. Emlékezések és levelezés. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Csetri Elek. Bukarest, 1973.
- Székely vértanúk, 1854*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta: Károlyi Dénes. Bukarest, Kriterion, 1975. (a Makk-féle összeesküvés Székelyföld-beli leírásáról)
- Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1977. I. köt. 10., 17., 46., 50., 66., 68., 99., 164., 187., 188., 191., 213–215., 223., 226., 229., 236–237., 240., 241., 243–247., 254., 256–257., 260–262., 269. o.; II. köt. 9., 28., 34., 39., 41., 165., 177., 182., 194., 196., 198., 203., 209., 245., 246., 341., 344–346., 367–369., 372. o.
- Benkő Samu: *Orbán Balázs a történetíró*. In: *A helyzettudat változásai*. Bukarest, 1977. 305–312. o.
- Sütő András: *Orbán Balázs kapui*. Új Tükör, 1978. szeptember 3. (megjelent még: *Az idő markában*. Budapest, 1984. 34–38. o.)

- A halhatatlanság kapui. Új Tükör, 1978. szeptember 3.
- Juhász Sándorné: *Olvasói levél*. Új Tükör, 1978. szeptember 10. (Sütő András cikkére reagál)
- Bakó Endre: *Az újfalu terület harcos követe*. Adalékok Orbán Balázs életrajzához. Hajdú-Bihari Napló, 1978. december 31.
- Cseres Tibor: *Álomképek – százéves képeskönyvben*. In: *Elvesztett és megőrzött képek*. Budapest, 1978. 160–165. o. (Erdélyi Lajos *Székelyföld képekben* című kötetéről)
- Markos Jenő: *Miért lett unitárius Orbán Balázs?* Unitárius Élet, 1979. 6. 7–11. o.
- Somkuti Gabriella: *A Teleki-téka pere. A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár a múlt században*. Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1976–1977. Budapest, 1979. 235–303. o.
- Romániai magyar népismeret. Korunk Évkönyv, 1979. (Orbán Balázs születésének 150. évfordulójára)
- Paczolay Gyula: *Százötven éve született Orbán Balázs*. Magyar Nemzet, 1979. február 3.
- Cseh Gusztáv: *Pantheon, avagy képes csarnoka hatvan főembernek, akik a mi pátriánkban éltek vagy tértek örök nyugalomra és az igazság oltalmazásában, különféle szép dolgok alkotásában jó emlékezetüket fennhagyták*. Históriás könyvekből egybeszedegette és régi ábrázolásokról szép hasonlatossággal részre karcolta Cseh Gusztáv kolozsvári képíró az MCMLXXVII–MCMLXXX esztendőkből. (Orbán Balázs-kép)
- Kisgyörgy Zoltán: *Az esedékes újraértékeléshez*. Kevésbé ismert Orbán Balázs-adalékok. A Hét, 1980. február 8.
- Ferenczi Géza–Ferenczi István: *Járatlan ösvényeken úttörő szenvedéllyel*. Orbán Balázs régészeti kutatásai. A Hét, 1980. február 8.
- Dávid László: *A szülőföldkutatás elévülhetetlen példája*. A Hét, 1980. augusztus 8.
- Ács Zoltán: *Orbán Balázs ébresztése*. Forrás, 1980. 11. 93–94. o.
- Illyés Elemér: *Orbán Balázs hagyatéka*. In: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. Hasonmás kiadás Orbán Balázs kiadatlan kéziratos jegyzeteivel. Firenze–München, 1981. I–XVIII. o.
- Dávid Antal: *A tanú*. Életrajzi regény. Budapest, 1981.
- Kósa László: *Orbán Balázs*. In: *Magyar Néprajzi Lexikon*. Budapest, 1981. IV. köt. 96–97. o.
- Antalfy István: *Egy tudós székely*. Magyarország, 1981. 28.
- Cs. Szabó László: *A száműzött sziklája*. In: *Alkalm*. Budapest, 1982. 48–81. o. (a Jersey-szigeti kolóniáról)
- Pomogáts Béla: *A Székelyföld leírása. Orbán Balázs új kiadásban*. Élet és Irodalom, 1982. 33. (a németországi hasonmás kiadásról)
- Bajomi Lázár Endre: *Rónay Jácintot is*. Élet és Irodalom, 1982. augusztus 27. (Pomogáts-cikkre reagálás)
- Oborzi Gyula: *Olvasói levél*. Magyarország, 1981. 35.
- dr. Tarr Ferenc: *Orbán Balázs újraközléséről*. Élet és Irodalom, 1982. augusztus 27. (Pomogáts-cikkre reagálás)
- Katona Tamás: *Orbán Balázs viszontagságai*. Élet és Irodalom, 1982. szeptember 24. (a készülő magyarországi kiadásokról)
- Könyvilág*, 1982. 10. (Orbán Balázs: *Székelyföld* megjelenéséről tudósít)
- Kósa László: *Orbán Balázs élete és munkássága*. In: *A Székelyföld*. Válogatás. Szerk.: Katona Tamás. Sajtó alá rendezte Péterfy László. Budapest, 1982.
- Székely András: *A Székelyföld. Orbán Balázs könyve*. Új Tükör, 1983. január 2. (kritika a válogatásról)
- Ruffy Péter: *A szülőföld pásztora*. Magyar Nemzet, 1983. január 22.
- Orbán Balázs kapui*. Életképek és vallomások A Székelyföld leírása alapján. Színpadra alkalmazta Tömöry Péter (Magyar Színkör, 1983. március 23.)
- Pándy Lajos: *Levelek nyomában*. Orbán Balázs emlékezete. Társalgó. Magyar Rádió, 1983. április 4–10.
- Új Tükör*, 1983. június 12. (hír Cseh Gusztáv kötetéről)
- Bajomi Lázár Endre: „Megbukott ezredes, dugába dőlt mágnás.” Teleki Sándor Jersey szigetén. Új Tükör, 1983. december 25.
- Várady László: *A Tündérváros szerelmese*. Magyar Ifjúság, 1983. (képek, életrajz, könyvismertetés)
- Kálnoki Kis Tamás: *Egy nevezetes sajtóper története és a politikus Orbán Balázs*. Honismeret, 1983. 4.
- Csatári Dániel: *Orbán Balázs eszméi*. In: *Torda város és környéke*. Hasonmás kiadás. Budapest, Helikon, 1984.
- Bakó Endre: *Hajdú-Bihar megye irodalmi kalauza*. Debrecen, 1984.
- Balás Gábor: *A székelyek nyomában*. Budapest, 1984. 328–333. o.
- Világjárók, világlátók*. Régi magyar utazók antológiája. Válogatta: Lázár István. Budapest, 1986. 124–138. o. (életrajz és részletek az *Utazás Keletenről*ől)
- Lászlóffy Aladár: *Szülőföldem, a gondolatszabadság*. In: *Torda város és környéke*. Szerk.: Katona Tamás. Budapest, Európa (pro memoria), 1986.
- Csatári Dániel: *Orbán Balázs emlékezete*. Tiszatáj, 1987. 1–2. 107–121. o.; 3. 56–70. o.
- Kálnoki Kis Tamás: *Orbán Balázs kiadatlan leveleiből*. Tiszatáj, 1987. 1–2. 122–131. o.; 4. 88–97. o.

- Benedek László: *Országgyűlési képviselőnk Kossuth Lajosnál*. Berettyóújfalu, 1989. 7. 3. o.
- Császi Irén–Héthy Zoltán: *Orbán Balázs 1829–1890*. Válogatott bibliográfia. Kiadta a Bihari Múzeum és a berettyóújfalui Városi Könyvtár. Berettyóújfalu, 1990.
- Múzeumi Hírlevél*, 1990. április (az április 19-i berettyóújfalui Orbán Balázs-emlékülésről)
- Múzeumi Hírlevél*, 1990. május (a berettyóújfalui kiállításról)
- Erdélyi Lajos: *Orbán Balázs (1829–1890)*. Fotó, 1990. május
- [J. Zs.]: *Régi húsvét Erdélyben*. Élet és Tudomány, 1990. április 6. (14.) (Orbán Balázs életrajz, fénykép [Orbán Balázs, Kovács Áron, Lázár Ádám] és részlet a könyvből Hétfalu szokásairól, *A húsvéti piros tojások* címen)
- Makra Csaba: *Olvasói levél*. Élet és Tudomány, 1990. augusztus 31. (35.)
- Kubassek János: *Olvasói levél*. Élet és Tudomány 1990. június 8. (23.)
- [k.d.p.]: *Fotós menetelés Orbán Balázs nyomdokain*. Vasárnapi Hírek, 1991. június 2. (az Orbán Balázs Alapítvány szervezte fotós expedícióról)
- Gyalogfotósok*. Népszabadság 1991. június 5. (ugyanerről)
- Fotóélet*, 1992. szeptember (a Székely Aladár Művésztelep tagjainak erdélyi útjáról)
- [Z. E.]: *Kincskereső Orbán Balázsok*. Filmesszé készül a Székelyföldről. Szolnok megyei Néplap, 1991. október 12.
- Kalauz a régi és az új Kolozsvárhoz*. Korunk, 1992. 41. o. (Orbán Balázs jelenlétéről a Mátyás király szülőházán leleplezett tábla avatásán)

Balázs Orbán

Author, politician, collector of ethnographic relics and those of cultural history, one of the most significant landscape photographers of Hungary in the 1860s. He was born at Lengyelfalva (now part of Romania) in 1829. His father was baron János Orbán, captain of Hussars, his mother was half-Greek, Eugénia Knechtel. He studied at Székelyudvarhely and later, in 1846 the whole family moved to Constantinople answering his grandmother's call. The following year he travelled extensively in Asia Minor, visited Palestine, Syria, Egypt and Greece. This was the time when his six-volume work entitled *Travels in the East*, published in 1861, was born. In 1849, having heard of the Hungarian War of Independence he started out for home together with volunteer corps that he himself had recruited to fight the troops of the Austrian Emperor and of the Russian Tsar, but the news about laying down the arms at Világos overtook them on their way. He returned to Turkey, and became one of the most faithful men to Lajos Kossuth in the exile. In 1852 he moved to London, where he lived in the circle of Mazzini and Louis Blanc. He could not bear the climate of London and found his home on the island of Jersey like many members of the Hungarian emigration. It was there that he met Victor Hugo and his sons from whom he learned how to take photographs. Later he spent five years with his parents in Constantinople and then returned to Hungary. In 1861 he was elected county recorder of Udvarhelyszék. The next year he set off on a long journey during which he visited nearly five hundred settlements in Transylvania, the land of the Székelys, either on foot or by cart and based on his on-the-spot collections, sketches, photographs and archival research he wrote his epoch-making work entitled *The Description of the Land of the Székelys from the point of view of archaeology, natural history and folk history*, the first volume of which was published in 1868 and successively one volume came out nearly every year, the last one in 1873.

In 1870 he was elected a deputy of the Parliament as a candidate of the Party of Independence. In 1887 the Hungarian Academy of Sciences awarded him a corresponding membership. His last book, *Torda, the Town and its Surroundings* was published in 1889. A year later he died on Budapest. In his will he left all his goods and intellectual treasure to the Hungarian state.

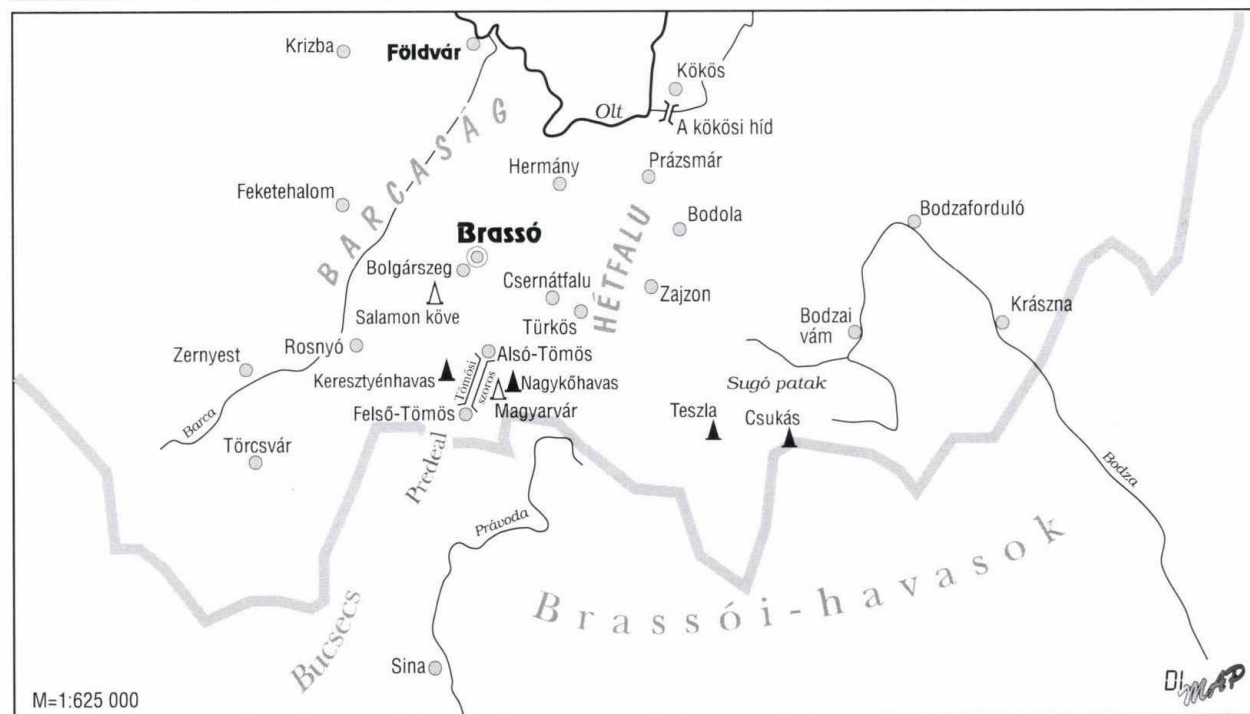
He took his photographs, without exception, on collodion glass negatives and made albumin copies of them. A significant part of his remained photographs depicts ruins of fortresses, towns, churches, contemporary industrial establishments, mansions as well as old cups, chalices and other objects but some photos depicting folk costumes have also remained. These photographs are not only of photographic and artistic importance but irreplaceable historical documents as well, since most of them have been destroyed in the decisive transformations of the last 130 years. According to our present knowledge none of his 164 original positives and none of his negatives have remained. In this volume we publish some of his photographs used in previous volumes as wood engravings and some others that have never been published in any form before, with Balázs Orbán's original texts.

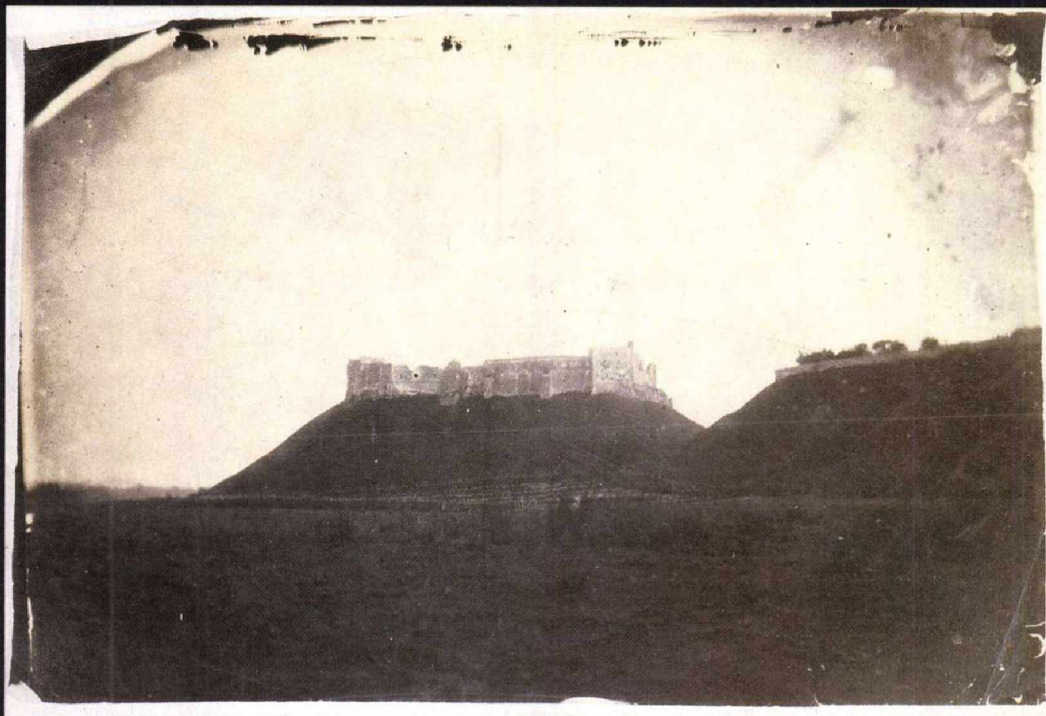
Balázs Orbán

Schriftsteller, Politiker, ethnographischer und bildungsgeschichtlicher Sammler, einer der wichtigsten ungarischen Landschaftsfotographen um 1860. 1829 in Lengyelfalva (heute Polonita in Rumänien) geboren. Der Vater, Baron János Orbán war Husarenrittmeister, die Mutter, eine halbe Griechin, war Eugénia Knechtel. Er studierte am reformierten Kollegium von Székelyudvarhely (rumänisch Odorheiu Secuiesc), 1846 folgte die ganze Familie dem Ruf der Großmutter mütterlicherseits und zog nach Konstantinopel. In den folgenden Jahren unternahm er größere Reisen durch Kleinasien, suchte Palästina, Syrien, ägypten und Griechenland auf. Es entstand das 1861 veröffentlichte, sechsbändige Werk „Orientreise“. Als die Kunde vom ungarischen Freiheitskrieg eintraf, begab er sich 1849 mit einer eigens zusammengetrommelten Truppe auf dem Heimweg, um gegen die Einheiten des österreichischen Kaisers und russischen Zaren zu kämpfen. Noch unterwegs traf die Nachricht von der Waffenniederlegung bei Világos ein. Er kehrte in die Türkei zurück und wurde einer der treuesten Anhänger des ins Exil gezwungenen Lajos Kossuth. 1852 übersiedelte er nach London, wo er sich dem Kreis um Mazzini und Louis Blanc anschloß. Wegen des unerträglichen Londone Klimas zog er auf die Insel Jersey, wo er wie auch anderer Vertreter der ungarischen Emigration ein neues Zuhause fand. Dort lernte er Victor Hugo und dessen Söhne kennen, von denen er photographieren lernte. Es folgten fünf Jahre bei den Eltern in Konstantinopel, 1859 kehrte er nach Ungarn zurück. 1861 wurde er zum Magistratsnoter des Verwaltungsbezirkes Udvarhelyszék im damals ungarischen Siebenbürgen gewählt. Ein Jahr darauf begab er sich auf Wanderschaft und sucht ein sechs Jahren zu Fuß oder auf dem Leiterwagen 500 Dörfer und Gemeinden des Széklerlandes auf. Die Sammeltätigkeit vor Ort, die Skizzen, Photoaufnahmen und Archivforschungen verarbeitete er zu dem bis heute epochalen, sechsbändigen Werk „Beschreibung des Széklerlandes vom historischen, archäologischen, natur- und volkscundlichen Standpunkt“, dessen erster Band 1868 bis 1873 die folgenden fünf erschienen.

Als Kandidat der Unabhängigkeitspartei wurde er 1870 zum Parlamentsdelegierten gewählt. 1887 wurde er korrespondierendes Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. 1889 erschien sein letztes Buch „Torda, Stadt und Umgebung“. 1890 starb er in Budapest. All sein Hab und Gut überließ er, testamentarisch geregelt, dem ungarischen Staat.

Die Photographien fertigte er ausnahmslos als Kollodiumnegative an und machte davon Albuminkopien. Auf den meisten der Nachwelt erhaltenen Aufnahmen sind Burgruinen, Städte, Kirchen, Industrieanlagen, Schlösser sowie alte Pokale und Gegenstände sichtbar. Auch einige Volkstrachtenaufnahmen sind vorhanden. Vom photohistorischen und künstlerischen Wert abgesehen handelt es sich dabei um einmalige historische Dokumente, schließlich fiel das Original den Unbilden der vergangenen 130 Jahre in vielen Fällen zum Opfer. Des gegenwärtigen Wissensstandes nach blieb kein einziges der 164 Positive und Negative erhalten. Im vorliegenden Band werden in zwei Kapitel gegliedert die als Holzstich verwendeten sowie niemals publizierten Bilder Balázs Orbáns mit den Originaltexten des Autors veröffentlicht.

„Földvár váracsa elhagyatva, nem gondozva küzd az... idő romboló hatalmával, s Földvár lakói méltán megrovást érdemelnek, hogy a múltnak ezen tisztas emlékét... vétkes közönnyel összeomlani hagyják... így elhagyatva az gyorsan siet enyészete felé, mert midőn az idő vasfoga tért nyerve megkezdhet egy ősromot, azt gyorsan halomra dönti... de nemhogy védnék, hanem önkezükkkel rombolják, mert... 1870-ben egy katonai laktanyát kellett építeni, a földvári kupaktanács elhatározta, hogy azt a citadella lebontandó falaiból építsék és ezen vandal határozatukat... végre is hajtották... És nem jajduljon-e fel a régi műemlékek iránt kegyelettel viseltető szemlélő, midőn egy magát műveltnek tartó nép ily vandalizmusát látja, s kíméletet érdemel-e az ily barbar eljárás?”